

Старинному русскому городу Калуге исполнилось 650 лет

28 августа 2021 года старинный русский город Калуга отмечает свой 650-летний юбилей. Впервые в письменных источниках Калуга упоминается в 1371 году, что для официальной историографии считается датой ее основания.

Как сторожевая застава, впоследствии ставшая крепостью, Калуга выполняла роль форпоста Московского государства от набегов иноземцев. Именно здесь в 1480 году произошло Великое сражение на Угре русского войска под руководством московского князя Ивана III против татарского хана Ахмата: татаро-монгольское иго на Руси закончилось. На протяжении всей своей истории город претерпел много бед и несчастий, подвергался разрушениям и вновь восстанавливавшийся. В 1723 и 1737 годах он обезлюдел из-за голода; в середине XVIII века Калуга несколько раз сгорала почти дотла.

Восемнадцатый век стал поистине «золотым» для Калуги. В августе 1776 года императрица Екатерина II подписала указ о создании Калужского наместничества. С этого времени началось стремительное развитие и процветание города. Основные исторические памятники, которыми любуются сегодня калужане и гости города,

построены согласно «регулярному плану» застройки, утвержденному Екатериной II. Городской бюджет в то время по обороту был сравним только с бюджетами Москвы и Петербурга. Город славился не только своей красотой, но и художественными промыслами из дерева, вышивками и кружевами. Велась оживленная торговля с городами Поволжья, Сибири, Украины, Польши и Германии. Было открыто несколько образовательных и культурных учреждений, среди которых драматический театр, один из старейших в России.

С 1892 по 1935 год в Калуге жил и работал К. Э. Циолков-

ский, который по праву считается основоположником русской космонавтики. В Калуге начинал свою ратную службу будущий Маршал Советского Союза Г. К. Жуков. Калужане гордятся и другими знаменитыми земляками – деятелями науки: математиком П. Л. Чебышевым, одним из основателей гелиобиологии А. Л. Чижевским, изобретателем в области телефонии П. М. Голубицким, микробиологом А. С. Троицкой. 13 июня 1961 года в Калугу – «колыбель космонавтики» – приехал первый космонавт планеты Юрий Гагарин, заложивший символический камень в основание Музея истории космонавтики.

Главной составляющей экономики Калуги в настоящее время является промышленность, где занята большая часть трудоспособного населения города. Основу промышленности составляют предприятия оборонно-промышленного комплекса, а также инвестиционные компании автомобильной и фармацевтической отраслей и ряд других. Калужане с любовью сохранили сложившийся исторический облик и неповторимый колорит одного из красивейших областных центров России.

«История города создавалась многими поколениями ваших земляков – отважных воинов и искусных мастеров. Ее бережно хранят страницы древних летописей, прекрасные храмы и памятники, уникальные музеи и архивные собрания, названия калужских улиц и площадей. И, конечно, Калугу по праву считают колыбелью космонавтики, ведь здесь жил и трудился Константин Эдуардович Циолковский – великий мыслитель, ученый, изобретатель.

Важно, что калужане с глубоким уважением относятся к богатейшему культурному, духовному наследию предков, вносят свой вклад в развитие родного города, области и всей страны. Сегодняшняя Калуга – красивый, благоустроенный, гостеприимный город – с серьезным промышленным, научным, образовательным потенциалом, современной социальной и транспортной инфраструктурой. Сохранив свою самобытность – он устремлен в будущее. Желаю вам здоровья, успехов и осуществления намеченных планов».

Владимир ПУТИН, президент РФ.

«Дорогие земляки, мне очень приятно сегодня разделить с вами радость – нашему любимому городу исполняется 650 лет. Калуга – это родина многих великих людей: защитников Отечества, творческих личностей и, конечно, ученых. Особое место в их ряду занимает Константин Эдуардович Циолковский – основоположник космонавтики, которого знает весь мир».

Николай ЛЮБИМОВ, глава Рязанской области.

«Мы празднуем 650-летие нашего любимого города, города славного, в котором живут люди, гордящиеся своей историей и уверенно смотрящие в будущее. Мы вместе с вами создаем новую экономику, новые стандарты жизни. Мы делаем жизнь вокруг нас красивее.

Калуга – уникальный город. В нем гармонично сочетаются традиции и современность, размеренность, энергия и самобытность. Даже герб города объединяет символы разных эпох – императорскую корону и искусственный спутник Земли.

Мы любим наш город – родину талантливых и трудолюбивых людей. Их руками, вашими руками строился этот город. Своим трудом калужане не раз доказывали, что могут добиться самых высоких результатов на благо всей страны. В военное время калужане прославили имя родного города и в тылу, и на фронте.

Улицы и дома Калуги хранят память о Героях труда и Отечества, о видных военачальниках, государственных и общественных деятелях. День рождения города – это еще одна возможность вспомнить всех, кто вложил свой труд и талант в его развитие, кто сохранил и приумножил лучшие традиции, кто смело смотрит в будущее».

Владислав ШАПША, глава Калужской области.

Слова особой признательности губернатор адресовал своим предшественникам – Анатолию Артамонову и Валерию Сударенкову, которые «всегда считали Калугу родным домом, чья поддержка во многом обеспечила городу место в авангарде позитивных изменений».

Мы не могли стать слабыми – в нас верил отец!

Юные спортсмены из одной семьи завоёвывают коллекцию наград

Семья бывшего военнослужащего МЧС, ныне пенсионера Саркиса Григоряна проживает в сельском поселении «Мосрентген». Глава семьи являлся сотрудником подразделения особого риска «Лидер». Объекты работы данной службы только в последнее время – устранение последствий известных крушений на Саяно-Шушенской ГЭС, «Невского экспресса» и других.

Саркис Григорян активно занимался греко-римской борьбой, самбо, имеет звание мастера спорта.

В его семье трое детей: Ани, Анна и Арам. С раннего возраста пример отца стал для них определяющим в выборе вида спорта – силовые единоборства. Все трое посещали секции в специальной московской спортивной школе «Самбо-70» практически ежедневно. Дополнительно занимались и в секции поселка Мосрентген. Занятия спортом не мешали учебе, скорее, наоборот – дисципилинировали.

Со временем тренировки стали сочетаться с регулярными выступлениями на различных турнирах областного, российского уровней. Так, участвуя в первенстве России по самбо в Ростове, Анна (1996 г. р.) в составе сборной Москвы завоевала бронзовую медаль в личном зачете.

Ани (1995 г. р.) на международном фестивале детского дзюдо в Санкт-Петербурге, который проходил в ноябре, стала серебряным призером в личном зачете, опередив многих спортсменов из Украины, Молдавии, Беларуси, Прибалтики.

Обе спортсменки тренировались у известного атлета – чемпиона России и Европы Александра Кораллова.

Чем больше энергии, тем лучше

Сотрудница Центра «Лидер» Ани Григорян 20 марта 2016 года завоевала серебряную медаль в легком весе на чемпионате России по сумо. До этого у нее было пять побед на первенствах Европы. О своих достижениях и планах на будущее спортсменка рассказала газете «Спасатель».

– Как получилось, что вы стали профессионально заниматься таким экзотическим видом спорта, как сумо?

– В пять лет отец привел меня вместе с моими младшими сестрой и братом в столичную школу «Самбо-70» в Таганроге. Изначально занимались дзюдо и самбо. Сперва были игровые тренировки, потом стало получаться, и тренер начал нас вывозить на детские соревнования, появились первые победы, поражения, первые радости и слезы. А через 10 лет, когда мне исполнилось 15, тренер предложил попробовать заняться сумо. Вскоре поехали на чемпионат России – и выиграли его. Затем был чемпионат Европы, где я заняла второе место. Это было так неожиданно и радостно! Сейчас на моем счету уже пять побед на

первенствах Европы. Через месяц предстоят новые соревнования континента. Ожидается трудная борьба.

– Кто среди основных конкурентов?

– Спортсменки Украины и Польши. А в мире, конечно же, самые сильные соперницы – японки. Они хозяйки в этом виде спорта. Чтобы победить, их надо подловить, применить обманный прием, воспользоваться природной российской хитринкой, необходимо очень много тренироваться.

– Поскольку вы занимались еще и дзюдо, и самбо, скажите: есть ли какая-то разница в подготовке к бою в этих видах спорта?

– Различие только в форме, которую надевают спортсмены. А подготовка одинаковая и морально, и физически. Самое главное – это внутреннее ощущение готовности к бою. Нужно собраться, выдохнуть, выйти и принять бой достойно, спокойно, как уважающий себя человек. Для победы нужно иметь холодную голову и стальные нервы. Это позволит легко и быстро выиграть любой бой.

– Каким способом вам удается приводить себя в такое гармоничное состояние?

– Мне помогает музыка. Я слушаю таких певцов, как американская Katelyn и, как ни странно, румынские Inna и Akcent. Мне нравится энергичная поп-музыка. Чем больше энергии, тем лучше. Люблю смотреть фильмы с Джеки Чаном. Мы с малых лет с братом и сестрой учились его эффективным приемам. Также

45

нам очень нравятся фильмы с Брюсом Ли и Ван Даммом. Анджелина Джоли – бесподобна, неповторима! Она боевая! Если у нее возникают проблемы, не будет отчаиваться, а пойдет вперед. Вот такими должны быть люди!

– Кого бы вы назвали своими главными учителями?

– Самым главным учителем был и остается пapa – Саркис Григорян. Если бы не он, я бы никогда не одержала ни одной своей победы. Вторым своим главным учителем считаю тренера Александра Коралова. Я с ним тренируюсь уже 15 лет в одном зале. И все эти годы мы существуем на одной эмоциональной волне, буквально с полуслова понимаем друг друга.

– Кто ваш главный герой среди спортсменов?

– Ронда Джин Раузи. Это первый номер в общем рейтинге легчайшего веса по дзюдо и смешанным единоборствам среди женщин. Кстати, у нее тренер армянин – Гокор Чивичян. Поэтому я люблю ее как сестру.

– Как вы оказались в «Лидере»?

– Папа имеет отношение к этому подразделению. Наша семья буквально жила в «Лидере» с 2000 года. В декабре прошлого года мне предложили поработать, и я решила попробовать. «Лидер» – очень дружный, крепко спаянный и приятный коллектив. Все друг другу по первому зову приходят на помощь, а зачастую даже без слов понимают, помогают, заботятся. А еще эти люди знают и любят свое дело. Я очень благодарна командиру части Игорю Владимировичу Кутровскому и полковнику Анатолию Анатольевичу Саввину за поддержку и участие в моей спортивной жизни в «Лидере».

– На ваш взгляд, что общего и в чем разница между подготовкой, типом реакции, способом мышления в экстременных ситуациях спасателей и спортсменов?

– На мой взгляд, разницы нет. Всякий хороший спортсмен может стать хорошим спасателем, и наоборот. Вопрос выбора профессии в этом смысле – просто ситуация личностного приоритета.

– Какой вы видите свою дальнейшую карьеру в МЧС?

– Папа предлагает мне подписать контракт и надеть погоны. Пока я к этому морально готовлюсь, понимая, что это очень большая ответственность. Честно говоря, с детства хотела стать военной. Завидовала папе белой завистью, когда он утром одевался – берцы, ремень, бушлат, шапка. Если меня сочтут достойной, буду очень рада вливаться в ряды МЧС.

Борис ДЕРЕВЯГИН. «СПАСАТЕЛЬ» МЧС РОССИИ, №12 (523), 1 апреля 2016 года

Атлеты по борьбе сумо из 19 стран континента собрались в Болгарии (6–8 мая 2011 года), чтобы определить лучших. Претензии на успех были у всегда очень амбициозных представителей из национальных сборных Сербии, Италии, Испании, Украины, Франции, Венгрии, Польши, Германии, других стран и, конечно, у

**Старшая дочь – Ани Григорян
Десятикратная медалистка Европы –
2 бронзы, 3 серебра и 5 золота.
Младшая дочь – Анна Григорян
Двукратная медалистка Европы –
1 серебра и 1 золота.**

Ани и Анна Григорян – первые и пока единственными армянками, которые стали чемпионами Европы по сумо.

Не отставал от своих сестер и младший брат – Арам Григорян, который родился 9 июня 1998 года в городе Фрязино Московской области. Борьбой начал заниматься с четырех лет, когда отец привел его в легендарную спортивную школу «Самбо-70». Сначала пapa сам тренировал сына. Но вскоре на таланты маленького борца обратил внимание знаменитый в прошлом советский самбист Виктор Васильевич Астахов и взял мальчика под свое тренерское крыло.

С тех пор Арам становился победителем целого ряда престижных соревнований. В 2014 году на первенстве России завоевал серебряную медаль. В том же году занял пятое место на первенстве Европы. В 2015 году выиграл Кубок Европы по дзюдо среди кадетов. Молодой боец попал в сборную России, где подружился с ребятами из Армавира. Однажды на сорборах в Адлере в свободные от занятий дни он согласился погостить у одного из таких друзей и поехал к нему в Армавир. Товарищ привел его в зал борьбы, и Арам там почувствовал такую сильную семейную атмосферу, что, не раздумывая, подошел к тренеру Ерванду Мгдсяну и спросил, возможно ли ему переехать сюда и здесь тренироваться. Так в 2016 году Григорян переехал в Армавир и стал тренироваться под руководством Рудольфа Мкртичевича Бабояна. В этом же году выиграл первенство России, а также бронзовую медаль на первенстве мира среди юношей. Впервые принял участие на юниорском первенстве России, где занял третье место. Также завоевал серебряную медаль на Кубке Европы по дзюдо среди юниоров.

В Казани на чемпионате России в весо-

вой категории до 82 кг сошлись сразу пять чемпионов мира и Европы. Арам встретился с каждым из них, а в финале – с многократным чемпионом мира Сергеем Кирихиным из Санкт-Петербурга. На последних секундах при счете 3:3 Арам мог технически проиграть титулованному самбисту, но сумел провести сложный бросок, который принес ему сразу четыре балла и заслуженный титул чемпиона. «Он настолько ярко боролся, настолько целеустремленно, красиво, технично! В 20 лет у нас еще никто чемпионат России не выигрывал. И это наш маленький рекорд. Я считаю, он совершил подвиг. Своим примером он разрушил психологический барьер для остальных ребят, которые тянутся за ним, которые идут рядом с ним», – сказал Рудольф Бабоян.

А уже в Армавире отделение Союза армян России особо отметило спортивные успехи Арама. В торжественной обстановке представители армянского сообщества вручили парню ключи от новеньского автомобиля «Lada Granta». «Не знаю, как выразить эмоции, которые переполняют меня. Эту победу я хотел бы посвятить своим тренерам. Благодаря им я смог добиться этого. И, конечно, хочу сказать огромное спасибо уважаемым представителям армянской общины за поддержку армавирского спорта», – подчеркнул Арам Григорян.

А затем был Сеул, где поход за золотой медалью Арам начал с победы над белорусом Тимофеем Емельяновым, а завершил в финале победой над чемпионом Азии-2017 Улугбеком Рахмоновым из Узбекистана. Поединок начался атакой узбека, которой он заработал очко. Через несколько секунд Улугбек попытался бросить Арама через бедро, но армянин соскочил с бедра и в направлении атаки соперника произвел 4-очковый перекат через грудь. Счет стал 4:1 в пользу Арама. Затем последовала передняя подножка, и счет возрос до 6:1. В оставшееся время

Самбо – вид спортивного единоборства, а также комплексная система самозащиты, разработанная в СССР. Основание технического арсенала самбо – комплекс эффективных приемов защиты и нападения, отобранных из различных видов боевых искусств и национальной борьбы многих народов мира. Число приемов в арсенале самбо непрерывно растет по мере развития этого единоборства. История самбо тесно связана с историей страны. Самбо разделяется на спортивное и боевое. В соревнованиях по самбо предусмотрено семь возрастных групп и деление по весовым категориям, возрасту и полу. В спортивном самбо разрешается применять броски, удержания и болевые приемы на руки и ноги.

Арам лишь имитировал борьбу, получил за это предупреждение – одно очко в пользу узбека, но благополучно довел поединок до победы.

В 2017 году Арам Григорян стал бронзовым призером Кубка Европы по дзюдо среди юниоров в Санкт-Петербурге. В том же году выиграл бронзу командного первенства Европы по дзюдо до 21 года. Также занял первое место на Кубке Европы среди юниоров Ла-Корунья.

На первенстве России 2018 года по самбо Григорян завоевал золотую медаль. Затем принял участие на первенстве мира, где также стал победителем. В 2019 году выиграл первенство России среди юношей до 23 лет. В этом же году впервые завоевал золотую медаль чемпионата России и получил путевку на чемпионат мира.

На чемпионате мира по самбо в южнокорейском городе Чхонджу 10 ноября 2019 года Арам Григорян выиграл золотую медаль в весовой категории до 82 кг. В финальном поединке россиянин победил борца из Узбекистана Улугбека Рахмонова. В 2019 году установил мировой рекорд – стал самым молодым чемпионом в истории самбо.

Спортивные достижения Арама ГРИГОРЯНА

2014

Первенство России по самбо среди юношей
Кстово-2014 – I место

Первенство мира среди кадетов по самбо
Лимасол-2014 – I место

Первенство России по самбо
среди юниоров – III место
2015

Первенство Европы по дзюдо среди юношей
до 18 лет София-2015 – III место

Первенство мира по дзюдо среди юношей
до 18 лет (в команде) Сараево-2015 – II место

Кубок Европы по дзюдо среди кадетов

Тверь-2015 – III место

Кубок Европы по дзюдо среди кадетов
Берлин-2015 - I место

2016

Кубок Европы по дзюдо среди юниоров

Санкт-Петербург-2016 – II место

Кубок Европы по дзюдо среди юниоров
Каунас-2016 – III место

2017

Кубок Европы по дзюдо среди юниоров
Санкт-Петербург-2017 – III место

Командное первенство Европы по дзюдо
до 21 года Марибор-2017 – III место

Кубок Европы среди юниоров
Ла-Корунья-2017 – I место

2018

Первенство России по самбо среди юниоров
Оренбург-2018 – I место

Первенство мира по самбо среди юниоров
Тбилиси-2018 – I место

2019

Чемпионат России по самбо
Казань-2019 – I место, 82 кг

Чемпионат мира по самбо

Корея-2019 – I место, 82 кг

Чемпионат России по самбо,

студенты Кстово-2019 – I место, 90 кг

Молодежь до 23-х лет, чемпионат России

Кстово-2019 – I место, 90 кг

Международный турнир

Татарстан-Казань-2019 – I место, 82 кг

Кубок Европы Чехия-2019 – I место, 90 кг

Чемпионат Европы по Казах-куреш

Польша-2019 – I место, 82 кг

Чемпионат мира по Казах-куреш

Актобе-2019 – I место, 82 кг

2020

Молодежь до 23-х лет, чемпионат России

Кстово-2020 – I место, 88 кг

Кубок России по самбо

Кстово-2020 – III место, 88 кг

Чемпионат России по самбо

Оренбург-2020 – III место, 90 кг

2021

Чемпионат России по самбо

Чебоксары-2021 – III место, 88 кг

Кубок мира Москва-2021-

мемориал Харлампиева – II место, 88 кг

Узбек-куреш Термез-2021 – I место, 90 кг

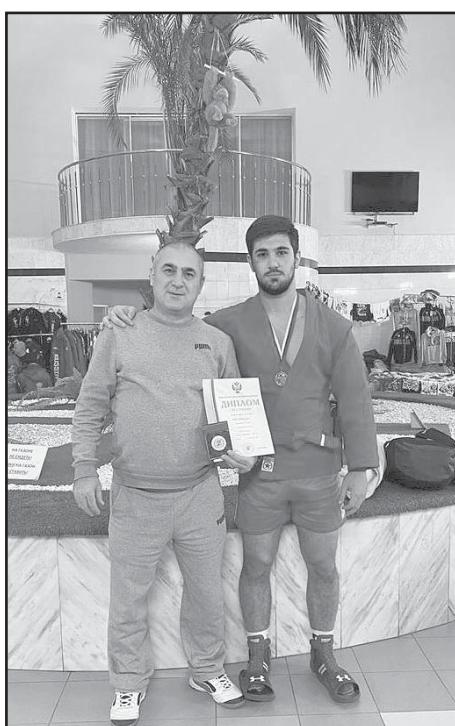
Таджик-куреш Душанбе-2021 – III место, 90 кг

Чемпионат Вооруженных сил по самбо

Екатеринбург-2021 – I место, 82 кг

Стал трехкратным чемпионом Вооруженных сил Российской Федерации по самбо.

Стал чемпионом Европы по Казах-куреш в Польше и чемпионом мира по Казах-куреш в Казахстане.

Культурно-образовательный центр «Аракс» г. Обнинска

В июле этого года Культурно-образовательный центр «Аракс» отметил семилетие со дня своего основания. Кажется, еще совсем недавно армянская община города в лице ее активных участников собралась в пригородном кафе, чтобы обсудить возможность открытия кружка для желающих изучать родной язык и культуру. Постепенно планы и желание превратились в реальность.

И сегодня с уверенностью можно сказать, что поставленные тогда организаторами цели и задачи принесли свои результаты.

Каменный памятник «Хачкар» был установлен общиной к 100-летию Геноцида армян на территории храма св. Бориса и Глеба.

За это время «Аракс» собрал вокруг себя замечательную команду единомышленников и друзей, которые прилагают все усилия и используют все возможности для воспитания патриотического, целостного, морально устойчивого поколения.

Каждый год класс армянского языка и литературы посещают порядок шестидесяти учеников разных возрастных групп и с разным уровнем знания языка.

Кроме этого, «Аракс» предлагает своим воспитанникам обучение национальным танцам.

Танцевальный ансамбль «Аракс» под руководством Давида Мурадяна регулярно выступает как на местных, так и на региональных конкурсах и фестивалях, представляя армянские национальные танцы, а также танцы народов Кавказа.

Танцевальный ансамбль «Аракс».

Также с этого года при центре была открыта театральная студия «Paradjyanov»

под патронажем Культурного центра Посольства Армении в России, руководителем которой является Владимир Габбе. Премьера первой постановки театрального коллектива прошла на сцене Дворца культуры ФЭИ в Обнинске, а также на сцене «Москонцерта» в Москве.

Танцевальный ансамбль «Аракс».

Концерт ко Дню независимости Армении, проведенный КОЦ «Аракс» в сентябре 2016 г.

Концерт классической музыки и Премия «Рука помощи», 2017 г.

Мероприятия КОЦ «Аракс», посвященные памятным историческим датам.

Большое внимание в общине уделяется и преемственности поколений, ведь па-

триотическое воспитание молодежи без этого невозможно. Регулярные встречи с ветеранами ВОВ, организация национальных праздников и концертов, погружение в историю русско-армянской дружбы, церковные и экскурсионные поездки – это все то, что призвано помочь в воспитании здорового поколения.

Мероприятия КОЦ «Аракс», посвященные памятным историческим датам.

В наше сложное время, когда дети особенно подвержены вредному влиянию Интернета, современным молодежным течениям, пытающимся любыми способами отвлечь сознание ребенка в сторону, так важно успеть привить им правильные моральные ценности, любовь к родному языку, понимание исторических особенностей развития своей страны, чувство долга, чести и верности, уважение к труду, семейным ценностям.

В каждом ребенке самой природой заложены доброта и любовь, справедливость и толерантность, уважение и сочувствие к ближним. И каждый из нас должен помнить, что от нас зависит будущее наших детей, будущее нашей страны, нашего народа и мира в целом.

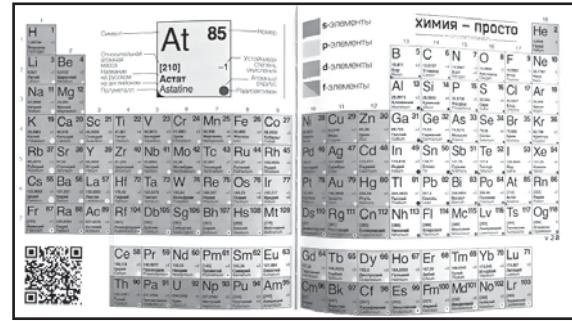
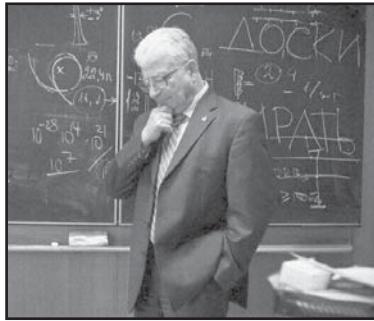
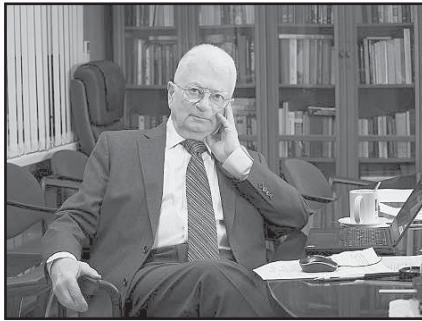
Ученики класса армянского языка и литературы.

Можно с уверенностью сказать, что человеку, знающему свои корни, любящему и понимающему свою культуру, свою историю, легче понять и принять особенности других людей и других народов.

Любовь, принятие и понимание всегда идут рядом. В этом наша миссия, наша задача и наше будущее.

Флора БАБОЯН.

Армянская фамилия во всех учебниках физики и химии мира

118-й элемент назван в честь российского физика, академика Юрия Оганесяна – Оганесон (Oganesson, Og).

Академик Юрий Цолакович Оганесян – один из самых известных в мире российских ученых. Он руководит знаменитой Лабораторией ядерных реакций Объединенного института ядерных исследований в Дубне. Является главным автором выдающегося открытия наших дней – новых элементов периодической системы Менделеева.

Юрий Оганесян родился в 1933 году в Ростове-на-Дону. В 1956 году закончил Московский инженерно-физический институт. Свою научную деятельность Ю. Ц. Оганесян начал в Институте атомной энергии. Являясь ближайшим учеником академика Г. Н. Флерова, внес большой самостоятельный вклад в развитие этого направления как в реализацию оригинальных физических идей, так и в становление экспериментальной базы ускорителей.

С 1958 г. научная деятельность Ю. Ц. Оганесяна связана с Лабораторией ядерных реакций (ныне им. Г. Н. Флерова) Объединенного института ядерных исследований в Дубне. Оганесяном проведены фундаментальные исследования механизма взаимодействия сложных ядер. Им было обнаружено и исследовано влияние ядерной структуры на коллективное движение ядер в процессах слияния и деления, он является автором открытия нового класса ядерных реакций – холодного слияния массивных ядер (1974 г.), широко используемых по настоящее

время в различных лабораториях мира для синтеза новых элементов.

Ю. Ц. Оганесяну принадлежат основополагающие работы по синтезу новых элементов на пучках тяжелых ионов. В 1960–1970-х гг. им совместно с сотрудниками были впервые проведены эксперименты по синтезу элементов с $Z = 104\text{--}108$. Для исследований предельно тяжелых ядер Ю. Ц. Оганесяном были выбраны реакции слияния нейтронно-обогащенных изотопов актинидов с ускоренными ионами кальция-48.

Оганесян является соавтором открытия тяжелых элементов таблицы Д. И. Менделеева: 104-го элемента – резерфордий, 105-го элемента – дубний, 106-го элемента – сиборгий, 107-го элемента – борий, что было признано как научные открытия и занесено в Государственный реестр открытий СССР. Автор более 250 научных работ, 3 монографий и более 10 обзоров.

Для элемента с атомным номером 118 сотрудничающие команды ученых из Объединенного института ядерных исследований в Дубне и Ливерморской национальной лаборатории имени Лоуренса (США), участвовавших в его получении, предложили название «оганесон» и символ Og, которые были утверждены ИЮПАК 28 ноября 2016 года.

Юрий Оганесян стал вторым ученым (после Г. Сиборга), при жизни которого его именем назван химический элемент.

Итальянское издание: армяне всегда опережали время

Итальянское издание *Venezia Eventi* на днях опубликовало обширную статью, посвященную Армении и армянам. Портал рассказал, как представители древнего народа впервые появились на острове Святого Лазаря и почему они всегда опережали время.

Остров в южной части Венецианской лагуны – Сан-Ладзаро-дельи-Армени (или армянский остров Святого Лазаря. – *Ред.*) является одним из важнейших мировых центров армянской культуры, пишет *«Venezia Eventi»*.

«В монастыре Святого Лазаря собрано 170 тысяч старопечатных книг и 4 500 рукописей. Это огромная коллекция, которая находится за пределами родины. Уже три века остров является частью духовного мира армян», – говорится в статье.

Издание отмечает, что около 60% армянского художественного и культурного наследия было разрушено и сожжено в период между Геноцидом армян в Османской империи 1915 года и революцией в России. «Сейчас в Армении проживает три миллиона человек, а диаспора численностью девять миллионов простирается от Соединенных Штатов до России», – пишет

сайт.

Издание подчеркивает, что в 1717 году несколько монахов во главе с Мхитаром Себастаци, бежавших от турецких преследований, добрались до Венеции, и им подарили небольшой остров в Венецианской лагуне.

Однако, как говорится в статье, связь между Венецией и Арменией возникла намного раньше: торговцы со склонов Араката появились здесь еще в Средневековье. «Об этом свидетельствуют древние топонимы. В Руга-Джуффе, недалеко от площади Св. Марка, поселились армяне из города Джукльфа, ныне в Иране. Там же, у площади, возведена церковь Святого Креста и небольшая часовня XIII века. Можно вспомнить и то, что словом «агтелин» венецианцы называют абрикосы, которых так много в Армении.

А о Великой Армении упоминает и Марко Поло. Он был гостем в армянском городе Арташат, расположенным на шелковом пути. Там его приняли очень хорошо», – пишет издание. Рассказывая о национальных особенностях армян, автор отмечает, что это маленький народ, веками окруженный мусульманами, вследствие

чего «они научились особой мудrostи». «До сих пор в Венеции ходит поговорка: «Семь евреев нужно, чтобы надуть армянина»...

Еще одно предание наполеоновских времен повествует о том, что, когда в 1805 году Бонапарт вернулся в Венецию, он решил уничтожить церкви и монастыри. Армяне же подняли над островом флаг с турецким полумесяцем и назвались подданными султана. Наполеон им поверил и, не желая ссориться с турками, не тронул монастыри, говорится в статье. Издание отмечает, что поездка в Армению – незабываемый опыт: «чудесные монастыри на подступах к Аракату (ныне на территории Турции), археологические памятники, охраняемые ЮНЕСКО, великолепные ущелья». «Доказательством древности армянской цивилизации служит астрономическая обсерватория Карапндж, своего рода армянский Стоунхендж, которому 6000 лет», – подчеркивает сайт. Автор статьи не обошел вниманием и тот факт, что Армения первой приняла христианство в качестве государственной религии в 301 году, добавив: «Они всегда опережали время».

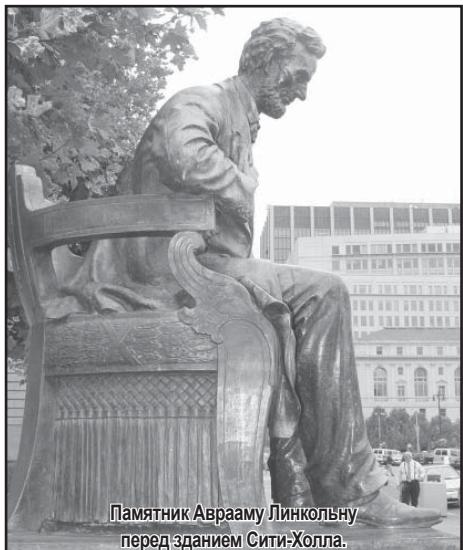
Сам Роден назвал его великим: как скульптор-армянин из Вана стал «лицом» Сан-Франциско

Если вдруг судьба забросит вас в один из красивейших городов мира – Сан-Франциско, вы сможете многое узнать о нем по работам Айка Батикяна. В этом году отмечается 145-летие видного скульптора.

Историю Сан-Франциско вполне можно изучить по работам армянина Айка Батикяна. Он же – Хейг Патикиан.

Об уроженце Вана (Западная Армения, ныне – территория Турции), творчество которого неразрывно связано с живописным Сан-Франциско, сегодня знают не очень многие. Тем не менее заслуги одаренного и необыкновенно плодовитого скульптора очевидны и позволяют причислять его к ряду самых выдающихся деятелей культуры США.

Именно его Авраам Линкольн «сидит» перед зданием Сити-Холла, причем в некоторых американских источниках указывается, что именно эта скульптура президента-освободителя – одна из лучших в стране.

Памятник Аврааму Линкольну перед зданием Сити-Холла.

Непосредственно в вестибюле мэрии установлены бюсты видных государственных деятелей города. Все они вышли из под резца Батикяна.

Работа нашего соотечественника украшает фронтон отеля Ritz-Carlton.

Деталь картины, вырезанной Айком Батикяном в 1919 году над главным входом в здание Метрополитен Лайф (ныне отель San Francisco Ritz Carlton).

Известна его статуя генерала Джона Першинга.

Статуя генерала Джона Першинга.

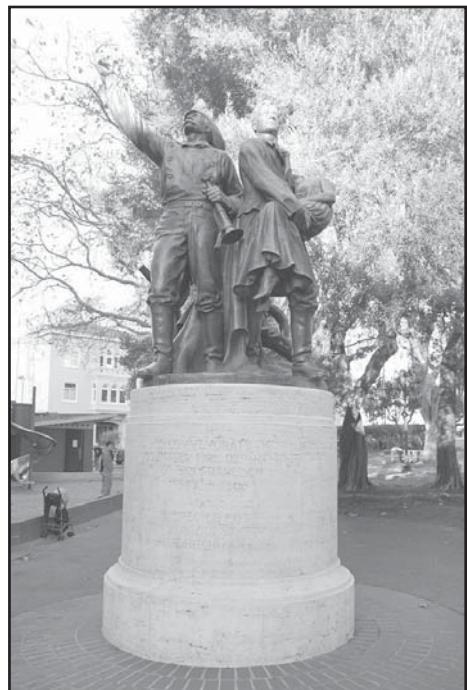
Среди его шедевров – Хелен Калифорнийская, которая экспонируется в Музее де Янга в Сан-Франциско. Это бюст американской теннисистки Хелен Уиллс. Она прославилась тем, что занимала первое место в женском теннисе в течение девяти лет.

Цифровой скан вырезки из газеты, где скульптор Айк Батикян стоит рядом со своим законченным бюстом Хелен Уиллс Муди.

Известна также скульптура под названием «Тщеславие», выставленная в 1916 году во Дворце изящных искусств.

В своей книге «Путешествия армян» Рафаэль Акопджанян, открывший творчество Айка Батикяна русскоязычному читателю, пишет, что главный монумент мастера, посвященный добровольцам-пожарным и установленный в 1932 году в сквере имени Джорджа Вашингтона, стал знаковым для города.

Монумент, посвященный добровольцам-пожарным.

В особняке, спроектированном все тем же армянином из Вана, долгое время жил звезда Голливуда Николас Кейдж. Четырехэтажный дом он выставил на продажу в прошлом году за 10,95 миллиона долларов.

Символ знаменитого и очень таинственного «Богемского клуба» – сова высотой 12 метров авторства Батикяна размещена в Богемской роще Сан-Франциско. Интересно, что сам скульптор четырежды возглавлял престижный «Богемский клуб». Важно отметить, что клуб, который сейчас является местом сбора мировой политической элиты, в то время объединял видных писателей, поэтов, художников, ученых, инженеров...

Все вышеперечисленное – лишь краткий список работ скульптора-армянина. Но и судьба его была не менее интересной творчества.

Спасительное решение

Очень может быть, что гений скульптора так и не проявился бы и еще в очень юном

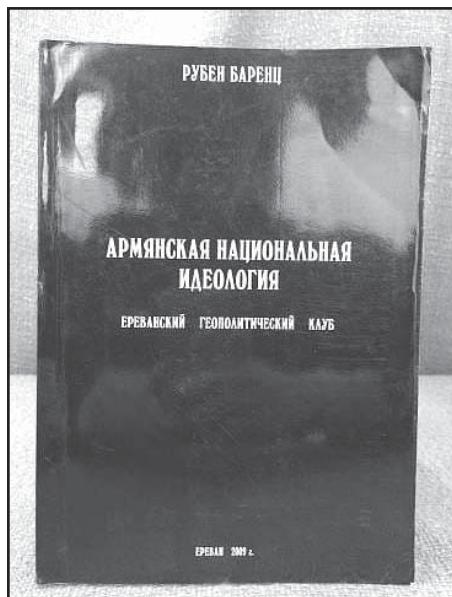
РУБЕН БАРЕНЦ: АРМЯНСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕОЛОГИЯ

Практически ни одно государство не существует без идеологической основы. Если спросить сегодня среднестатистического армянина в Армении и спирке, какова национальная идеология современной Армении, многие задумаются, и не напрасно. Сегодня, в переломный и самый сложный для Армении период, в качестве национальной идеологии все чаще формулируют принцип «азг-банак» на основе цегаконизма.

Еще один вариант, какой должна быть национальная идеология Армении, каким должно быть государство, а также другие важные аспекты жизни армян и Армении представил в книге «Армянская национальная идеология» Рубен Баренц. Мы предлагаем ознакомиться с самыми основными, на наш взгляд, и краткими ее тезисами:

«Главная функция государства – управление юрисдикции, главная задача – обеспечение сохранности народа и пространства, главная цель – цивилизаторская.

Государство неотделимо от общества, общества от семьи. Государство (как и религия) – это сила, по-своему единяющая семьи. Нация – это состоявшаяся реальность единенных семей. Национальная идеология – это убеждение и непоколебимость веры в необходимость братской поруки межсемейных уз.

Семья – фундаментальная единица человеческого общества, она единица этнической самоорганизации человека, его полноты и самодостаточности, а потому есть институт. Если ААЦ – сосуд, где хранится Интегральный потенциал

любви, то Норкерт – это организм, постоянно воспроизводящий жизненные устои Нации. Национальная идеология есть субъект и обладает своими иерархическими правами вовнутрь и специфическими плюралистическими правами вовне.

Любовь к Отчизне, Нации, своей культуре – есть счастливый удел избранных, ставящих предметы своей любви выше всего. Любовь к Отчизне – редчайшее бескорыстное чувство, не претендующее на взаимность, ибо даже любовь к Богу возможна на присутствии страха перед Его всевидящим оком и страшным судом или ожиданий через усердие молитв.

Атрибуты и институты государства хороши и полны смысла не сами по себе, а лишь постольку, поскольку выражают интересы нации, отечества и культуры. Итак, для того, чтобы существовать, нации необходимы три условия: единство крови, почвы и Духа, а чтобы развиваться, и четвертое – Го-су-дарство!

Чтобы любить свою страну, нужно иметь нечто, за что ее можно любить. И это «нечто» – твоя Нация. Чтобы любить свою Нацию, тоже нужно некое нечто, и оно – армянская цивилизация».

Р. Баренц,
«Армянская национальная идеология».

90 ... скульптор-армянин из Вана стал «лицом» Сан-Франциско

возрасте он был бы убит турками, если бы не странное по тем временам увлечение его отца.

В своей книге Акопджанян пишет: «Летом 1880 года в Ване царило невероятное оживление. Учитель местной школы достопочтенный Аветис разгуливал по городу с каким-то неведомым аппаратом на треноге, а дня через два демонстрировал жителям картички с видами родного Вана. Изумленные горожане толпами ходили за Аветисом, диву даваясь его чудо-аппарату, выписанному из самого Нью-Йорка. Но в параноидальной Османской Турции кроавого Абдул Гамида чудесам не доверяли!

Турецкие ищечки вскоре заинтересовались подозрительными картинками: его автору готовились предъявить обвинение в шпионаже в пользу русского самодержца. Но сообразительный учитель заблаговременно исчез из города и через пару месяцев оказался в американском Фресно, приютившем в конце XIX века первую волну армянских беженцев.

Учитель из Вана быстро освоился на новой родине, переквалифицировался в строители и нашел работу на местной ветке железной дороги. Накопив необходимую сумму, он послал деньги жене Маринэ, и она с пятью детьми благополучно добралась до Америки. Знал бы Аветис, от какой бойни он спасал свою семью!»

Айк Батикян родился в Ване в 1876 году. Оказавшись в Америке в 15-летнем возрасте, он, как и все американские подростки, в летние каникулы подрабатывал на виноградных плантациях.

Однажды владелец виноградников заметил, что во время обеденного перерыва юный армянин что-то неистово лепит из глины. Рассматривая его фигурки, он предложил Айку... расписывать городские вывески.

Юноша настолько успешно справился с этой задачей, что горожане, принарядившись, флантировали по улочкам, словно на вернисаже, любуясь художествами сына армянского иммигранта. Немного повзрослев, Айк по настоянию родных и друзей поступил в Сан-Францисскую школу искусств.

Это провидение!

Вот так все и началось... А в 1904 году в город приехал миллионер Джордж Зендер из Аркады, одержимый идеей возвести памятник президенту Мак-Кинли. Один из друзей миллиона свел его с 28-летним Батикяном.

– Сколько бы вы запросили за такую работу? – спросил Джордж Зендер, изложив свои пожелания по созданию памятника.

На это юноша робко назвал цифру – 15 тысяч долларов, почти полмиллиона долларов по нынешним расценкам. Мистер Зендер после продолжительной паузы согласился.

Следующие два года своей жизни Батикян посвятил работе над этим памятником. Когда же наконец бронзовый памятник был готов к отправке в Аркаду, произошло известное сан-францисское землетрясение.

Город рухнул в одночасье... От мастерской, в которой отливали памятник, остались одни руины. Но тут произошло настоящее чудо: через три дня после землетрясения

Батикяну сообщили, что пожарные, разгребая пепелище, нашли завернутую в несгораемую ткань скульптуру.

«Это провидение!» – воскликнул счастливый скульптор.

Памятник президенту Мак-Кинли был торжественно открыт в Аркаде в День независимости Америки, 4 июля 1906 г. А мистер Зендер выписал чек на оставшиеся 12500 долларов с напутствием: «Вам необходимо совершенствоватьсь в вашем искусстве! И не где-нибудь, а в Европе!»

Проведя несколько лет в Европе, скульптор вернулся в Сан-Франциско, и на него тут же посыпались заказы... Из года в год улицы Сан-Франциско пополнялись изваяниями армянина, которые давно уже стали неотъемлемой частью города.

Визит к Родену и истоки творчества

В 1912 году Айк Батикян вновь отправился в Париж, на этот раз с любимой женой – Бланш Холлистер. И первый же нанес визит великому Огюсту Родену, которому показал фотографии своих работ. Роден после долгого молчания произнес: «Да, месье, вы – скульптор!»

Сан-францисский мастер часто повторял эти слова, а его супруга уточняла: «Так ведь он сказал grand sculpteur!..» (великий скульптор. – Ред.)

Батикяна часто спрашивали об истоках творчества и учителях, на что он отвечал: «Истоки моего творчества – армянские церкви, армянские фрески, армянские хачкары. А учителя – родители и армянские каменотесы».

Лилит АРУΤՅԱՆ.

Почему Валентин Подпомогов написал копию своей знаменитой картины «Арцах»

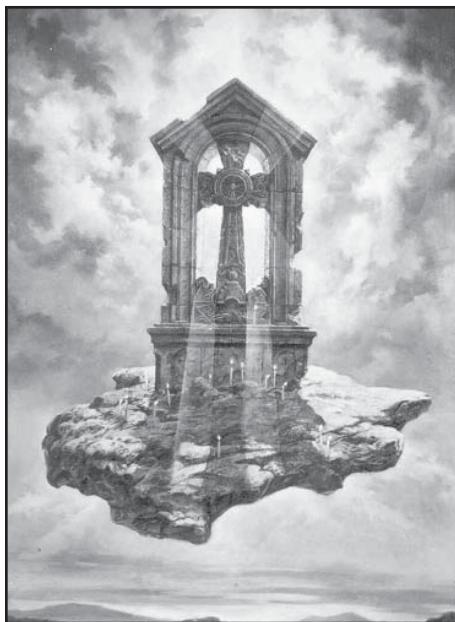
Валентин Подпомогов. Хоровел (Песня пахаря). Музей современного искусства, Ереван.

Валентин Подпомогов. Реквием.
Музей современного искусства, Ереван.

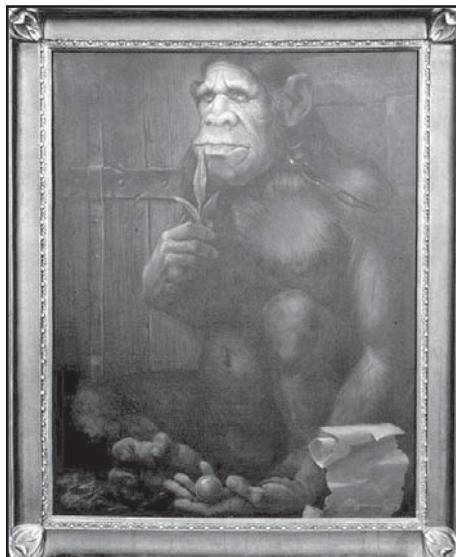
Парящий в небе Арцах похож на мистический знак. Он, словно событие, опалиющее память, оставляет в ней очертания, след, напоминание – картину. Это произведение, написанное художником Валентином Подпомоговым еще в начале 90-х прошлого столетия, – сознательная реплика на незаконно отторгнутую от древней родной земли часть территории, именуемой Нагорным Карабахом (Арцахом) и подаренной советским правительством Азербайджану.

Двери мастерской дяди Вали (так называли его друзья и коллеги) практически никогда не закрывались. Доброта без сентиментальности, лукавый обаятельный юмор без насмешки, трагичность без тени ожесточения – все эти качества органично соединялись в Валентине Подпомогове и притягивали к себе людей. Его обожали киношники и композиторы, художники и врачи, ученые и актеры. Словом, все, кому хотелось пообщаться с художником и приобщиться к его творчеству.

Тема Спасителя звучала постоянно в творчестве художника. Он считал, что настоящий смысл христианства заключается не в том, что надоパーティлярно верить в Бога, а в том – что Бог верит в нас. В каждой его работе есть присутствие этой веры. «*Perpetuum mobile*» («Вечный двигатель») – бесконечный ряд фигур, согбенных под тяжестью коллективной скорби, несет на своих спинах распятого Христа – человечество будет с космической бесконечностью повторять Крестный путь Спасителя.

Валентин Подпомогов. Арцах. Статус: украдена, есть копия, написанная самим В. Подпомоговым.

Валентин Подпомогов. Ностальгия.

Открытость высказывания работы подкупает. В ней есть необходимая символика – сакрализация идеи. Карабах изображен художником в виде небольшого отрезка земли, с водруженным христианским крестом. Зажженные свечи и освещенный лучами солнца гигантский хачкар создают некий законченный образ, существующий вне пространства и времени. Таков эмоциональный тонус холста, где в скромной, на первый взгляд, гамме таится плохо сдерживаемая боль утраты.

Немного о самом художнике. Будучи по отцу украинцем, а по матери армянином, Подпомогов родился и вырос в Ереване. Он всегда считал себя армянским художником и даже придумал себе новую фамилию – Аствацатрян (Богом сотворенный). Но истинная фамилия все же оказалась более привычной и жизнеспособной.

За свою жизнь он оформил с два десятка полнометражных картин и выпустил с десяток мультфильмов. Но первую свою живописную работу Подпомогов написал в пятьдесят лет. На большом полотне он изобразил обезьяну, придав ей глубоко осмыслинный облик. Глядя на картину, кажется, что обезьяна одухотворена и осознает все происходящее. Назвал он полотно «Ностальгия». Его обезьяна, представшая на выставке в ереванском Музее современного искусства, потрясла всю столицу Армении. Затем, одна за другую, появились работы «Mea Culpa» («Моя вина»), «Страна Айастан» («Страна Армения»), «Похороны веры», «Пророк» и другие. Подпомогов, черпавший свое вдохновение в религиозных сюжетах, прекрасно рисовал в академической стилистике.

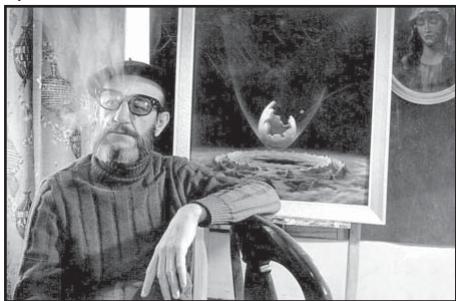

Валентин Подпомогов. Mea Culpa.
Частная коллекция.

Когда начались события в Карабахе, Сумгаите, Баку, возникла картина «Арцах».

Рассказывают такую историю. В 1989 году, в период митингов и репрессий в Ереване, из Москвы приехал военный чиновник с целью отследить следы армянских экстремистов. Обычно гостям Еревана – и прошенным, и прибывшим с

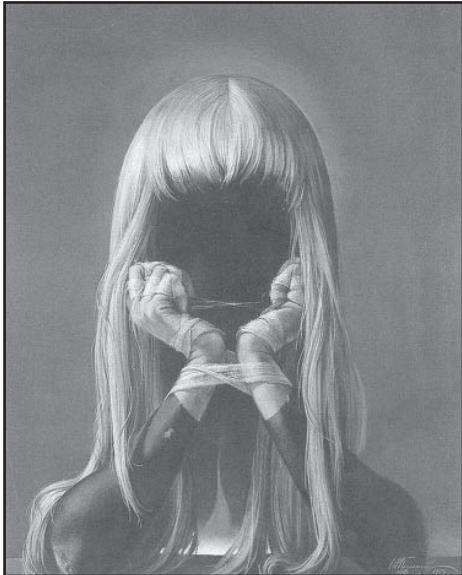
определенной «миссией» – показывали не только достопримечательности Армении, но и под занавес приглашали в мастерскую Валентина Подпомогова. Вот и на этот раз русскому чиновнику решили показать мастерскую необычного художника с необычной фамилией. Слово за слово, военный бюрократ обратил внимание на картину «Арцах». Заинтересовавшись, спросил, дескать, почему это территория «непризнанной» республики витает в облаках, все же «непорядок» какой-то. «А куда вы хотите, чтобы я ее приземлил?» – спросил хозяин мастерской. Российский военный пробежал глазами по полонящим взор мистически-пророческим картинам и наконец выдохнул: «На Армянскую землю». Был комендантский час, но, похоже, присутствующих в мастерской не особо заботил сей факт, и, поддав «градус», все дружно выпили за счастливое будущее Армении.

Валентин Подпомогов.

Известно, что на стене у Подпомогова висело старинное коллекционное оружие. Вспомнив, наконец, что в стране особый час, русский гость, проявив некоторое беспокойство, поспешил удаляться. «Вы под моей защитой!» – уверенно сообщил ему художник. «Неужели вы будете меня защищать вот этим?» – иронично заявил чиновник, показав рукой на покрытый патиной военный раритет. Подпомогов молча достал из-за пояса зауэр и положил его на стол прямо перед гостем. Москвич промолчал и был таков. После ухода военного чиновника все были уверены, что

обыск неминуем. Кто-то даже предложил спрятать опасное оружие у себя дома. «Нет необходимости», – попытался успокоить всех армянский художник. После этого московского чиновника никто никогда больше не видел.

Валентин Подпомогов. Ожидание.
Музей современного искусства, Ереван.

Картина «Арцах» еще окончательно не просохла, когда ее похитили прямо из мастерской художника. Попутно отмечу, что работы Подпомогова не раз похищали. Вообще же, он легко расставался с картинами. По сути, они были ему дороги, только пока он работал над ними. «Я привязан к картине какой-то неразрывной нитью, как только я завершаю работу и подписываюсь, эта нить обрывается», – признавался художник. Правда, через некоторое время их все же возвращали или находили аккуратно завернутыми в упаковку и уложенными подальше от людских глаз. «Плохие картины не воруют», – так, шутя, реагировал Подпомогов на кражу своих работ, должно быть, наперед зная, что картина каким-то образом вернется к нему. Слишком уж сильна была заложенная в них авторская воля. Но с

«Арцахом» что-то пошло не так. Через какое-то время Подпомогов решил заново написать эту работу, повторив и образный ряд ее, и композицию. Писал он по памяти. «Я с натуры писать не умею, – говорил он и добавлял: – Копировать природу надо с воображением, только воображение делает нас художниками».

Валентин Подпомогов. Андраник. Музей Сардарапат.

Первая Карабахская война в разгаре. Голод и холод. Нервы у всех на исходе. Карлес Титизян, продюсер и бизнесмен из Америки, выкупил тогда эту работу у Подпомогова и увез с собой в Штаты. Уверена, сейчас эта картина в фокусе внимания тамошних армян. И, быть может, когда завершится ужасы этой третьей войны и Карабах отстоит свою независимость, картина вернется на родную землю и станет символом победы.

Кари АМИРХАНЯН.

«Молодой человек, ты далеко пойдёшь», – сказал Генри Форд Алеку Манукяну

Так и случилось.

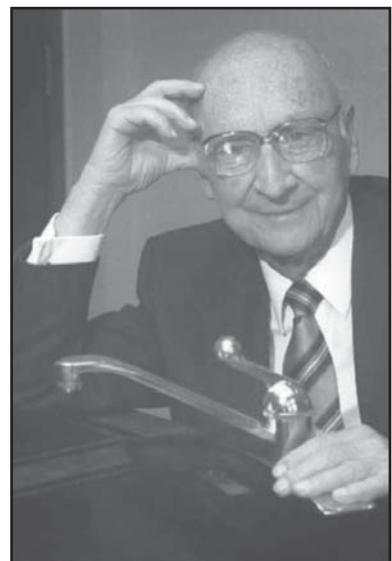
Однажды Ford Motor Company для запуска новой модели срочно потребовалась сложная деталь, которую необходимо было выполнить в течение 24 часов. Ни одна компания не взялась за это. С заданием справился Манукян, за что получил похвалу от Форда.

Алек Манукян заслужил репутацию филантропа и выдающегося представителя армянской диаспоры в США благодаря одному очень простому изобретению. Он подарил миру водопроводный кран, который можно открывать одной рукой.

«Не довольствуйтесь средним результатом. Всегда стремитесь к совершенству», – любил повторять Манукян...

В 1915 году семья Манукянов бежала от погромов из Смирны в Грецию, а в 1920-м пересекла океан и осела в Канаде.

Особое внимание Манукян уделял изучению и популяризации армянской культуры, научного и литературного наследия. С 1953 по 1989 год он возглавлял Армянский всеобщий благотворительный союз (AGBU). За это время активы организации выросли с 8 до 105 миллионов.

ВЕЛИКИЙ МАСТЕР ДУДУКА БЫЛ ОДНИМ ИЗ СТОЛПОВ НАШЕЙ СОВРЕМЕННОЙ КУЛЬТУРЫ

На 93-м году ушел из жизни знаменитый армянский музыкант, легендарный дудукист, народный артист Дживан Гаспарян.

Его искусство, эти проникновенные, исходящие из глубины души мелодии давно перешли все границы реальности и пересекли порог вечности.

Своим неповторимым мастерством владения волшебным дудуком Дживан Гаспарян вывел нашу народную музыку на международную сцену и во всемирное кино, на протяжении десятилетий делая нашу национальную культуру доступной и понятной также иностранному слушателю.

Великий мастер дудука был одним из столпов нашей современной культуры, с чьим именем связана творческая и трудовая деятельность целого поколения музыкантов и особенно дудукистов.

Творчество Дживана Гаспаряна стало неотъемлемой частью мировой музыкальной культуры. Во многом благодаря его уникальному искусству музыка армянского дудука была признана в 2005 году шедевром Всемирного нематериального культурного наследия ЮНЕСКО.

Дживан Гаспарян – народный артист Армении, профессор Ереванской государственной консерватории имени Комитаса, обладатель четырех золотых медалей ЮНЕСКО, 21-й международной премии, в том числе награды WOMEX (World Music Expo) «За заслуги перед музыкальным искусством». За достижения в области армянского национального музыкального искусства Дживан Гаспарян награжден орденом Святого Месропа Маштоца, отмечен орденом «За заслуги перед Отечеством» 1-й степени.

Дживан Гаспарян родился в деревне Солак под Разданом. Его юность прошла в детдоме – мать рано умерла, отец погиб на войне. По его собственным воспоминаниям, с дудуком – духовым

инструментом из абрикосового дерева – он познакомился в возрасте шести лет и с тех пор не расставался. Музыкант говорил, что дудук – это «душа, история, молитва».

Международная известность пришла к Дживану Гаспаряну в 1988 году, когда английский музыкант Брайан Ино во время визита в Москву услышал его игру и пригласил в Лондон. Там Дживан Гаспарян выпустил альбом I will not be sad in this world, в который вошли древние народные армянские песни и баллады. Свой альбом он посвятил жертвам землетрясения в Армении.

Записи Гаспаряна активно издавались в Европе и США. Альбом «Дудук. Армянские народные песни», выпущенный «Мелодией» еще в 1983 году, в 1990-м переиздала английская звукозаписывающая компания All Saints Records. В 1998 году инструмент Дживана Гаспаряна зазвучал в композициях канадского гитариста Майкла Брука: их совместный альбом Black Rock на своем лейбле Real World выпустил Питер Гэбриел.

В богатом творческом активе Дживана Гаспаряна – саундтреки к восемнадцати фильмам, среди которых шедевр мирового кино – фильм Мартина Скорсезе «Последнее искушение Христа». За саундтрек к фильму «Гладиатор» музыкант был удостоен премии «Золотой глобус». Среди других киноработ музыканта – фильмы «Русский дом», «Календарь», «Ворон», «Онегин», «Фрески» и другие.

Дживан Гаспарян выступал с Венским, Ереванским, Лос-Анджелесским симфоническими оркестрами, американским «Кронос-Квартетом». Работал с Лайонелом Ричи, Стингом, Людовико Эйнауди, Питером Гэбриелом, Борисом Гребенщиковым, гитаристом группы Queen Брайаном Мэем, Хоссейном Ализаде – знаменитым иранским музыкантом и композитором, исполнителем иранской классической музыки.

Дживан Гаспарян воспитал более 70 учеников, среди них Дживан Гаспарян-младший, внук музыканта.

ՀՋԻՎԱՆ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ...

Молодой Дживан Гаспарян на фото в центре.

Был один весьма примечательный факт в биографии Маэстро...

Он рассказывал историю о том, как Иосиф Сталин подарил ему именные часы и он обменял их на четыре кружки пива и столько же пирожков...

Вспоминая тот случай, Дживан смеется: «Тогда был маленьким, 19 лет. В 1947 году участвовал в самодеятельности, вызвали нас в Москву. Мы там играли в Кремле. А я сольную партию еще играл. Хорошо помню Сталина, который сидел с бокалом вина в руке. И мне тут говорят, что Сталин вызывает меня в кабинет, и вручили мне красную коробку с подписью Иосифа Виссарионовича...

А мы тогда голодные были, это же после войны. И ребята мне говорят: «Дживан, ну зачем тебе часы? Давай поменянем». И мы поменяли их на несколько кружек пива и пирожки...»

По пыльной просёлочной дороге ехал, поскрипывая, старенький автобус. Лет за тридцать накопесил он не одну тысячу километров, да и людей перевёз достаточно. И если бы машинам присваивали почётные звания, то этот трудяга по праву получил бы «Ветерана труда».

Вот и в этот раз, сухим жарким днём, вёз меня «ветеран» из маленького городка в родную станцию. Я сидел у окошка и смотрел на небо. Оно было таким чистым и солнечным, что, созерцая его, думалось только о высоком!

Рядом со мной человек лет шестидесяти тоже о чём-то размышлял. Его облик располагал к себе. Лицо было светлым, из-под бровей смотрели на мир удивительно добрые и мудрые глаза! Седая густая борода вкупе с простой, почти истлевшей от времени одеждой делали его непохожим на нас, а каким-то сказочным. Словно персонаж из детской сказки, каким-то чудом очнувшийся здесь в нашем мире, он поприветствовал меня смиренной и ласковой улыбкой!

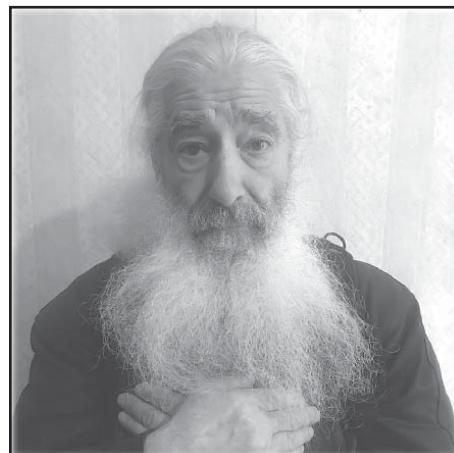
Это был знакомец из моего детства. Помню, ехали мы также лет двадцать тому назад дорогой, ведущей к Усть-Медведицкому Спасо-Преображенскому женскому монастырю города Серавимовича. Я, тогда ученик воскресной православной школы, и он – странник Анатолий, ещё в то время объехавший весь православный мир. Он бывал в Греции на Святой горе Афон, в Иерусалиме, посещал разные монастыри и лавры, при этом не имея за душой ни копейки...

Таких людей всегда называли странниками. Не потому что они странные, а от того что странствуют по белу свету и все пути-дорожки

непросто.

– Странник Анатолий, скажите, как относиться к бедам? – задал ему я следующий вопрос.

– С благодарностью! – ответил он. – Вот ты сам говоришь, тебе нравится акафист «Слава Богу за все». За все нужно Бога благодарить – и за радость, и за горе. Не нужно печалиться, радуйся! Господь посыпает нам лишенья для укрепления нашего. Вот Он пошлет тебе страданье, а ты моли: «Господи, укрепи дух мой!» Господь укрепит, и ты страдание это переживешь. В другом случае Господь посыпает нам беды за наши грехи. Вот пошлёт Господь беду, а ты подумай, пойми, за какой грех Он тебе ее по-

человек говорит тебе, что любит, обнимает и целует тебя. Но любит ли на самом деле? Возможно, и нет! А вот если он сопреживает тебе, заботится, не просит в ответ на свою любовь твоей любви, радуется тебе, а не твоим успехам или красивой внешности – вот это и есть любовь, самая настоящая! Умей сопреживать тем, кто рядом с тобой.

– А в монастыре нам, мирянам, можно пожить ради духовного укрепления? – спросил я.

Тут он ласково улыбнулся и ответил:

– Конечно! Как паломник ты имеешь право быть в монастыре три дня. А на поспушании быть неделю, две, месяц, да сколько душе угодно! Работай во Славу Божию, молись про себя, а взамен получишь койку, пищу. Будешь в благодати Божьей. В монастыре и душа отдохнет, и тело, и голова. Ни о чем думать не нужно, ни бежать куда-то. Не то, что в миру. Там все по-иному.

– Скажите, а в монастырях в наше время есть святые? – продолжал я.

– Святые могут быть везде, как в монастыре, так и в миру, в обычной жизни. Человек не совершает дурных дел, живет на благо людям, подает милостыню, молится, каётся, соблюдает посты, старается жить по Заповедям Божиим – вот он и приобщается к святыни. А можно в монастыре показывать богоугодные дела, а мысли иметь мрачные и не чистые – здесь святыни быть не может! Святость – она, как и совесть, каждому дана. Быть святым или нет, от нас зависит! Читал я где-то, что похоронили двух человек – монаха и мирянина. Спустя

Разговор со странником Анатолием

свои направляют к Богу! Вот и тогда ехал он в монастырь, а я угощал его своим нехитрым прошением: яичком да хлебушком.

– Спаси, Господи! – поблагодарил меня он тогда.

И так случилось, что по промыслу Божьему вновь удастся я приобщиться благодати от этой встречи с ним в душном, наполненном людьми автобусе.

Узнал ли он меня? Думаю, что нет. Для него я был обычным попутчиком, ехавшим куда-то по своим делам.

Меня всегда интересовали вопросы духовного порядка. Зная, что он очень мудрый в этом отношении человек, я решил поговорить с ним.

Поздоровавшись, я напомнил ему о нашей первой встрече. Он был удивлен и очень рад. Рядом с ним мне стало тепло и надежно. В следующее мгновение я спросил его:

– Странник Анатолий, как жить и не гневаться? Бывает, даже и не хочешь, а разозлишься на близкого человека.

Он ответил:

– Так это тренировка нужна. Нужно учиться принимать человека таким, какой он есть. Мало ли, что нам может не нравиться в этом человеке. Вот я, например, скажу, что он злой и нехороший, обидел меня, поэтому я гневаюсь на него. А, может быть, этому человеку я сам чем-нибудь не нравлюсь? Не нужно забывать, что мы сами грешные! Бывает, что человеку нужно встать на колени, чтобы у кого-то попросить прощения. А он говорит: «Не буду я становиться на колени, пусть даже виноват». Человеку этому гордыня его не позволяет преклонить колени, и он начинает злиться. А чтобы не гневаться, нужно смирение. Смирение – это умение принимать людей такими, какие они есть. Вот был я в интернате для инвалидов. Одна женщина обозвала меня «обезьяной». А я и рад! И не обиделся на нее. На самом деле я хуже этой обезьяны, я многогрешный, ада достоин! Так что, чтобы грех не одолевал, надобна тренировка, но это очень

дал. Спроси Еgo: «Господи, открый мне, за какой грех послал мне искупление?» А искупать грехи нужно обязательно своим покаянием... Господь сказал: «Кого люблю, того наказываю». Посему любой беде радуйся и благодари Господа!

– Скажите, а как можно искупить свои грехи, очистив душу от их груза? – спросил я.

– Есть только один путь, – ответил он. – Сначала пойми, что ты согрешил, сделал злое душе своей, отдалил её от Бога. Глубоко раскаялся в совершившем грехе в сердце своём! Возненавидь грех всем сердцем твоим и проси Господа в молитвах простить тебя. Следом иди в Церковь на исповедь. В таинстве исповеди батюшка, исповедующий тебя, является только свидетелем твоему покаянию, каешься ты перед Богом. Обо всем скажи и не умолчи о грехе! Батюшка накроет голову твою епитрахилью и скажет: «Я недостойный иерей, властю, данной мне от Бога, прощаю и разрешаю тебя, чадо, от всех грехов твоих...» И незримо Сам Господь Дух Святой обнимет и освятит душу твою!

Главное, не совершать больше греха, за который раскаялся, и стараться жить по Заповедям Господним! Когда ложишься спать, проси Господа: «Господи, прости мне мои грехи, которые я совершил сегодня словом, делом или помышлением. Очисти душу мою!» И ложись спать. Кто знает, может, ты не проснешься завтра, умрешь во сне, а покаяние твое произошло. Бог услышал его и простит тебе. Так должно поступать каждый день. Вот в Евангелии описывается, как один из распятых на кресте разбойников вместе с Иисусом Христом покаялся, и Господь сказал ему: «Сегодня же будешь со мной в раю». Разбойник, который всю свою жизнь грешил, делал мерзкие дела, – удастся рая через покаяние!

После я спросил его:

– Странник Анатолий, а что, по-вашему, любовь?

– Любовь должна быть духовной, она превыше плотской. Любовь – это сопреживание. Вот

время, открыли их гробы и онемели от удивления! На монахе были простые одежды, а на мирянина – монашеские. Таким образом Сам Господь указал на степень их святости! И в рай не каждый попадёт, когда Господь призовёт. Узок туда путь! Легче верблюду пройти через игольное ушко, чем человеку туда попасть! Ведь Ангел-Хранитель будет класть на одну чашу весов добрые дела, а бесы – грехи – на другую. Если ты грешен, они заберут твою душу, не дадут ей долететь до рая.

Во время нашей беседы пассажирка, женщина преклонных лет с переднего сиденья, несколько раз оборачивалась, осыпая нас недобрим взглядом. В ответ на это странник Анатолий мило и добродушно улыбался ей, продолжая отвечать на мои вопросы.

– Скажите, вот иногда молишься Господу, а в голове посторонние, нехорошие мысли против твоей воли возникают. Как быть? – спросил я.

– Вот для этого молятся в храмах Святой Церкви общей соборной молитвой! Господь сказал: «Где двое или трое собраны во имя Мое, там Я посреди них». Когда человек молится один, ему без навыка молитвы, без молитвенной тренировки сложнее сосредоточить свои мысли ко Господу. А при соборной молитве Бог слышит людей, потому, что молитва эта легче до Бога доходит. Вот поэтому лучше молиться в Церкви. Так, например, молитва святого на крыльях к Богу летит, и Он её слышит, потому, что она во имя человека! А твою молитву во имя себя Бог может и не услышать. Потому как грехи твои нераскаянные – большое препятствие! А в Церкви молятся друг за друга, и Бог слышит. Молись за кого-нибудь, и тебя услышит.

– Странник Анатолий, в годы становления коммунизма в России политика разрушения веры почему попущена Богом? – продолжал я.

– В наказание. В наказание за непокаяние, – ответил он.

— Скажите, как относиться к сектантам? — задал я давно мучивший меня вопрос.

— Без злобы. Проходи мимо. А если остановили, извинись иди дальше. Они делают свое дело, а ты делай свое. И помни: нет во всём мире человека, делающего только всё плохое, или человека, делающего одно хорошее. Все мы люди грешные. И помни: каяться нужно непрестанно! А Господь, Он всех рассудит!

Мы уже подъезжали к Кумылге, и я задал страннику последний вопрос:

— Скажите, почему век Но亞, Авраама и других ветхозаветных отцов был дольше века нас, нынешних людей?

— Время исчисление было иным, может, грешили меньше, — ответил он. Сейчас человек рождается во грехе, несёт на себе грехи своих предков и, живя на земле, всё время грешит. Вот и век его меньше. Запомни, каждый твой грех укорачивает твою жизнь, а каждое дело доброе от Господа сочетается долголетием!

Главное, осознай себя в жизни, исправляй себя, кайся, молись, старайся жить по Заповедям — тогда и бояться тебе нечего.

Вот так сподобил меня Господь выпить глоток живительной влаги из чаши мудрости, преподнесённой мне рукой странника Анатолия.

В тот миг умер прежний я и родился новый! Открылись мои духовные очи, и увидел я душу свою, погрязшую во грехах! Им не было числа! Я задавал себе вопрос за вопросом, пытаясь понять, почему грешу, и какой грех главенствует во мне? Какой грех становится начальником остального, порождённым им грехам, которые населяют черным вороньем душу мою? И увидел я этот грех! Имя ему — Осуждение! Я часто позволяю себе, хоть в мыслях, но осудить другого! То порой соглашусь с осуждающим ближнего своего человеком. А мне бы помнить слова Христа: «Не судите, да не судимы будете, ибо каким судом судите, таким будете судимы; и какою мерою мерите, такою и вам будут мерить» (Мф 7:1,2). Нет, в моменты осуждения других не помнил я эти слова...

Страшно мне стало, тут я живо ощущил всю силу и истинность этих святых слов! Дав обет в душе своей: ни дня больше не проводить без молитвы!

Погруженный в свои мысли, я и не заметил, как мы приехали на вокзал.

Выйдя из автобуса, спросил странника Анатолия:

— Вы сюда к кому-то приехали?

— Да. Приехал навестить свою давнюю знакомую Марфу! — радостно ответил он.

Попрощавшись, мы пошли каждый своим путем. Я сокрушённым сердцем побрёл домой, а он весёлым шагом не спеша скрылся за поворотом.

На этом описанная мной история могла бы закончиться, если бы по счастливой случайности не увидел я снова странника, который поведал мне о своих приключениях, случившихся с ним в тот раз. А дело было так.

Подходя к дому Марфы, стало ему тревожно, поселилась в душе его необъяснимая тоска! Как-то сразу наполнилась она грустью. Странник осенил себя крестным знамением и произнес: «Господи, буди милостив, ко мне грешному». Пройдя еще немного, издалека увидел он дом с заколоченными ставнями.

Наверное, что-то случилось, подумалось ему.

Присев на скамейку возле калитки, странник продолжал размышлять:

— Уехала Марфа к детям. Старая, одной-то тяжело! А домик теперь ждёт нового хозяина.

Он уже собрался уходить, как вдруг услышал радостный лай! Со всех ног бежала к нему собачка.

— Ах ты мой звоночек! Как я рад тебе, милая!

Одна ты осталась Жуленька? Забыла тебя Марфуша? — задавал вопросы бессловесной собачке странник. А она зной себе крутилась подле него, облизывая ему руки.

— Ну, ничего, теперь будет тебе полегче, — сказал ей растроганный странник.

Так и сидели они вместе, до тех пор, пока их единение не было нарушено суповой старухой, проходившей мимо:

— Здрасьте были! И чего тут сидим? — спросила она.

— К Марфе приехал, — невозмутимо ответил ей странник Анатолий.

— Ты смотри! К Марфе он приехал! Нет твоей Марфы, умерла она, — сказала старуха.

— Когда? — растерянно спросил он.

— Да почтай на Троицу, сороковой отпоминали, — бросила она уходя.

Странник Анатолий долго сидел молча, потом произнес:

— Марфуша, прости ты меня грешного! Думал я, оставила ты собачку свою, а ты мир этот оставила, — заплакал он. — Знать, ко времени призвал тебя Господь. Окончены мытарства для душеньки твоей!

— Господи, упокой душу усопшей рабы твой Марфы, прости ей все прегрешения вольные и невольные и не лиши её Царствия Небесного, — плача, молился странник.

И вспомнилось ему, как позапрошлой осенью у Марфы поминали они её мужа. Какие пышные ноздреватые и вкусные блины напекла она тогда, и как они ели их с мочёным тёром.

Чувство голода давало о себе знать, да и время уже было к вечеру. Пора было позаботиться и о ночлеге. Он постучал в двери соседнего дома.

На пороге появился заспанный мужик:

— Тебе чего надо? Чего таращишь? — спросил он.

— Пусти заночевать, добрый человек, — попросился странник.

— Тебя пусти, а ты сопрещь чего! Иди отсюда! — зло проворчал мужик.

В соседних домах странника Анатолия ждал не менее радушный приём. Поняв, что никто его непустит к себе, странник побрёл незнакомой дорогой к лесу.

По пути увидел он играющих детей. Компания состояла человек из двадцати разного возраста ребятишек. Кто чем занимался. Одни играли в догонялки, другие стреляли по спичечным коробкам из рогаток. Кто-то катался на велике. А неподалеку от них на дереве сидел подросток лет четырнадцати. Загорелый, крепкого телосложения мальчишка, с зоркими слегка раскосыми глазами. Звали его Митькой. Этот Митька был вожаком местных пацанов, не позволявшим никому из них ослушаться его даже в мелочах!

Он-то первым и заметил идущего мимо странника. Спрятавшись с дерева, весело сказал:

— Эй, пацаны! Глянь, кто идёт! Окружай его! — властно распорядился он.

Толпа, тёмной гоготущей тучей, вмг окружила странника Анатолия.

— Волосатый, бородатый, ты кто? — насмешливо спросил кто-то из мальчишек.

— Анатолий, — смириенно ответил странник.

— А-на-то-лий, — проциедил по слогам Митька.

— Да ты не Анатолий, ты бомжка! — заключил вожак.

— Ты бомж — ничтожный, маленький человечишко. А я Митька! Чувствуешь разницу? — усмехаясь, спросил он странника.

Странник смотрел на него и молчал.

— Смотрите, пацаны, как он одет! Это что на тебе? — продолжал нагнетать атмосферу Митька, брезгливо поддав своим пальцем край одеяния странника.

— Рубаха, — ответил странник Анатолий.

— Где ты взял свою рубаху? На помойке откопал? — не унимался Митька.

— Люди добрые дали, — отвечал странник.

— Эй! Люди добрые! Ну-ка, проучим бомжа, чтобы не топтал наши дороги! — приказал Митька. И первым выстрелил из рогатки!

Со всех сторон в странника полетели десятки камней. А он стоял посередине разбушевавшейся толпы, только прикрыв руками лицо. Когда пыл ребят немного поутих и упал последний камень, на странника нельзя было глянуть без содрогания! Камнем ему покалечило голову, а из ранки сочилась кровь! Вид свежей крови ещё больше раззадорил вожака:

— Глянь, пацаны, как вспотел наш Анатолий! Прямо кровавый пот выступил, — заржал Митька.

Подойдя к страннику, продолжил:

— Эй, болезнй! Ты чё грязный такой?

Странник молчал. Митька плонул ему на спину и с усмешкой сказал:

— Так чище будешь! Может, и за человека сойдёшь! — издевался он.

— А ну, отойдите от него! Не хрести! — грозным голосом крикнул проходивший мимо человек.

Разбойничья шайка вмг разбежалась! На улице вновь воцарилась прежняя тишина.

— Вам бы в больницу, — сочувственно предложил человек.

— Спаси Господи, обойдусь, — ответил ему с улыбкой странник.

Уже вечерело, когда странник Анатолий добрёл до леса. Было душно. Кровь уже не сочилась, а запеклась алым пятном на виске. В глазах то мутнело, то бежали какие-то мушки. Силы покидали измученного человека!

— Господи, Иисусе Христе сыне Божий, помилуй мя ... — прошептал он, входя в дремучий сосновый бор.

Наспех осмотревшись, он приметил неподалёку старую сосну-великаншу! Она была не то, чтобы очень высокой, нет. Вширь была — не обхватишь! А массивные ветви свои опускала, что руки, до самой земли. Странник Анатолий, уразумев, что лучшего места для ночлега не найти, подошел к ней с безветренной стороны. С трудом подлез под её ветки, улегшись, как птенец под крылом у птицы.

Он думал подремать, но сна не было. Все тело ныло и болело. Порой не было сил терпеть! И тут на память ему пришла история. В давние времена жил один старец. Очень болыным был он человеком! Но все болезни и лишенья свои переносил мужественно и без ропота. И случилось ему год не болеть. И тут заплакал он, испугавшись, что Господь его оставил! Ведь лучше пострадать за Христа сейчас здесь, на земле, чем потом за свою грехи, в вечности! Вспомнив про старца, странник Анатолий воспрянул духом! Боль уже не казалась сверх сил...

— Господь послал мне утешение, недостойному, — сказал он, перекрестившись.

Ночь расстелилась по небу чёрным платком, на который высыпались крупные алмазы звезд! Странник Анатолий смотрел на ночное небо и на душу у него становилось спокойно и хорошо! На ум пришли строчки из песни одной полюбившейся поэтессы:

— Звезды небесные, кто так красиво рассыпал вас,

Что не могут отвести изумленных своих я глаз?

— Нас не рассыпал, но мудро расставил Господь Творец, Чтоб отражаться в глубинах очей ваших и сердец.

Чтобы не сбиться с путей и дорог вам в глухой ночи, Чтоб заменить иногда огонь и свет восковой свечи, Чтобы рождались вопросы у всех, кто поднимет взор.

«Чтоб о небесном костром развести меж вас разговор...» — тихо допел странник и не заметил, как заснул.

Утро тихонечко перебарывало ночь. Забрезжил рассвет. Сквозь густые ветви сосен проникал неяркий и робкий солнечный свет. На ску

соседнего дерева барабанил дятел. Он прилетел сюда подкормиться. Его размерные перестукивания разбудили странника Анатолия.

Помолившись, странник стал искать, чем бы хоть немного утолить голод. Осмотревшись по сторонам, он пошёл вглубь леса. Под ногами в несметном количестве копочим ковром лежали шишки. Подняв пару штук и внимательно рассмотрев, он заметил маленькие семечки. Вынув одно семечко, странник попытался его раскусить, да только это оказалось нелёгким делом. Крепкое, как гранит, оно никак не давалась зубам. Оставив эту затею, он спустился в овраг. Тут сам Господь щедро одарил его, наведя на полянку со спелой и пахучей ежевикой! Наевшись ягод, впервые за несколько дней он почувствовал приливы сил.

Возблагодарив Господа за щедрые дары и что не оставил его на голодную погибель, странник Анатолий услышал звуки благовеста! Нездешней теплотой наполнилось его сердце! Как любило оно небесный очищающий голос колоколов!

Это благовестовал Владимир, звонарь станичной церкви, о начале богослужения!

— Значит, сегодня воскресенье, — радостно произнес странник Анатолий и поспешил в церковь.

Выходя из леса, он услышал жуткий собачий лай и человеческие крики! Забыв обо всём, побежал на звук. Поодаль от дороги на заброшенной стройке пара собак кого-то рвали! Тот уже еле слышно звал на помощь.

— Так это ж Митька, — сказал странник, подбегая к собакам.

Те, не обращая внимания на бегущего к ним человека, продолжали кусать и рвать мальчугана!

На бегу схватив кусок арматуры, странник кинулся отгонять собак. Одна из них умудрилась цапнуть странника за руку. Кусок арматуры сделал своё дело — собаки, продолжая гавкать, ретировались.

Не обращая внимания на боль, странник Анатолий наклонился над мальчиком. Митька лежал в луже крови уже без сознания. На шее, руках и ногах его были укусы.

Заяв паренька на руки и одной рукой зажав рану на шее, странник Анатолий побежал в сторону посёлка. До него было с полкилометра! Мальчишка таял на глазах! Лицо его сделалось неестественно бледным, губы синели.

— Подожди, родной, не умирай! — проговорил на бегу странник Анатолий.

— Спасёт Всемилостивый Господь! Не оставит! — продолжал он.

Митька угасал, как догорающая свечка! Видя это, странник начал читать молитву:

— Живый в помощи Вышняго, в крове Бога Небесного водворится. Речет Господеви: Заступник мой еси и Прибежище мое, Бог мой, и уповаю на Него. Яко Той избавит тя от сети ловчи, и от словесе мятея. Плещма Своима осенит тя, и под криле Его надеешься... — а сам всё бежал и бежал.

Вдруг со свистом притормозила машина.

— Садись быстрей! — поторопил водитель.

Вскоре приехали они в больницу. Благо была она недалеко. Операция шла около часа. После вышел уставший хирург и сообщил:

— Операция прошла успешно. Состояние пациента стабильно тяжёлое. Всё бы ничего, но мальчик потерял много крови. У него первая отрицательная. У нас нет такой группы, а если ее не найти в течение нескольких часов, мальчик умрёт!

Сидевшая рядом на скамье мать зарыдала! Отца у ребенка не было. Старшие братья стали обегать каждый станичный дом, прося земляков сдать кровь, чтобы спасти младшего брата.

Длинная вереница людей огромной змейкой потянулась к больнице. Люди искренне желали помочь, но нужной группы крови ни у кого не оказалось.

В коридорах воцарилось отчаяние. Рыдала безутешная мать!

Странник Анатолий зашёл в лабораторию.

— Возьмите мою кровь — предложил он.

Лаборант, пренебрежительно на него посмотрев, сказала:

— Иди отсюда! Еще заразу какую занесешь!

Мать мальчика, услышав это, поняла, что этот человек может быть единственным, кто поможет её ребёнку выжить!

Мигом побежала она к главврачу и все ему рассказала. Главврач был грамотным мудрым человеком, для которого клятва Гиппократа не пустые слова.

Приказав лаборанту взять кровь на анализ, он не вышел из лаборатории и стал ждать. Результат стоил томительного ожидания! Пробы показали первую отрицательную.

Незамедлительно началась процедура переливания крови! По ее завершении странник, ослабев, задремал. То ли в яви, то ли во сне увидел он молочно-белый туман. Так тепло стало на сердце, как вдруг сквозь этот туман прошёл луч серебряного света! Откуда-то сверху странник услышал голос, говоривший ему: «Творящий добро, да продлятся дни твои! Ты узришь дела рук Моих через жертву тобой принесённую».

Что-то кольнуло в руку, и он открыл глаза. Это молоденькая медсестра ставила капельницу с глюкозой.

— Как Митька? — тревожно спросил её странник.

— Плохо ему совсем, — грустно ответила она.

— Доктор сказал, что хоть кровь и подошла, но ослаб он сильно. Есть опасения, что не доживет до завтрашнего утра, — продолжила она.

Душа странника наполнилась болью! Жалко было Митьку.

— Он ведь еще совсем молоденький, а может помереть, — думал он.

Больше не лежалось ему под капельницей. Отключив её от себя и собрав все свои силы, странник Анатолий вышел из палаты в коридор.

На скамье сидела заплаканная мать. Увидев его, она кинулась к нему в ноги:

— Дедушка, помоги! Ведь сынок мой умирает. Нет никакой надежды, — заплакала она.

— Надежда наша Господь! Не плать, дочка, помолись. Он Всемилостивый Врач душ и телес наших! Не оставит нас! — сказал странник.

— Я не умею молиться, — призналась она.

— Это просто. Даже если молитвы не знаешь, молись своими словами ко Господу Иисусу Христу и к Его Пречистой Матери, Владычице нашей Богородице от всего сердца, — ответил он.

В глазах женщины затеплился огонёк надежды, а её губы что-то зашептали.

Шатким шагом странник Анатолий вышел из больницы.

Только к вечеру дошел он до церкви. Трижды перекрестившись, с поклоном вошёл в храм. В это время службы не было. Повсюду пахло фимиамом! В притворе, за свечным столиком, сидел его знакомый Андрей. Он сторожил в храме, а по воскресным и праздничным дням продавал людям свечи и писал записки — таково было его служение.

— Христос Воскресе, Андрей! — поприветствовал его странник.

— Воистину Воскресе! — ответствовал тот.

Взяв у него свечу, странник Анатолий прошел в средний храм, где совершается молитва.

На аналое лежала праздничная икона «Живоначальная Троица».

Странник подошёл к ней и поцеловал её, перекрестившись. На кануне горели свечи. У икон теплелись лампадки. С иконостаса глядели на странника лица святых, Богородица и Спаситель.

Подойдя ко святой иконе Божией Матери

«Казанская», он зажёг свечу и поставил её на подсвечник.

Улав на колени перед ликом Богородицы, странник Анатолий начал свою молитву:

— Богородице Дево радуйся...

Окончив её, со слезами на глазах продолжил:

— Царица Небесная! Владычице Богородица! Ты сама мать! Ты сама претерпела и пострадала о Сыне Своем и Господе нашем Иисусе Христе! Прошу Тебя, недостойный, умоли Сына Своего простить и помиловать раба божьего Димитрия. Даруй Пречистая и Преблагословенная ему здравие... — плакал странник.

Так слезно молился он целую ночь!

Утром в больнице Митька проснулся совершенно здоровым! Все мы узнали об этом чудесном исцелении!

Не помня себя от радости, мать мальчика побежала к церкви, чтобы поблагодарить странника, вымоловшего её сына.

Вышедший к ней навстречу в праздничном облачении отец Василий произнес:

— Странника нет. Он ушёл чуть свет, никто не знает, куда...

Аpostol Иаков сказал: «Вера без дел мертв». И странник Анатолий живое тому доказательство! Его учение подтвердились его же делами, его непротивлением злу, его безграничной любовью к человеку и жертвой Во Славу Божию!

Прошло уже немало лет со времени тех судьбоносных событий. А импульс к обретению себя в Нем Едином и спасению своей души, заданный странником Анатолием каждому из нас в своей мере, действует и поныне.

И жизнь уже не будет прежней. А как жить? — выбор остается за каждым. Можно ведь выпить из родника или напиться из лужи, можно жить Во Славу Божию или бесам на поругание.

Выбор-то есть.

5 мая 2018 г.

**Алексей Ильичёв-Морозов
Ст. Кумылженская**

Пять объяснений того, почему в Финляндии нет и никогда не будет массовой коррупции

1. У финнов нет тяги к роскоши. Роскошь — это средневековое восточное развлечение для дегенератов. Какать в золотой унитаз может только дегенерат.

2. Финны знают, что обогащение своей семьи за счет других представителей своего народа — это ненависть к своему народу. Так поступают только выродки.

3. Финны ясно понимают, что так называемый распил бюджетных (то есть народных) средств — это ненависть к своим детям и внукам, так как им ездить по этим дорогам и учиться в этих школах. Ненавидеть своих детей и внуков может только урод.

4. Финны уверены, что вор — всегда трус. Он живет в страхе разоблачения и справедливого возмездия. Такой человек не может быть свободным. Такой человек — изгой.

5. Финны убеждены, что «устраивать» своих детей — это сильно вредить им. Если человек не смог достичнуть всего сам или хотя бы законно войти в наследство, через образование и свои успехи, — ему будет плохо. Закладывать проблемы на будущее своим детям может только глупец.

А. В. Суворов, армяне и несостоявшийся царь Армении

По некоторым источникам, матери Суворова, которая в девичестве была под фамилией Манукова, часто приписывают армянское происхождение.

Вашему вниманию представляем статью сетевого издания «Кавказский узел» от 6 октября 2019 г. «А. В. Суворов, армяне и несостоявшийся царь Армении».

Конец XVIII века считается в России «золотым веком» Екатерины II. Не секрет, что во время ее правления на первые роли в государстве выдвинулись ее фавориты. Самый известный из них – всесильный князь Григорий Потемкин. Он присоединил к России Крым, основал Севастополь и многие другие города, сделал много хорошего для России. Любая его прихоть исполнялась, но была у князя заветная мечта, над которой он много работал, но которая так и осталась мечтой.

Светлейший князь Григорий Потемкин-Таврический хотел стать царем армянским, ведь стал же Станислав Понятовский королем Польши и Литвы при поддержке Екатерины. Вон он и считал, что не менее поляка достоин быть царем. Почему армянским? Возможно, из-за Александра, своего непобедимого генерала, который остался в памяти людей как национальный Герой России, генералиссимус, генерал-фельдмаршал и главный маршал – князь Александр Васильевич Суворов.

Что связывало Суворова с армянами? Может, его мать была армянкой, ведь ее фамилия Манукова (манук с арм. – ребенок).

А возможно, Суворов рассказывал светлешнему князю про Армению под впечатлением письма И. Лазарева. Вот рапорт Лазарева Суворову об Армении:

«Из докладной записки
И. Лазарева А. В. Суворову
10 января 1789 г.
Петербург

Армения уже несколько веков, как лишилась государя своего и особенного Правления, многими местами овладели турки и персы; малая же часть, то есть карабахцы, и поныне остаются в независимости, но в случае какого-нибудь начальника из своей нации, весьма легким способом Армения может паки восстановиться и в короткое время сделается стечением немалого народа; от натуры укрепленный места немальным способом служить могут к защите сея, качество земли и климат, без всякого недостатка может снабдить всеми нужными припасами; даже порох, железо и свинец иметь могут собственный...»

Да, Армения на тот момент уже потеряла свою государственность и была поделена между Персией и Турцией. Но народ по-прежнему жил на своей земле, и армяне мечтали о свободе. Последний армянский царь из далекого Киликийского Армянского царства давным-давно уже был похоронен в Париже, а народом правили в основном духовные пастыри – католикосы. Основным

А. В. Суворов.

католикосом считался Эчмиадзинский католикос, но был и киликийский католикос, и албанский католикос, который жил и правил в Гандзасаре, то есть у нас, в Арцахе. По сути, из 26 народов, которые все вместе звались Албанией, в большинстве своем только армяне Арцаха остались христианами, вот поэтому и католикос Албанский выбирался у нас и из нас. Обычно он избирался из дома Асан Джалалянов. Остались и князья-ишханы, которые назывались меликами. Каждый из них правил у себя в области и в случае войны мог выставить большой и хорошо вооруженный отряд...

Суворов не был бы непобедимым в войне, если бы действовал без разведки. Наоборот, своей непобедимостью он доказывает, что вдумчиво вникал во все мелочи, заранее узнавая о месте боевых действий, о своем противнике и о тех силах, на которые он мог рассчитывать.

Чтобы князь Потемкин стал царем Армении, надо было еще отвоевать эту Армению у турков и персов.

Г. А. Потемкин.

Сохранились рапорты Суворова Потемкину о реальной обстановке, приведу их:

«От великого армянского государства осталась после шаха Аббаса пред двумя веками самовластная провинция Карабаг. В ней ныне известные пять меликов. Сигнахи (кантоны) ее: 1-е Тараперд мелик Атам, 2-е Игермидорт мелик Усул (В кон-

це страницы Суворов собственноручно добавил: «2-й мелик Юсуп недавно умер, наследовал ему старший его сын Бекларбей», 3-е Дузаг медик Есай, 4-е Варанд мелик Шах Назар, 5-е Хачен мелик Мирзахан уступил владение своему сыну Аливерди...»

Он подсчитал, сколько воинов может выставить тот или иной мелик, – это были те силы, которые на месте могли бы присоединиться к его войску.

«Первые два мелика, Атам и Усул, ослабевшие по патриархе, могут ныне собрать войска каждый по 1000 человек пехоты, в том числе малая или десятая часть конницы; хотя они Панахану не привержены, но в довольноной зависимости трактовать то надлежит начинать с сими двумя.

3-е Мелик Исаи владением, подданными и собираемым войском вдвое сильнее каждого из двух [264] первых, но имея его сиг-наг смежным Панахану, состоит под его податями и налогами.

4-е Мелик Шах-Назар может собрать войска близ 1000 человек; сей предатель своего отечества призвал Панахана, бывшего прежде начальником не знатной части кочующих магометан близ границ карабахских, отдал ему в руки свой крепкий замок Шушикала и ученился ему с его сиг-нагом покорным.

5-е Мелик Мирзахан может собрать войска до 500 человек и как в такой же смежности с Панаханом, как третий, то в равной с ним оному приверженности...»

Суворов все подробно вывел, и, судя по рапортам, у него были свои люди на местах, которые рассказывали о тех переменах, которые происходили в Армении. Если кому интересно посмотреть эти рапорты, вот ссылка:

[Бумаги А. В. Суворова об Армении и Закавказье.](#)

Я же хочу, чтобы вы увидели Александра Васильевича Суворова с другой стороны, о которой мало известно. Суворов остался в истории как непобедимый полководец, но мало кто знает о том, что он, также по поручению князя Григория Потемкина, руководил переселением христиан из захваченного русскими Крыма в Азовскую губернию. Судя по его письмам, опасность для христиан была нешуточной. Вот отрывок из его рапорта П. А. Румянцеву:

«...В опасности жизни и имении здешние христиане частую еще поныне; все против того должны осторожности взяты и войскам в том строгие по приличеству приказы даны; татары действуют угрозою, подушениями, обещаниями...

...Не могу я довольно вашему сиятельству описать, в каковой опасности здешние христиане были. Многие разноместно были уже под татарскими караулами; неминуемая им казнь предлежала...

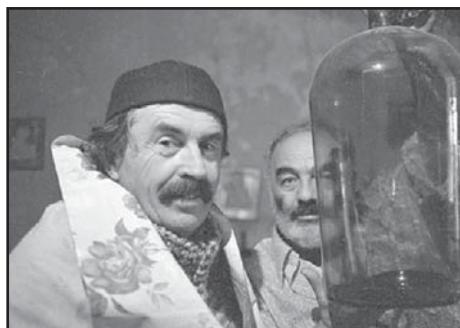
На сих днях отправится отсюда разных

МИНУТКА ИСТОРИИ

Я дышал воздухом его сказок: история дружбы Тонино Гуэрры и Сергея Параджанова

Тонино Гуэрра – известный итальянский кинодраматург, поэт, прозаик и художник. Он написал сценарии более чем к 100 фильмам. Гуэрра сотрудничал с Микеланджело Антониони, Федерико Феллини, Франческо Рози, Джузеппе Де Сантисом, Витторио Де Сикой, Марио Болоньини, Дамиано Дамиани, Марио Моничелли, братьями Тавиани и другими знаменитыми режиссерами. В его жизни было все: нацистский концлагерь, золотые награды именитых кинофестивалей, дружба с советскими кинематографистами. Его второй женой, музой и главной любовью жизни стала гражданка Советского Союза Элеонора Яблочкина – Лора Гуэрра. Она и познакомила Тонино с представителями советской творческой элиты, в том числе и с Параджановым.

«С Параджановым меня связывает одна встреча. Одна не по количеству, а в целом. Но каждое общение с ним я воспринимал как очередное знакомство. Оно касалось его волшебного присутствия, которое

Тонино Гуэрра и Сергей Параджанов.

ощущал всегда и везде, где бы ни находился, – дома, в Италии, Москве, Тбилиси... Я дышал воздухом его сказок...» – говорил Тонино Гуэрра.

«Нас захотел познакомить с Параджановым и повел к нему домой Эльдар Шенгелая. Туда мы приехали с Рустамом Хамдамовым, позже пришла Софиоко Чиаурели, другие известные грузинские

кинематографисты», – вспоминала Лора.

Гуэрра был первым иностранцем, гостившим у Параджанова. Потом у него бывали Франсуаза Саган, Марчелло Мастроянни, Аллен Гинзберг...

Что же делал Параджанов в ожидании Тонино? Во дворе, под ореховым деревом, рядом с фонтаном, рассадил всех кукол, сделанных им собственноручно. Деревянные перила лестниц изумительно раскрасил в белый и красный цвета, развесил свои ковры, вместо тарелок на домашнем столе разложил листья инжира. Там же неповторимым натюрмортом выложил экзотические салаты. Вместо скатерти сверкalo зеркало. Все стоя дожидались нас, чуть припоздавших.

«Мы взбирались на горку, рассматривая балконы, откуда слева и справа гроздьями свешивались соседи, предвкушая очередной спектакль Параджанова. После той

» 19

170 А. В. Суворов, армяне и несостоявшийся царь Армении

христиан на полковых повозках к Александровской крепости, с эскортом, обогащего пола близко ста душ...»

Из рапорта князю Потемкину:

«Со стороны армян, выходящих на поселение в Россию, выбранных депутатов 4 человека, просивших от меня позволения быть в Санкт-Петербурге и при благовремяния допустить к вашей светлости с преданнейшею просьбою касательно до выгодного их на удобных местах поселения и тамо пребывания, при сем к вашей светлости представляя, покорно прошу о защщении и о показании им высокой вашей милости...»

По его рапортам видно, сколько усилий было потрачено:

«Рапорт А. В. Суворова
– П. А. Румянцеву-Задунайскому
18 сентября 1778 г.

Выход крымских христиан кончен! Обоего пола отправилось в Азовскую губернию 31098 душ. О чем вашему сиятельству ведомость прилагаю. Осталось зимовать в Ениколе и Черкасе 288 душ. Преосвященный митрополит греческий, преподобный архимандрит армянский выехали за христианами сего числа, в то же время и католический патер Яков. Примерно вышло денег на вывод сей здесь до 130000 рублей паче на прогоны».

Дальше идут таблицы, сколько человек какой нации куда отправлено. Не забывал Суворов поблагодарить и тех, кто помогал ему в этом непростом деле:

«А. В. Суворов – Г. А. Потемкину
25 сентября 1778 г.

Приемлю смелость армянской нации отставных компанейских сотников Анания и Андреаса, яко отлично трудившихся в выходе христиан в Россию, высокому вашей светлости покровительству поручить, и за услугу сию никакие прошу вашей светлости сравнить их честию с армянскими капитанами в оставку...»

Есть и другие письма Суворова разным государственным лицам с просьбой помочь армянам. Сохранилось письмо эчмиадзинского католикоса Симеона Ереванци Александру Васильевичу, в котором тот благодарит Суворова за то, что он фактически спас крымских христиан от резни.

Многие знаменитые армяне написали Суворову письма с благодарностью. Есть и письмо карабахских меликов, в котором они благодарят его, просят помочи и обещают встать на борьбу ради свободы.

«Армянские мелики Карабага
– А. В. Суворову
2 сентября 1781 г.

Перевод с письма писанного от Меликов, владеющих в Карабаге армянским народом его превосходительству господину генерал-поручику и разных орденов кавалеру Александру Васильевичу Суворову. (Перевод старый, сделан в свое время.)

Мы ниже – именные армянской нации оставших в Карабаге из военно-начальников мелики уведав, что ваше превосходительство по военным обращением оказывали к нашей стороне всякое сожаление, и что для сего изволите быть сюда, ожидали вас с великою радостью. Но как прибытия вашегопревосходительства до

сего времени не видим, а между тем народ магометанской паче оказывает нам притеснение, не имея ни с которой стороны помощи повергаем себя под покров: в первых всемогущему богу и потом – веепресветлейшей самодержавнейшей всемилостивейшей государыни. Прося чрез письма из милости монаршей к спомоществованию нам отправить некоторое число военных. А посему и ваше превосходительство покорнейше просим сию нашу прозу не оставить и подать надлежащую помощь.

Мы как его светлость князя Григория Александровича Потемкина, так и ваше превосходительство просим для отвращения терпимых нами несносных тягостей пожаловать нам пехотных Российских войск десять тысяч. И о сем два письма дабы лучше получить защиту от вашего святого старания, подносим у сего к вашему превосходительству, уловая что вы тем не обременившись доставите нам ожидаемую нами вашу из человеколюбия милость, как глаголет о том святое евангелие и апостолы. Сии труды вашего превосходительства вечно останутся в памятях наших и мы почитая вас подобным Моисею спасшему Израиля от Фараона не оставим помянуть имя ваше в святых церквях наших.

Как известно, планы Григория Потемкина не суждено было сбыться, он остался в истории не как царь армянский, а как князь Таврический, но если бы Суворов двинул русские войска на Армению, он несомненно приблизил бы освобождение армян от ига турков и персов. Суворов никогда не проигрывал, и турки не раз испытали это на себе.

В истории армянского народа Суворов остался как человек, который спас тысячи армянских семей, и наш народ об этом не забыл...

Тонино Гуэрра в гостях у Сергея Параджанова.

встречи Тонино каждое утро в восемь часов приходил только к Сержику. На студии «Грузия-фильм» возникли обиды, ревность коллег...

Разве можно было на что-то другое променять волшебный мир, который так легко и изящно разворачивался, с подачи Параджанова, перед воображением Гуэрры — такого же сказочника? Параджанов отыскивал какие-то немыслимые ателье в старой части Тбилиси, тащил за собой Гуэрру через эти бесконечные закоулки и с гордостью показывал, как прямо на улице на болванках мастера шьют знаменитые грузинские кепки-аэродромы, как у Мимино из фильма Данелия. Укладку асфальта, по воспоминаниям Гуэрры, Параджанов называл не иначе чем «похоронами бульдожников». В советское время асфальтировали старинные каменные тифлисские мостовые, и Параджанов приходил «прощаться с историей». «Как он рассказывал об этих камнях-стариках! Мы там стояли, словно на похоронах дорогого человека», — делился воспоминаниями в одном из своих последних интервью журналу «Сеанс» Гуэрра.

Как известно, Тонино Гуэрра сыграл ключевую роль в освобождении Параджанова из тюрьмы. Чтобы помочь режиссеру, Гуэрра договаривается в 1981 году о прохождении курса особых процедур в элитном советском санатории Ликани, находящемся в Западной Грузии. Через

знакомых выяснилось, что здесь же проходит курс очищения от шлаков боржомской водой первый секретарь ЦК Компартии Грузии Шеварднадзе. В этом санатории Гуэрра и встретился с Шеварднадзе, где рассказал госчиновнику правду о режиссере.

«Он был исключительно вежлив, внимателен. Но замечу: еще до знакомства произошел заочный обмен нашими своеобразными рецензиями. По просьбе Шеварднадзе нам показали документальный фильм о Виггио Селла (уникальный итальянский фотограф-исследователь), подготовленный Резо Табукашвили, нашим другом. В свою очередь Шеварднадзе увидел «Амаркорд» — ленту Феллани, снятую по моему сценарию.

Наш разговор я начал с того, что восхитился искусством Параджанова. Затем объяснил, почему в Советском Союзе недооценивают его творчество. Я сказал Шеварднадзе: «Сержик — по сути, единственный режиссер в мире, кому удалось передать на экране непрозрачный, мерцающий воздух сказки-мечты. Из любого пейзажа он делал натюрморты, киноживопись. Все его персонажи выглядят преувеличенно (глаза, усы, брови), словно герои Чаплина 20-х годов. Но это не противест против дней сегодняшних или всей нашей жизни.

ни. Это мощная воля Параджанова, заставляющего людей переселиться в иной мир, присущий только ему самому. *Мир, переполненный легендами и народными фантазиями*, — рассказывал драматург.

Во время знакомства с Шеварднадзе Гуэрра представился, заявив, что является «послом общественных комитетов за освобождение Параджанова».

Теперь уже ни для кого не секрет, что после этого разговора жизнь Сергея Параджанова резко изменилась. Заступничество Тонино Гуэрра и многих других деятелей культуры имело положительный эффект — режиссера освободили. И не только. Ему заново был открыт путь в кинематограф. 15 сентября 1983 года на студии «Грузия-фильм» Параджанов получил разрешение снимать картину «Легенда о Суамской крепости» по мотивам повести Д. Г. Чонкадзе. А в 1990 году Параджанова не стало.

«...Однажды Параджанов предложил мне выбрать любой из четырех сценариев и снять по нему фильм за границей. Я отказался, сказав, что это рассказ об иной планете.

...Сергей наполнял мир ирреальностью. Одно его присутствие словно говорило: все, что мы видим, — это мало. Надо додумывать и идти дальше по тропе своих воспоминаний и фантазий.

Меня покинул Параджанов. И это очень большая боль».

Тонино Гуэрра пережил своего друга на 22 года. Он умер 21 марта 2012 года в возрасте 92 лет в родном городе Сантарканджело-ди-Романья, похоронен в Пеннаабилли. Урну с его прахом замуровали в самой высокой точке сада, в стене, которая осталась с древних времен и некогда была цитаделью, ограждающей замок герцога Малатеста.

«Параджанов уводит тебя от реальности, даря свою мечту. Он глядит на мир особым, праздничным взглядом. Он любил тронутые патиной цвета, любил вещи, которые скоро могли исчезнуть, — он дарил любовь тому, что уходило. Это было его вечное прощание с тем, что он видел вокруг себя и любил. Огромный, великий ум, великий художник; он сделал коллажи, равных которым нет, — из кусочков тканей, из разбитых чашек, из всего что угодно; великий вор, который раздаривал потом все, что успел украсть... О нем я мог бы говорить тридцать лет подряд».

Ի՞նչպես դավադրաբար սպանվեց Հայոց քաջ Խոսրով Ա թագավորը և ու՞մ կողմից

Պատմաբան Վահե Անթանելյանը իր միկրոբլոգում ներկայացրել է Խոսրով Ա-ի կյանքից անհերքելի փաստեր .

Ամեն ազգ, ժողովուրդ ունի իր աստեղային ժամանակ: Եթե որսացիր պահը, օգոնվեցիր տրված հնարավորությունից ճակատագիրն այլևս բարեհաջ կգտնվի քո հանդեպ, ու դու կինեն նրա տիրակալը... .

Բաց թողեցիր վայրկյանը այն այլևս անդրած կորած է... .

Հայության համար աստեղային ժամ էր Խոսրով Ա Մեծ Արշակունի թագավորի կարավարման տարիները... .

Խոսրով Ա հայոց արքային (211-256) հայ ժողովուրդը կնքել է Քաջ, Մեծ պատվանդաններով: Եվ իրավ, նա վաստակել է այդ պատվանդանները:

Այրովինցիաները: Կարակալա կայսրը, ով անձամբ էր առաջնորդում հոռոմեական լեզեռնները, ստիպված էր նահանջելու հաշտություն խնդրել:

Հոռմի դեմ վարած պատերազմներում հայոց հավատարիմ դաշնակիցները պարթևներն են: Պարթևաց հզոր թագավորության զահին է Արշակունիներն են և բազմած: Պարթև Արշակունիները ավագ էին համարվում հայ Արշակունիներից: Այս տոհմական մերձեցման արդյունքում 1-3-րդ դարերում Հայաստանը հանձին Պարթևստանի ուներ հուսայի ու ամուր դաշնակից: Արհասարակ, հայերն ու պարթևները շատ ընդհանրություններ ունեին նաև հոգևոր-մշակութային ոլորտներում:

Խոսրովի հաջորդեց հորը՝ քաջ ու հզոր տիրակալ Վաղարշ Բ արքային, ով այնքան հզորացավ, որ որւր զայրվ Հոռմի քաղաքական ազրեցության ոլորտից, իր զամբ ժառանգեց որդուն Խոսրով Ա-ին: Մինչ Վաղարշ Բ, հայ Արշակունի արքաները վիայն Հոռմի ու Պարթևստանի թողովությամբ կարող էին բազմել հայոց զամբն: Այդպես էր ամրագրված 64 թվականի հայ-պարթևա-հռոմեական եռակողմ պայմանագրով:

Խոսրով Ա 211 թվականին ժառանգեց հայոց զամբը: Մեծ Հայքի թագավորությունը 3-րդ դարի սկզբին ընդարձակ ու հզոր երկիր էր իր ազրեցությամբ երրորդը աշխարհում, Հոռմից ու Պարթևստանին հետ:

Գահ բարձրանալով՝ Խոսրով Ա քայլեր ձեռնարկեց՝ իր պետության հյուսիսային սահմաններն ապահովելու ուղղությամբ: Նա հայոց այրուձիռվ անցավ Կովկասյան լեռնաշղթան, պատժից արշավանքներ ձեռնարկեց խաղաղների և բազաց ցեղերի դեմ, որ ասպատակում էին հայոց երկիրը:

215 թվականին Խոսրով Ա բարեկամական այցով մեկնում է Հռոմ: Սակայն նենq Կարակալա կայսրը խարեւությամբ ձերբակալում է Խոսրով հայոց արքային ու զնդան նետում: Սա հայոց երկրում զայրույի ալիք բարձրացրեց և հայոց բանակը արշավելով ավերակներ սփրեց Հոռմի արևելյան տիրույներում: Կարակալա կայսրն ստիպված էր ազատ արձակել հայոց արքային:

Վերաբանալով հայրենիք Խոսրով Ա մեծ բանակով պատժից արշավանք ձեռնարկեց Հոռմի դեմ ու դարձյալ ավելեց հռոմեական

Շուտով սակայն, Պարթևստանում դարակազմիկ փոփոխություններ կատարվեցին: Պարթև Արշակունիների դեմ ապստամբեց Պարթև նահանգի իշխանը Արտաշիր Պատական Սասանի ցեղից: Նա կարողացավ հաղթել Արշակունի արքային, կոտրել նրա ողջ ընտանիքն ու հաստատվել զամբն: Վերանման է պարթև Արշակունիների թագավորությունը և նրա փալտակների վրա առաջանում է պարսիկ Սասանյանների թագավորությունը, որ հավելու թշնամի պիտի լիներ Մեծ Հայքի պետությանը:

Արտաշիր Ա Սասանյանը մտադիր էր վերականգնել Աքեմենյան Պարթևստանի երեմսի հզորությունն ու փառքը և նրա ձանապարհին կանգնած էր հզոր ուժ Մեծ Հայքի թագավորությունը: Բացի այդ, Խոսրով Ա առաջիկա այս պատերազմում նաև պետք է լուծեր տոհմական վիեժը, քանզի Սասանյանները զահ բարձրանարդ կոտրեցին ու հաղածական դարձրեցին պարթև Արշակունիներին:

Այս իրավիճակում Արշակունիների մեջ զամբի առաջնությունը ստացավ հենց հայոց արքան, քանզի նա էր առաջինն ու հզորը մյուս Արշակունիներից, որ թագավորում էին Կովկասում, Հայաստանում, Միջին Սսիալյուս...

Եվ ահա Խոսրով Ա համամերելով Արշակունիների ուժերը՝ մի ամրակայտ դաշնություն է կապում ընդիւմ Սասանյան Պարթևստանի պատրաստվելով վճռական բախման:

Այս պատերազմի կարող էր վճռորոշ լիներ և փոխել պատմության ընթացքը, քանզի հայրանասիկ դեպքում Խոսրով Ա ոչ միայն Սասանյաններից կիսեր արքայից-արքա տիտղոսը, այլև նրա տիրակալության ու ազդեցության տակ կանցներին պարթև Արշա-

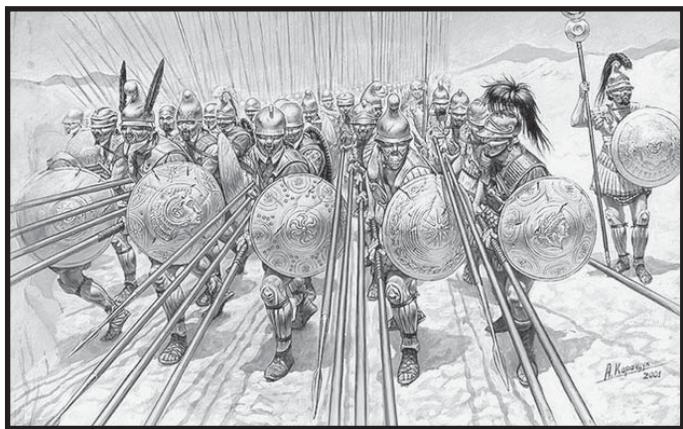
200

կոնիսիք երբեմի տերության ազդեցության գոտիները՝ մինչև Հնդկաստան ու Միջին Ասիա: Ուրվագնում էր հայոց հերթական աշխարհակառության քարտեզը...

Կողմերը մի քանի տարի պարսպաստվում են պատերազմի: Կոհինու սկզբում են պարսիկները, որոնք 230 թվականին մեծ բանակով մտնում են Հայկական Միջազգեր:

Խոսրվել Անապահը ղաշինք կատար նաև Հռոմի Ալեքսանդր Սևերոս կայսեր՝ հետո ապահովելով իրեն թիկունքից և մարտապաշտ դրւու զարով Վճռական Ճակատամարտում ջախջախեց պարսկական բանակը:

Ծարունակելով առաջխաղացուքը՝ Խոսրով Ա նախ քանից Ճորա պահակը և Ալանանց դուռը հնարավիրություն տալով հրուսիկովկապանցեղերին արշավել Պարսկաստան և ասպառաւակելերիքը ասսա հայոց բանակով ներխուժեց Պարսկաստանի խորքերը, մի քանի հզոր հարված հասցեց պարսկական բանակներին: 232 թվականին, ի փառավորությամբ պարսկիների դեմ տարած հաղթանակի Խոսրովը Աստրապառականում հիմնեց Դավթեց (Թավրիզ) քաղաքը: Հայոց գործերը հասան անզամ մայրաքաղաք Տիգրոն, պաշարեցին քաղաքը, բայց գրավել կշարողացան:

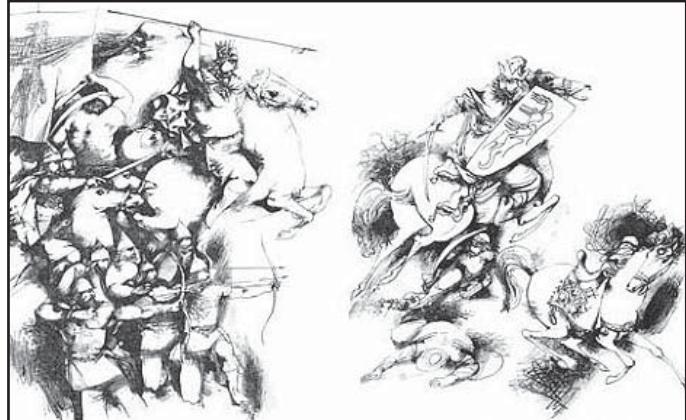

Հայ-պարսկական պատերազմը շարունակվեց ավելի քան տաս տարի: Կողմերից ոչ մեկը չկարողացավ վճռական հաջողության հասնել:

Պատերազմը շարունակվեց նաև Արտաշիրի որդու՝ Շապուհ Ազահ բարձրանալու հետո: Պատերազմի ծավալները գնալով մեծացան: Հոսմեական բանակներն էլ մտան ուզմանդաշտ ու Հյուսիսային Միջազգեստը դարձավ պատերազմական զործողությունների հիմնական ռաստերաբեմ:

Հուտով հաջողության նժարը թերվեց պարսիկների կողմբ: 244 թվականին Մեսկինեփի ճակատամարտում Գորդիանոս կայսեր վարած ապաշնորի մարտավարության պատճառով պարսիկները գլխվին ջախջախում են հռոմեացիներին, կայսրն սպանվում է: Նրան փոխարինած Մարկոս Հուլիոս Փիլիպոսը մեծ ռազմատուգանք վճարեց պարսիկներին, նրանց մեծ տարածքներ զիշեց ու դրւու եկավ պատերազմից պարտավորվելով պատերազմի պարագայում չօգնել Հայաստանին:

Հայաստանը պարսկական բանակների դեմ մասց մեն-մենակ:

Մինչ հայոց երկրին վճռական հարված հասցնելը, Շապուհ Ա արքան արշավում է արևելք Միջին Ասիա, քուշանաց երկրի դեմ, որոնք հայոց արքայի դաշնակիցներն էին: Շապուհի արշավանքը ավարտվելու է փայտուն հաղթությամբ, և նա վերջապահ կարող էր հայացքը հանել Հայաստանին իր գլխավոր ու ոխերիմ ախտյանին:

253 Թվականին սկսված պատերազմը հաջողություն չբերեց Շապուհին: Խոսրով Ա հայոց գնդերի զբուխ կանգնած դարձյալ շախակեց պարսկական զորքերին:

Համարի թեսնելով, որ զինական ուժով չի կարող ընկած հայեցին, մասնավանդ, վախենալով Խորով Ա-ի հակահարվածից, քանզի հայոց զները պատրաստվում էին դրաջալ ներխուժել Պարսկաստան, դիմեց խարդախության:

Ծապուիի խարդավանքով Հայաստան է զալիս Պահլավի ցեղի Անանկ իշխանը: Հայոց արքան գտնվում էր իր տերության հյուսիսում Ուտիք նահանգի Խաղիսաղ քաղաքում, որ արքունի գորքերի ձևառային հավաքատեղին էր: Խոսրով Ա արքան մարզում էր գորքը Ծապուիի դեմ զարնանն արշավելու և վճռական հարված հասցելու նպատակով:

Անանիկը ներկայանում է հայոց արքային, ասելով, թե հայածական է եղել պարսկի Շապուհից: Պարթևները Արշակունիների ազգականներն էին և Խոսրովը սիրով է ընդունում ու հյուրքները իր ազգականին: Հայոց արքան մեծ պատիժների է արժանացնում նրան, ապաստան տայիս:

Սակայն նենց ու ստոր դավադիրը կատարում է իր սև գործը: Վաղարշապատի մոտ Անանկը թիկունքից հարվածում է և սպանում հայոց քաջ Խոնորով Ա թագավորին: Սպանությունից հետո նենց Անանկը փախուստի է կիմուն: Սակայն հայ նախարարները հետապնդերկ նրան հասնում են Արտաշառ քատար մասույցներում Մեծասոր գետի վրա զցած կամրջի վրա: Բնոնելով ստահակին հայ նախարարները սպանում են նրան ու սրբ քաշում նրա ընտանիքը:

Ի՞նչու և ի՞նչպես դավադրաբար սպանվեց Հայոց թագավոր Պապը

Այսօր կլ կարիք ունենք Պապ թագավորի նման պետական ղեկավարի, ով ապազգային ու կրոնական խարդավանքներից գրավոր կատարի ու ազգային արմատներին, հավատին հենվելով կվերածնի Հայոց Հայրենիքը:

Ժամանակ առ ժամանակ մեր պատմության վճռորոշ պահերին ի հայտ են եկել անհատներ, ովքեր, տողորված ազգայինով, իրենց փրկարար կամքին են պարտադրել շրջապատին և մեկ անզամ են ապացուցել աշխարհին հայ կամքի ամենազդությունը: Իրարկե, նրանցից շատերը զնահատվելով ու չհասկացվելով ժամանակակիցների կողմից սերունդներին ներկայացվել են մտացածին ձեւերով, հակառակ կողմից:

Նոյն բախտին արժանացավ եւ Արշակունի Պապը: Ժամանակի պատմագրությունը նրան վերագրեց բազում արատներ: Մական, հարցին ավելի լուրջ մոտենալու պարագարում ոժվար չէ համոզվել, որ արատվոր բնորոշությունը չեն համապատասխանում Պապի անձին, կեղծիք են ու սադրակ եւ, չխայած երիտասարդ տարիքին, նա առնական տղամարդ եւ ազգային մտածողությամբ խորաթափանց թագավոր էր: Պապին փնտվողները կրոնականներն էին, որոնց նա զրկել էր մի շարք արտոնություններից...

468 թ. պարսից Շապուհ արքայի խարդավանքներին ու հայ նախարարների բանսարկություններին զոհ գնացած հայոց Արշակ

Բ-ից հետո երկիրը արհավիրքների առջեւ էր: Գահին հավատարիմ մի խումբ այրերի հետ պարակներին դիմադրություն ցույց տարուց հետո, ի վերջո, Արշակի այրի Փառանձնեմբ գերի ընկավ եւ, անարգվելով պարսիկների կողմից, մահացավ Տիգրոնում: Երկրոն կտում էր ենթարկվել պարսից զորքերի անպատճիծ ասպատակություններին, կործանվում են բազմարիվ քաղաքներ, բնակչության հոծ զանգվածներ տարվում են գերության:

Այդ պայմաններում շարունակվում է անհաշու, պառակտիչ պայքարը հունասեր եւ պարսկասեր խմբավորությունների միջև: Հայկական մի շարք ծայրամասային զավահներ անջատվում են Հայրից եւ մահցվում են Պարսկաստանին: ...Համատարած այս հուսալության պահին էր, որ ասպարեց իշավ Պապը պետական մտածողությամբ մի զործիչ, ով իր վարքով ապացուցեց, թե աղիոդորում լազն ու օտարաշուն առողջը չէ, որ փրկելու են մեզ, այլ համառ ու անզիջում պայքարը հանուն անկախության, հանուն ազգային վերածնուի:

Պապը որդին էր Արշակ Բ-ի եւ Փառանձնեմ

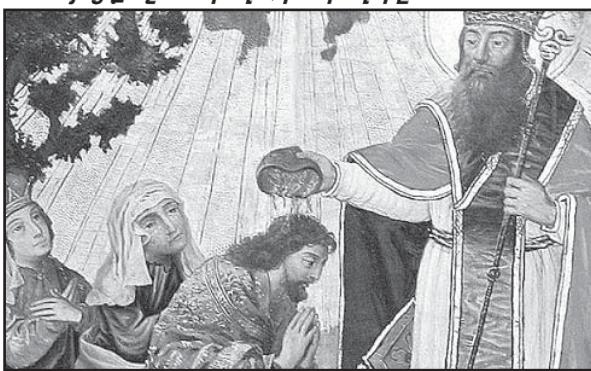
տությանը հավատարիմ եւ գրւտ հայկական արմենիության արքայության որդուն դաստիարակել էր նախնաց բարերու ու հավատով: Հետազոյում կերպական պատմիչ Փավստոս Բուզանդը Պապի մասին գրելիս պատմում է, թե Փառանձնեմը մանկուց որդուն նվիրեց դեւերին: Ավելորդ չէ ասել, որ եկեղեցին դեւեր էր անվանում Հայոց իին Աստվածներին:

Դեռևս Արշակ Բ-ի կենդանության ժամանակ Պապն ուղարկվում է Եյուզանդիա կրթություն ստանալու: Սական, օտար մրցավայրը չի ազդում ազգային արմատներից սնված պատմու վրա: Նրա հունական փայլուն կրթությունն ու գիտությունների իմացությունը երբեք չվերածվեցին հունասիրության: Մոր կողմից ստացած ազգային դաստիարակությունն ու բնաստուր տաղանդն էլ պայմանավորեցին պատանի արքայի ամբողջ գործունեությունը, կարձ, բայց փառահեղ կյանքը:

Զիրակի ճակատամարտից հետո (371 թ.) ամրապնդվելով զահին Պապը եռանդուն

223

210 Ի՞նչպես դավադրաբար սպանվեց Հայոց քաջ Խոսրով Ա թագավորը...

Փրկվում է միայն մեկ մանուկ՝ Սուրեն անունով, ով հետազոյում հրով ու սրով մտավ Հայաստան ու այստեղ քրիստոնեություն տարածեց: Դավաձան ու ստոր Անանկը հայոց առաջին կաթողիկոս Գրիգոր Լուսավորչի հայրն էր:

Հայոց Խոսրով Ա արքայի սպանության նախաձիրը տեղի ունեցավ 256 թվականին:

Խոսրովից հետո հայոց զահն անցավ Արտավազը Ե Արշակունի արքային, իսկ 287 թվականին հայոց զահին բազմեց նրա որդին Տրդատ Գ...

միջոցներ ձեռնարկեց Երկրի հզրությունը վերականգնելու ուղղությամբ: Ցուցաբերելով պետական ու ազգային գործչի փայլուն ունակություններ կարձ ժամանակամիջոցում Պապը հայկական գրքերի թիվը հասցնում է շուրջ 90 հազարի: Դա հնարավորություն է ընձեռու վերականգնել Երկրի բնական սահմանները: Սպարապետ Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ հայկական գորքերը վերագրավում են Հայկական թագավորությանն են Քիացնում Արշակի օրոք Հայաստանի իշխան տարածքները: Բյուզանդացիների օժանդակությամբ անցնելով իշխանության զոլոխ Պապը, սակայն, չբարձաւ Բյուզանդիայի կամակատարը, որպիսին ձգուում էին նրան տեսնել Եկեղեցին եւ հունասերների խմբավորումը: Հայրենապաշտ արքան, ի տարրերություն իր նախորդների, շատ լավ էր հայկանում, որ տարրերություն չկա պարակական եւ բյուզանդական տիրապետությունների միջև, եւ վարում էր միանգամայն անկախ քաղաքականություն:

Անհողդո՞ կամք եւ սրափ դատողություն է ցուցաբերում Պապը հատկապես Պարսկաստանի հետ հարաբերություններում: Հայկական նվաճակած հողերը վերանվաճելու հետո, Պապը դրականորեն է արձականորության 2-րդ բարեկամության առաջարկին: Այս քաղաքականության շնորհիվ Պապի իշխանությունը ճանաչվում է Շասպուի կողմից, եւ Հայաստանը գերծ է մտում Սասանյան հզր տերության ասպատակություններից: Սակայն պապը շատ լավ էր գիտակցում, որ առանց կենտրոնական-կենտրոնաձիգ իշխանության ուժեղացման եւ ներքին կարգուկանոնի Հայաստան աշխարհի անկախությունը երկար չի գոյատեկի: Այսուղեւ, որ ի հայտ են զայիս թագավորի մեծ ունակությունները:

Դեռության սահմաններն ամրապնդելուն զուգընթաց, Պապը ձեռնամուխ է լինում մի շարք կարեւոր վերափոխությունների: Նա կրաստեց վանականների թիվը նրանցից առողջներին պարտարելով ռազմական ծառայություն: Վերացվեցին վանականներին տրվող բազմաթիվ արտօնություններ: Պապը փակել տվեց Ներսես կաթողիկոսի հիմաս միաբանություններն ու աղքատանցները, որոնք «քամու» էին պետության միջոցները: Վերացվեցին կուսանցները. բոլոր կուսանցներին Պապը ամուսնացրեց մե-

ծապես նապատելով հայության բազմացման գործին: Եկեղեցոց իշխան կալվածքների մեծ մասը վերացվեցին բնակությունը զանձվող տասանորդն ու պահակի հարկը: Շնորհիվ վանքապահական հողերի կրծանման հնարավոր դարձավ ակտանի համար: Ենթադաշտության մեջ մեծապես առաջարկվեց պահանջանական գործությունները:

Հայկանակի է, որ խարիսկով Եկեղեցու հզրությունը, Պապը չէր կարող գրվերգվել կրոնականների ու նրանց պատմչների կողմից: Դաշնակցելով Պապի անկախ քաղաքականությունից դժոնի հունասէր խմբավորման հետ Եկեղեցին, սկսեց կատարի, անհաջու ու վարկարեկիչ պայքար հայոց արքայի դեմ: Հետազոտում Փավստոս Բուզանդը Պապին մեղադրում էր համատեսամության, անսպաքեցության մեջ: Եվ միջոցների մեջ խորություն չդնելով հայ Եկեղեցին սերունդների առջև Պապին «գրաբեց» անբարոյական, Ներ ու մարդասպան հրեշ: Սակայն Պապի ժամանակակիցներից ումանց (նաեւ Փավստոս Բուզանդի) տեղեկություններից էլ դժվար չէ կրահել բուն նպատակը...

Պապի դեմ այս քարոզարշավն ավելի կատարի բնույթ ստացավ Ներսես կաթողիկոսի մահից հետո (372 թ.): Արդիքը չկորցնելով Եկեղեցին Պապին մեղադրեց կաթողիկոսին թունավորելու մեջ: Մերժելով հունասերների առաջարած թեկնածուին Պապի անմիջապես կաթողիկոս նշանակեց Արքիանոսի տոհմից Հուսիկին: Սա պատահական էր: Բուն հայկական ծագում եւ քրմական անցյալ ունեցող այս տոհմը բոլոր ժամանակներում օժանդակէ է հայկական պետականության հզրացմանը:

Բացառություն չէր եւ Հուսիկը, ով նոյնապես նվիրված էր Հայոց պետությանը, Պապին: Փոխանակ Հուսիկին ուղարկելու Կեսարիա, որտեղ միշտ ձեռնադրվել են հայ կաթողիկոսները, Պապը նրան ձեռնադրեց տեղում: Դրանով Պապը մի անգամ եւս ցույց տվեց անկախ պետություն ստեղծելու իր կամքը: Այս քայլով նա բացառեց հայ

«Կեսարիան, նրա հետ նաեւ ուչիշ կասը քաղաքներ մերն են եղել, հետ վերադարձրոի: Ուուհիա քաղաքն էլ մեր նախնիներն են շինել, ուստի եւ մեզ է պարկանում: Եթե չես ուզում, որ խոզվեցյուն ծագի, ապա այդ քաղաքները մեզ վերադարձրու, հակառակ դեպքում մեծ պարերազմով կկուլենք ք դեմ»:

ՊԱՊԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ ՉՈՂՄԻ ԿԱՅՄՐԻՆ

Եկեղեցու կախումն Արեւմուտքից: Սակայն հայ Եկեղեցին ազգայնացնելու Պապի ջանքերը ցավազին ընդունեցին հունասէրներն ու հուդա-քրիստոնեական եկեղեցականների մեծ մասը: Քաղաքական մտածելակերպի բացակայությունը խանգարում էին նրանց հասկանալու պատահար արքայն: Ենիւ առավ մի դասադրությունը լինելու հայ Եկեղեցին սերունդների առջև Պապին «գրաբեց» անբարոյական, Ներ ու մարդասպան հրեշ: Սակայն Պապի ժամանակակիցներից ումանց (նաեւ Փավստոս Բուզանդի) տեղեկություններից էլ դժվար չէ կրահել բուն նպատակը...

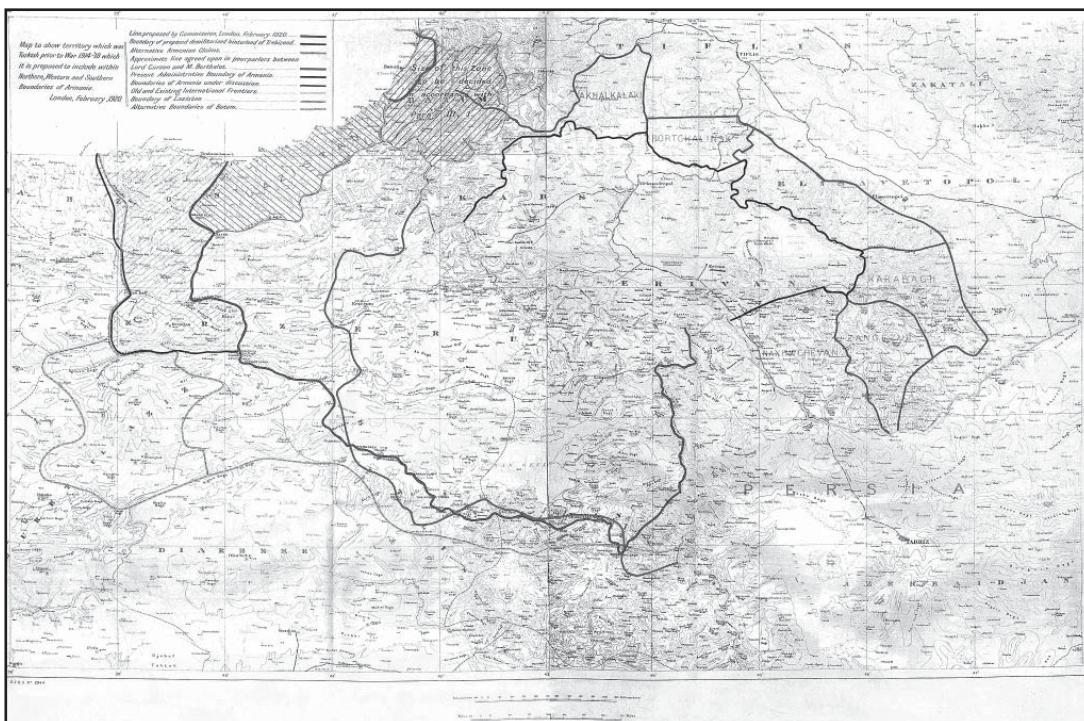

Այն ժամանակի, երբ Պապի դիվանագիտական համար ջանքերի շնորհիվ Բյուզանդիան դուրս էր բերելու Հայագործությունը կայսերից իր կայագործությունը կարողացաւ մարդասպան հրեշ: Սակայն Պապի ժամանակակիցներից ումանց (նաեւ Փավստոս Բուզանդի) տեղեկություններից էլ դժվար չէ կրահել բուն նպատակը... Այս ժամանակի, երբ Պապի դիվանագիտական համար ջանքերի շնորհիվ Բյուզանդիան դուրս էր բերելու Հայագործությունը կայսերից իր կայագործությունը կարողացաւ մարդասպան հրեշ: Սակայն Պապի ժամանակակիցներից ումանց (նաեւ Փավստոս Բուզանդի) տեղեկություններից էլ դժվար չէ կրահել բուն նպատակը...

...Այս սպանությանը նախապես տեղյակ էին շատ հայ իշխաններ, կրոնականներ: Սակայն, տեղին չեւ սպարապետ Մուշեղի մեղադրեց պահանջանական պատմությունը կաթողիկոսները, Պապը նրան ձեռնադրեց տեղում: Դրանով Պապը մի անգամ եւս ցույց տվեց անկախ պետություն ստեղծելու իր կամքը: Այս քայլով նա բացառեց հայ կաթողիկոսաւությանը Հուսիկին: Պապի ժամանակակիցներից ումանց (նաեւ Փավստոս Բուզանդի) տեղեկություններից էլ դժվար չէ կրահել բուն նպատակը...

Այսպէս ցավալիորեն ավարտվեց կարձ, բայց հայրենասնը կայսեր կայսեր պատահար արքայի, որ Հայաստանի քրիստոնեացմանից հետո եղավ հայոց ամենասարա պատահար անկախ պատմության մուլյակ փորձել է օգտագործել Պապի դեմ:

Այսպէս ցավալիորեն ավարտվեց կարձ, բայց հայրենասնը կայսեր կայսեր պատահար արքայի, որ Հայաստանի քրիստոնեացմանից հետո եղավ հայոց ամենասարա պատահար անկախ պատմության մուլյակ փորձել է օգտագործել Պապի դեմ:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՔԱՐՏԵԶ, որով հստակցված է եղել Հայաստանի առաջին Հանրապետության սահմանը Աղբեջանի հետ:

Թարտեղ կազմէի Ե Փարփա վեհաժողովի Մեծ քայլակի և Ազգերի լիգայի խորհրդի անդամ երկրների (Քրիտանական կայսրություն, Ֆրանսիա, Իտալիա, Բապոնիա) ներկայացուցների մասնակցությամբ ստեղծված Հայաստանի սահմանները

ՈՐՈՇՈՂ հանձնաժողովի կողմից: Կրկնում եմ սահմաները ՈՐՈՇՈՂ: Այս փաստաթուղթը մաս է կազմում ԱՄՆ նախագահ Վիլսոնի իրավաբար վճռի ամբողջական փաթեթին՝ որպես հավելված 1, փաստաթուղթ 2: Դիշեցնեմ, որ այդ փաթեթի մեջ ընդգրկել են ՄԻԱՅՆ այն փաստաթղթերը, որոնք արդեն ունեին իրավական ուժ:

Օգոստոսի 10 ...
Ֆրանսիա. ք. Ալյո 101 տարի Է՝ սա է Յայկական պետության հիմք, միջազգայնորեն ճանաչված սահմանները...
Իրավարար Վճիռ՝ ԱՍՏ Նախագահ, Կուղր Վիլսոն!
...Մասցածք՝ ուսւ-թուրքական է:

Այս փաստաթղթի համաձայն՝ ՀՅ տարածքի մեջ է մտնում ոչ միայն ամբողջ Արցախը, այլև Նախշիզանն ու Գարդմանքը; Հայաստանի ու Աղբեժանի մեջ սահմանը որոշվել է հարյուր տարի առաջ՝ Հայաստանի սահմանները որոշող Ազգերի լիգայի խորհրդի հանձնախմբի 1920 թվականի Փետրվարի 24-ի գելույց-առաջարկերով։ Այս փաստաթուրը իր արտադրությունը է գտել 1920 թ-ի օգոստոսի 10-ի Սկրի պայմանագրում (հոդված # 92), ինչպես և այս ներազանք է 1920 թ-ի նոյեմբերի 22-ի Կիլսոնի իրավաբար վճռի պաշտոնական փաթեթի մեջ (հավելված 1, թիվ #2)։ Ուս է միակ օրինական փաստաթուրը, որն էլ միշտգոյացին իրավունքի հիմն վրա որոշել է Հայաստանի և Աղբեժանի մեջ սահմանը:

ՀՅՈՒՄ և ՀՅԱՋԵՍ ԴԱՎԱԴՐԱՔԱՐ ՍՊԱՆՎԵց ՅԱյոց Թագավոր Պապը

տերեր վինտրող այս կամ այն հոսանքների ազդեցության տակ եւ, զատելով բլրը կենտրոնախույս ուժերին, կարձ ժամանակով Հայաստանը կրկին դարձեց տարածաշրջանի ազդեցիկ երկրներից մեջը: Իրոք, Հայաստանը կարու էր Պապի կարգավորող ու վճռական ձեռքին եւ մեծապես սովորեած նրա պատմական հետո:

Ապա այս պատճենի մասունքը կամ առաջ է առած:

կանության հզրացման գործին: Նա եկավ ապացուցելու, որ «այնտեղ է լոլ սիրանքն սկսվում, ուր վերջանում է ամեն մի հնարք»: Եվ սրա համար պարսական ենք այն հայեցի դաստիարակությանը, որ տրվեց Պապին իր մոր կոռումից:

Ազգային դաստիարակությունն էր, որ Պապի մեջ սերմաննեց աննպաստ միջավայրի ու ճակատագրի դեմ կրկնելու կամք էր իր փառահեղ նախնիներին հավատարիմ ժապուշտությունը:

Բարգից սկսած՝ ներկայիս Ադրբեջանի բոլոր տարածքները եղել են հայանուն, հայաբնակ ու հայկական ակադեմիկոսը՝ Ալիսին

Ադրբեջանի նախագահ Իհամ Ալիևի հայտարարությունները Հայաստանի տարածքների վերաբերյալ բացահայտ կենքիր են և մասնապես այս տարածաշրջանը թուրքական-ադրբեջանական ներկայացնելու նպատակով: «Արմենպետ»-ի հետ գրույցում այս մասին ասաց ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն, պատմական գիտությունների դրվագոր, ավագեմիլիոն Աշոտ Մելքոնյանը մեկնաբանելով՝ Քարվաճառում Ադրբեջանի նախագահ Իհամ Ալիևի արած հայտարարությունները Հայաստանի սովորեն տարածեն են Սյունիքի, Սևանի և Վարդենիսի մասին:

Դատմարանի խոսքով՝ Ալիևը ասաւ է, թե իբր Սյունիքը, Սևանը, Վարդենիսը, Երևանը «պատմական ադրբեջանական հողեր են», մինչդեռ նախ ներկայիս Ադրբեջան կրչիր հանրապետության տարածքը ոչ մի կապ չունի պատմական Ատրպատականի՝ Իրանի հյուսիսային շրջանների հետ, որից թուրքերը պարզապես գողացել են անվանումը՝ 1918 թ. այդ արհեստաձին պետությունը ստեղծելիս: Եվ երկրորդ մինչև 14-15-րդ դր., երբ տարածաշրջանը ներափանցեցին թուրքմենական ցեղերը, և առավել ևս մինչև 11-րդ դ. երբ առաջին անգամ տարածաշրջանում հայտնվեցին սեղուկ-թուրքերը, մեր տարածաշրջանում՝ ներառյալ Արևելյան Հայաստանը, Վրաստանը, Արևելյան Անդրկովկասը և Հյուսիսային Իրանը, թուրքական որևէ տեղանվանման կամ թուրքական տարրի մասին խոսելը պարզապես ծիծաղելի է:

«Ուրեմն, Ադրբեջանի Բարոյ մայրաքաղաքից սկսած՝ Ատրպատականի, Շաքիի, Շիրվանի, Ամբողջ «Հայոց Արևելից Կողմանց», այսինքն՝ Սեծ Հայքի Ուտիք, Արցախ, Փայտակարան և ահանգների տարածքները՝ բոլորը եղել են հայանուն և հայաբնակ ու հայկական, որտեղ խոսել թուրքական որևէ տարրի մասին մինչև 11-րդ դարը ուղղակի ծիծաղելի է», – ընդգծեց Աշոտ Մելքոնյասը:

Դատմության ինստիտուտի տնօրենը իր այս պնդումը հիմնավորում է պատմական այն հայտնի փաստերով, որ մինչև 14-15-րդ դր., երբ Արևելյան Հայաստան և Արևելյան Անդրկովկաս ներքափանցեցին թուրքմենական ցեղերը, առավել ևս մինչև 11-րդ դարը, երբ առաջին անգամ մեր տարածաշրջանում հայտնվեցին թուրքական ցեղերը ի դեմք սեղուկ-թուրքերի, որևէ թուրքական տեղանուն այս տարածաշրջանում չի եղել:

«Հասունակենտրոն թուրքեր տարածաշրջանում հայտնվել են միայն 9-րդ դարում, երբ արաբները վարձել են թուրք վարձկան-զինվորականների, որոնց թվում էր, օրինակ, հայտնի գորավար Բուռնան, որը 9-րդ դ. կեսերին արշավեց Հայաստանի շրջաններով՝ Վասպուրականը, Սյունիքը և Արցախը և ծանր պարտություն կրեց հատկապես Արցախում՝ Քթիշ ամրոցում (854 թ.) Եսայի Արք Մուսե իշխանից», – հավելեց մասնագետը:

«Ըստհանրապես Արևելյան Հայաստանի և Արևելյան Անդրկովկասի տեղանունների թուրքացման գործնթացը սկսվել է 14-15-րդ դր., երբ թուրքմենական ցեղերը այսուղև հաստատեցին իրենց տիրապետությունը: Օրինակ, Հյուսիսային Իրանի տարածքի իրանախոս բնակչությունը աստիճանաբար դարձավ թուրքական: Թեպետ այդ թուրքախոս բնակչությունն էլ հետազայտում 15-րդ դարի վերջին, կյանքի կոչեց իրանական Սեֆյան պետությունը: Սեֆյանները, ինեւուլ պարսիկ, թուրքախոս էին: Եվ, բնականաբար, այս երևույթը նկատվեց նաև Արևելյան Հայաստանի տարածքում: Բայց դա բացառակապես չի նշանակում, թե դրանից առաջ այդ տեղանունները հայկական չին: 14-15-րդ դր. առաջ, առավել ևս 11-րդ դ. առաջ, որևէ թուրքական տեղանուն այս տարածաշրջանում չէիր կարող գտնվել», – ասաց Մելքոնյասը:

Մեղանունների թուրքացումը նշված ժամանակաշրջանում՝ քոչվորներին հատուկ պարզունակ ոճով և նրանց ցածր մտավոր կարողություններին համապատասխան: «Թուրքերը ինչպես որ տեսնում են տվյալ տարածքը, այդպես է կրչում էին Ասենը, եթե պատր ջուր էր իր ինում՝ «Կարա-Սու» էին անվանում, կամ երեք եկեղեցի էին տեսնում՝ դարնում էր «Ուշ Քիլիսե», տեսնում էին ջոր եկեղեցի դաստիամ էր «Դորջ Քիլիսե» և այդպես շարունակ»:

«Այնու որ, այն, ինչ այսօր ասում է Ալիևը, բացահայտ կենքիր է և մասնապես այս տարածաշրջանը թուրքական-ադրբեջանական ներկայացնելու նպատակով», - եղակացնում է Աշոտ Մելքոնյանը:

Քաղաքակիրը աշխարհի և այր թվում գիտական հանրությունը, պատմաբան Աշոտ Մելքոնյանի խոսքով, շատ լավ գիտի այդ ամենը և հասկանում է, որ ադրբեջանական պատմագրությունը ամրողացնելու կենցած է և իրական գիտության հետ որևէ կապ չունի: Բայց այլ հարց է, որ Ադրբեջանը, գրքի դնելով իր փինանական միջոցները, տարածում է այդ կեղծիքները ամբողջ աշխարհով մեկ այն հաշվարկով, որ եթե սուտը 100 անգամ կրկնես այն կարող է ճշմարտություն թվայի:

«Համենայնտեսպա, կարծում եմ, որ քաղաքակիրը աշխարհի մեծագոյն մասը, մասնավորապես նկատի ունեմ Եվրոպան, Միացյալ Նահանգները, Շուսաստանը իրենց մտավրական շրջաններով և մասնագիտական հանրություններով հանդերձ, շատ լավ գիտեն իրական պատմությունը: Եթե արիք է ներկայանում, օրինակ ուսուսանացի մտավրականները, միշտ ասում են, որ ծիծաղելի է խոսել ադրբեջանական հնագոյն մշակույթի մասին, որպահպան դա շինուալու թուրքացած իրանական կենտրոն է և կ չեմ ասում նաև քաղաքական հանդույսը ի դեմք սուտը կրչում է այսպիսի կրչված Ադրբեջանական Հանրապետության», – ընդգծեց գրուցակիցը:

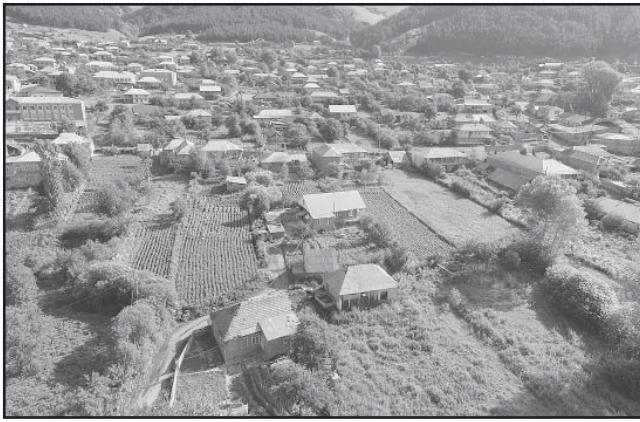
Աշոտ Մելքոնյանի խոսքով՝ ադրբեջանցիները և Ադրբեջան կրչում պետությունը այսօր ինքնուրյան վնասարություն մեջ են, քանի որ գրապաններ են իրենց գրեթե բարու հարևանների հայերի, վրացիների, լեզգիների, իրանցիների և նոյնիսկ ցեղակից թուրքմենների պատմությունն ու մշակույթը: Եվ այդ խառնաշփորթը այն աստիճանի անհեթերության է հասել, որ մի կողմից իրենց համարում են կողկապան Աղվանիք ժառանգներ, ապկինը տեղաբնիկներ, միղմից հնդկարպականներ, մյուս կողմից էլ թուրքական, որպահետ արյունակից են միջնասիական ժողովուրդներին և օսմանյան թուրքերին:

Մեր հարցին՝ ո՞րն է ադրբեջանցիների ճիշտ ինքնանվանումը, պատմաբանը պատասխանեց «կրվակայան թարարներ»: Եվ ավելացրեց՝ «թարար» խմաստով նշանակում է «քոչվորներ»:

Ինչ վերաբերում է հարցի քաղաքական կողմին ակադեմիկոս Աշոտ Մելքոնյանը կարծում է, որ ինչպես Ալիևի ասնձարձակ հայտարարակ Ադրբեջանի ազգակիցը և ուսումնառությունը ազգակի և ուսումնառությունը պարզապես արձանագրած հաջողություններից, կարծում են, թե իմաս ամենահարմար պահն է պանթուրքիզմի ծրագիրը կյանքի կոչելու համար:

ՄԱՐԳԱՐՈՎԻՏԻ ՆՎԻՐՅԱԼ ԶԱԿԱԿԵ

Ծնողները երկի գիտեին, որ իրենց որդին մեծ մարդ է դառնալու, դրա համար անոնք դրեցին Ավագ: Բայց նրանք չին կարող խսնան, որ իրենց Ավագը դատնալու է Մեր Ավագը: Ու, երբ զույում խոսք է բացվում նրա մասին, բոլորը կամ գրեթե բոլորը ասում են՝ Մեր Ավագը: Խոչ Ավագ Խառատյանը դրան հասել է (ավելի ճիշտ վաստակել է) տարիների քրտնաջան աշխատանքի ու մեծ վաստակի արդյունքում: Նրան ոչինչ հենց այնպես չի տրվել, ինչ է որ տրվել է, տրվել է ի վերուստ: Չունենալով համապատասխան մասնագիտական կրթություն, ստեղծել է երկու մասյուն կրթող՝ Մարգահովիտի երկրագիտական թանգարանը, «Մարգահովիտ» պատմական գիրք – մենագրությունը, որոնք այնքան արժեքավոր են, ուսանելի յուրաքանչյուրիս համար:

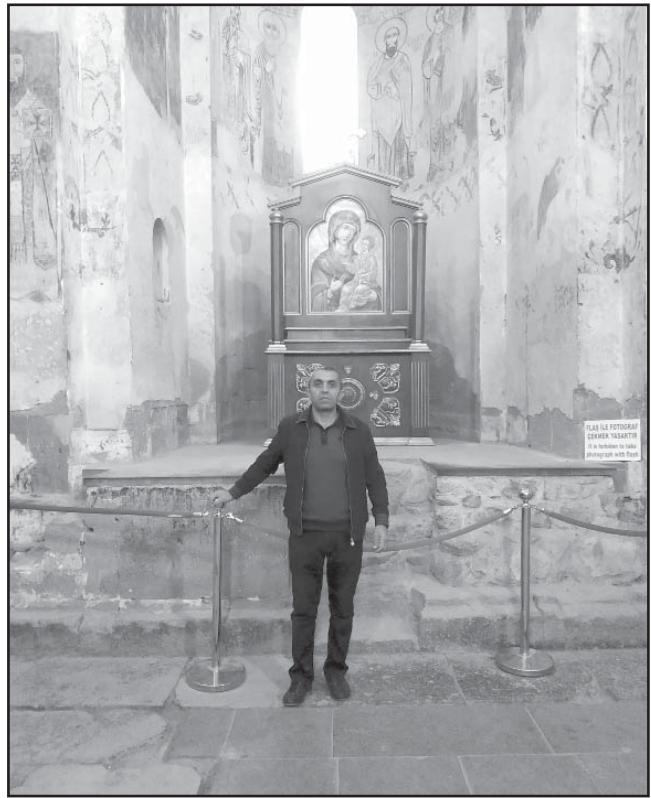
Ով կյանքում գոնե մի գործ արած է, կիասկանա, թե ինչ է ասել մի քան անել գորից, եթե ձեռքի տակ չկա ոչինչ: Կա միայն գաղափար, միտք, նպատակ, որը ողի է առնում և դառնում գործ: Ու Ավագի առաջին գործը եղավ թանգարանի ստեղծումը: Ցանականալու կարողանալը մեկտեղ է դարձան միևնույն Ավագի ձեռամբ: Կարծում եք հետ շու է հնագիտական արժեք ներկայացնող եզակի, բացարկի նմուշներ, կճուռներ, կարասներ, թոնրի բեկորներ, սրեր, կենցաղային իրեր, աշխատանքային գործիքներ հավաքել, ի մի բերել որոնց մեջ կան նաև բրոնզեդարյան ժամանակագրության ք. ա. 3-2-րդ հազարամյակներին վերաբերվող գտածոններ:

Սյս գործում անգնահատելի է մեր ցույլի պատմության մեջ անուրանայի վաստակ ունեցող երկարամյա ղեկավար Սեյրան Անախանի դիրք, ով Ավագին ովատողներից մեկն էր: Նա լսեց Ավագին, տվել իր համաձայնությունը (և ոչ միայն), քաջալեց և աջակցեց, որ Ավագ Խառատյանի նպատակները դաշտան իրականացնություն: «Համայնքն իր պատմությամբ է համայնք, թանգարանն էլ այդ պատմության վկայագիրն է», – ասում էր վաղամեռիկ ցույղապետը, և մեկի ձեռամբ, մյուսի քաջալերությամբ ստեղծվեց Մարգահովիտի երկրագիտական թանգարանը, որ դաձավ մեր համամիջ այցելարտերից մեկը: Երբ ամբողջ երկրով մեկ փակ-վում են նման օջախները, Ավագը հիմսարդեց այդ անշափ արժեքավոր հաստատությունը իր մտքի, աշխատասիրության ու նպատակասալցության արգասիքը: Եվ համայնքը թանգարանի շնորհիվ դարձավ ներկայանալի բազմաթիվ այցելուների համար: Այնտեղ ցայսօր կազմակերպվում են բազմաթիվ տարաբնույթ միջոցառություններ, հանդիպություններ, բաց դասեր, քննարկություններ: Չուշացան նաև արձագանները դրսից, հնչեցին գնահատանքի և երախտիքի ովատությունները տարբեր լրատվակիցներով: Եվ ահա թանգարանի հուշամատյանում կարդում ենք. «Հայտ տպավորված եմ՝ տեսնելով Ձեր թանգարանի հետաքրքիր նմուշներն ու թանգարանի կառավարումը: Հին Հայաստանի զանձերը, որով կարող է հպարտանալ Ձեր մշակութափաշտ ժողովուրդը, անշափ պատկերավոր ներկայացրիք» (Պատրիկիա Կյեկներ, պրֆեսոր, ԱՄՆ):

«Զգացված եմ շերմ հյուրընկալությունից և տպավորված թանգարանից: Այստեղ ես տեսա Հայաստանի հնագիտական մեծ արժեքներ» (Բվա Պոչչ, հոգեբան, Ավաստիք):

Խոչ մեր համարելիքայի անվանի գրող Վայումեր Թորոսյանը նկատել է. «Ավագը Մարգահովիտի երկրագիտական թանգարանի ամենաքանակ զանձն է»: Այսպես ոչ ավել, ոչ պակաս: Խոչ Ավագը հար և նման գնահատականներից չշնեամտացավ, ընդհակարակն ավելի ոգերվեց և ձեռնարկեց նոր գործ:

Եվ թանգարանը հետայսու ևս կունենա բազմաթիվ այցելուներ, այն կծառայի համայնքի կարիքներին, կնպաստի մատաղ սերնդի կրթության ու դաստիարակության գործին:

Սյս հայրենանվեր աշխատանքին զուգսիեր Ավագը դարձավ «Մարգահովիտ» նորընծա թերթի խմբագիրը: Անծանոր ոլորտ, պատասխանատու աշխատանք, որտեղ ի հայտ եկան նրա ստեղծագործական մտքի նոր որակներ: Ճիշտ է, թերթը երկար կյանք չունեցավ, սակայն լույս տեսած համարներից նկատելի էին Ավագի գորդական հատկանիշները: Նաև և խմբագիր էր, և պատասխանատու քարտուղարը, և սրբագրիչը, և լրագրողը: Մենք սիրու ինքն կարդում թերթի եերթական համարները, որտեղ լուսարանվում էին համայնքի, մարզային և այլ կարևոր խնդիրներ: Սա մի քայլ էր ուսակ ավելի կարևոր և հայրենանվեր ձեռնարկի գրելու հարազատ ցույլի պատմությունը: Ամեն մարդ չի կարող ի խացիւ գրելու ծննդավայրի մասին: Որքան պետք է սիրեն ցույլ ու նրա մարդկանց, որքան պետք է համանա նրա անցյալն ու ներկան, որքան համարձակությունն պետք է ունենաս նման գործ սկսելու և ավարտին հասցնելու համար: Վայուց էր հաստնացել նման գիրք ունենալու անհարժեշտությունը: Հարկագոր էր զգուշուն, լույ ու մունց, համերեստար պետել, փնտրել, հավաքել – դաստանել հսկայածավալ կութը, մշակել ու ներկայացնել ընթերցողին: Նման խիզախություն, համարձակություն ունեցավ մեր Ավագը, ով որոշեց և գրեց այս արժեքավոր, հասկապատճեն մեզ համար թանը ու սպասված «Մարգահովիտը»: Էնքը գրելու դրդապատճանների մասին հետևյալն է ասում. «Հայոց հազարամյակների պատմությունը 21-րդ դար է հասել բացառապես երախտավորների խոհեմության շնորհիվ: Յուրաքանչյուր իր ժամանակի պատմությունը գրի է առել և այսօր ունենք դարերի կուռ պատմություն: Մեր ժամանակի իրադարձությունը, բնօրուան Մարգահովիտի մասին պատմող ազգագրական ճշգրիտ տեղեկությունը, տոհման արժեքների կանաչի պատմությունը և մեր նման գնահատականների կանաչի արժանահիշատակ դեպքերը սերունդներին ավանդելու անհրաժեշտությունն ինձ մեջց այս քայլին»:

Եվ մեր «մշակույթի մշակ» ի տարիների քրտնաջան աշխատանքի արյունքում ծնվեց իր համար անգնահատելի վաստակը: Ավագ Խառատյանն իր ծննդավայրի պատմությունը խորությամբ իմացող գիտակ է, նրա բազմադարյան պատմությունը ուսումնասիրած:

260

Ավագը դարձավ հատկապես մարզահովիտցիների համար մտելիմ ու հարպատ մարդ, ինչպես մեր Հրաշն (Հրաշն Սարուխանը) է բնութափել՝ «Մարզահովիտի նվիրյալ զավակ»:

Ավազն իր բնօրրանը սիրող, նրա անխոչ մշակին զնահատող, ստեղծագործական մեծ ներուժ ունեցող անհատականություն է: Եվ մեծ բարեբախտություն է ունենալ նման համաերկրացի: Նա աշխատաեր է, չի ծովանում, չի դժգոհում, ինքն է իր լուծը անտրունջ տանում: Մարդն իր աշխատանքով, իր վաստակով է երջանկանում: Ես հիմա պետք է ցիտեմ իմ վաղամետիկ ընկերոջը բանաստեղծ, մանկավարժ, դպրոցի երկարամյա տնօրեն, մինչև ուղնուծությը իր ծննդավայրի նվիրյալ Իվան Գողյանին:

«Ես մրշտ այն համոզման եմ ենել, որ Աստված յուրաքանչյուր մարդու մեջ գոնէ մի լավ բան է կնում, ու եթէ այդ լավը (շատ թէ քի) ամեն մեկն իր ապրած կյանքում տա էս երկրին, հաստատ լուսի ու բարության պակաս չի լինի»:

Ահա Ավագ Խնադայինը այն մարդկանցից մեկն է, որ զլացավ ու իր տարիների քրտնաջան աշխատանքով, սևեռուն պրատուլով ու ծննդավայրի նկատմամբ անսահման փերով ստեղծեց, արարեց այս գիրքը բարության մի հանգ, լոյսի մի շոր ավելացնելով մեր ապահծ լիանքին, ծածկեց ժամանակի մերկությունը՝ եւ ավել ըմբռնելի դարձնելով համարակալմանցու ու մեր գոյն լինելիության խորհությը։ Շատրակակա աշխատանք, շնորհակալ արարում ի պահ սերունդների։ Ի շահ սերունդների։ Միայն բնօրքամի համար և տեր, և ծառս (ավելի շուտ ծառս) հոգեբանությամբ մարդը կարող է այսպիսի գիրք ստեղծել»։

Ես գիտակությամբ, անթարույց հպարտությամբ եմ կարդում Ավագի մասին հնչեցրած կարծիքները։ Անհպասիկ։

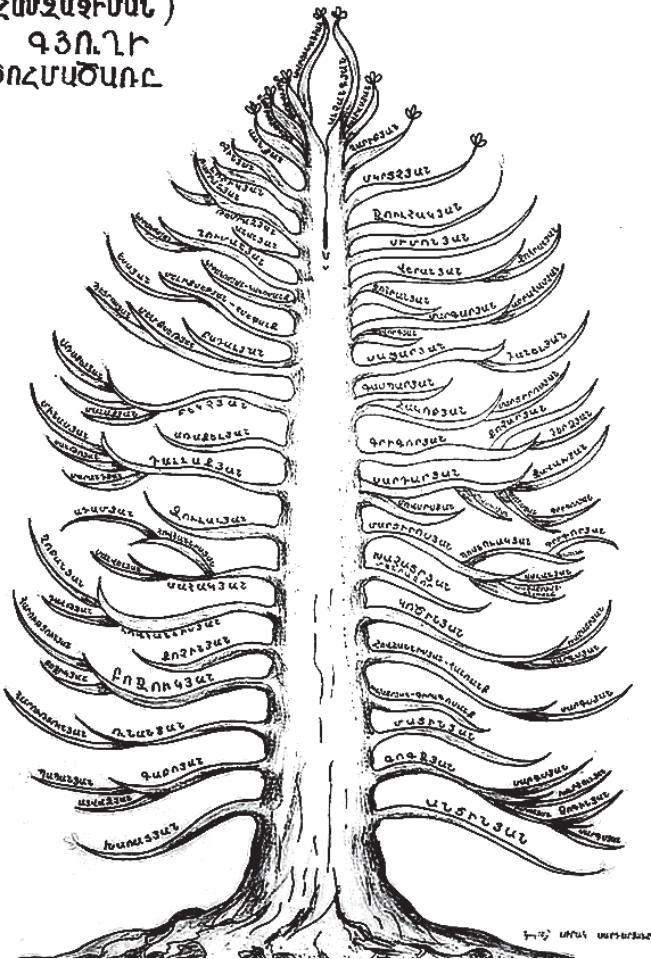
Մեծագոյն բարեբախտություն է, որ գյուղն ունի Ձեզ նման հայրենասեր, նվիրյալ զավակ!» (Գառնիկ Շահնշան, ճարտարապետության դրվագու, պրոֆեսոր):

Իսկ մշեցի ու իրեն համզայիմանցի համարող, մեր գուղում (և ոչ միայն) այնքան սիրված Վալտեր Թորոսյանը գրել է. «Ազնիվ ու շխտակ մարդ, որը շատ է մտահոգված իր հայրենի գուղի պատմական անցյալով»:

ՄԱՐԳԱՀՈՎԻՏԻ

(Համագործակցություն)

930.21

Ավագը Մարզահովիտի Նահապետ, մարզահովիտցիների «Զորավիգ» հայրենական միության հիմսադիր Սիրակ Մարդարյանի հետ դարձավ գյուղի տարեգիրը: Ասել է, թե իր անունը մեկրնդիշտ կապեց Համբայիման - Մարզահովիտի հետ, ծովագույն նրան ու դարձավ իր ծննդավայրի մշտական ուղևելիքը: Հիրավի աստվածահաջո գործ, որ դեռ կզնահասովի սերունդների կողմից: Իսկ ինքը ճշմարիտ մտավորականի կեցվածքով շարունակում է ծառայել իր ժողովրդին՝ օգնագործելով տարբեր հարթակներ գյուղի անցյալի վերաբերյալ դրվագները հանրության լայն շերտերին ներկայացնելով:

Դրանով նա հանրահռչակում է և՝ զյուղը և՝ իրեն:

գ. Մարզահովիտ, 5 մայիսի 2021 թ.

u.

Աշուածական

Մարզահովիտցիների «Չորավիճ» ՀԿ-ի նախագահ,

Մարզահովիտի միջն. դպրոցի տևորեն, Մարզահովիտի պատվավոր քաղաքացի

աղբեջանական հսկողության տակ անցած Շահումյանի շրջանի (պատմական հայկական Վայկունիք գավառի) Քարվաճառ քաղաքում աղբեջանական դրոշ բարձրացնելու արարողության ժամանակ, հայտարարել էր, թե իբր Վարդենիսի շրջանի (ՀՀ Գեղարքունիքի մարզ) «խաչական անոնք» «Բասարգեցար» է, և կոչ էր աղբեջանցիք լրագրուներին և քաղաքացիներին այսուհետ իրենց ռեպրոտաշներում և հիսուակցական լեզվում Վարդենիսի փոխարեն օգտագործել այդ տեղանունը: Այնու չի խորշել նաև հերթական անգամ, այսպես կոչված, «Զանգեգորիք միջանցք» մասին խոսելուց հայտարարելով, թե իրենք այդ «միջանցք» կօգտագործեն աղբեջանցիներին «Զանգեզուր և Սևան վերադարձնելու» նպատակով:

Արամ Սարգսյան

ՄԵՆՔ ԵՆՔ, ՄԵՐ ԱՐԺԵՔՆԵՐԸ

Ալվարդ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

ԱՅԱՍԲԱՅԻ ԱՎԵՏԻՄ

Այգաբացը թող ինձ տա ավետիս,
Բացեմ սեղաններ աչքալուսանքի,
Տենդից թող թափվի գիճին գավարիս,
Կենացներ ասեմ առանց արցունքի:
Ասեմ տղերը ջան, ձեզ հալալ լինի,
Սատաղ լինեմ ձեր անկոտրում ուժին,
Որ չքողեցիր դուք մեր հայրենի
Արցախյան հողը նենգ խաժամումին:

ԶԻՆՎՈՐ ԻՄ

Այստեղ՝ մարտերում, արկերն են կոծում,
Կյանքեր է խոլում վրեժն անսանձ,
Սիրտս, ի՞մ գինավոր, ցավով առլեցուն
Ձեզ է սպասում ահա տագնապած:
Չո սուրբ անունն է շուրթերին կրկին,
Անուն՝ խոճի ու աղոթքի պես,
Թափառ հայացքը դարձիդ ճամփեքին,

Թևածում անլուր, որոնում է քեզ:
Չինվո՞ր իմ հայոց, մի արևաբույր
Երգ է դարձել քո կարոտն իմ սրտում,
Թող սերս ձեռքիդ դառնա շանթէ թուր,
Որ հաղթանակած վերադառնաս տուն:

ՃՈՆ ԶԻՆՎՈՐԻՄ

Մարտիկներ՝ հայոց, կրներիդ մատառ,
Վրևորիդ մեր Արամյան քաց տառ,
Գոյո ժամուրի պես անսասան, խիզախ,
Ժայիներիդ մեջ՝ կուռ կամք հաղթական:
Ձեզ այցուածին սուրբ մայրերը մեր
Վրեժը սրտում սնարի առաջ,
Հայրենյաց պաշտպան բազեին վայել
Օրոր են ասել երգով ռազմականչ:
Ջոշվորն ինչ գիտ օրորանի գինը,
Երախում՝ արյուն, ժանիքի տակ՝ թույն,
Դժոխքի բաժին արեց ռոստիխն
Շուժկոն զարկերով՝
Ծուռ Դավիթի հանգույն:

Բանաստեղծությունն Խիլիված է հայուսաց պաշտպան իրամա-
և անուղղությունը՝ Գարեգին Գերազի Սանուկյանին, ով չարաբասովի
44 օրա պատերազմի առաջին խոկ ժամերից մինչև վերջին օրը իր
արհամարտ գիլմորելիքի հետ մարտական առաջարարականը՝ Եր
կանարում առաջնագծում ստանալով ոտքի վիրավորում:

ԶԻՆՎՈՐԻՄ

Կստդերն են երկնից մրուրում թախիծ,
Ղևհաղորդ եմ ես, անլուր քանի օր,
Ձեզ մոտ է մղում տիսրությունը ինձ,
Որտե՞ղ ես, որդի՞ս, առնասիրտ զինվոր:
Աչքերին առաջ բացատ է մի թաց,
Ու դու պառկել ես գլուխ քարին,
Սնջում ես, ավա՞ն, թույլ ես ու հոգնած,
Երկնի մարտ ես մղել դժվարին:
Լիներ իրական, գտնելի ես քեզ,
Արև դառնայի բացատում տամուկ,
Չո հոգնությունը շիթ-շիթ քամեի,
Ափերում իմ բորբ վառեի խարույկ:

Ալվարդ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

«Ուզում եմ քարտեզի վրա ցույց տալ, որ եթե
մենք ազատագրված հողերից թեկուզ մի թիզ
էլ գիշենք, հետո այլս չենք կարող պահել ո՞չ
Արցախը, ո՞չ Զանգեզուրը: Դա չի՞ կարելի անել:
Դա իմ կտակն է:»

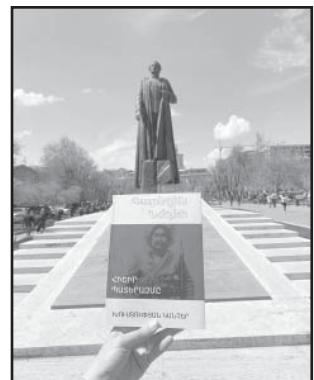

Քրբոցե՞ք մեր պատմությունը եւ պիտի տեսնեք,
թե Արեւելքի եւ ոչ մի բռնակալ այսքան չարիք չի
պատճառել հայ ժողովուրդի դեմ, որքան իր մելիքի,
իր իշխանի, իր թագավորի նախանձը:

Խոսեցրե՞ք մեր պատմությունը, եւ պիտի համոզ-
վեք, թե թշնամին Դայաստան է ներխուժել հաճախ
այս ժամանակ, երբ իր նախանձոտ գլխավորների
շնորհիվ մեր ժողովուրդը ներքուստ պառակտված է
եղել:

Այո՛, ոչ մի արտաքին թշնամի այնքան անգրորեն
չի հարվածել մեր ժողովուրդին, ինչպես իր որոշ գոր-
ծիները:

Մատուրույն, դավաճանություն, եղբայրասպանու-
թյուն, ահա՝ սեւ գործերը նախանձի, որի երեսից
այնքան արյուն ու արցունք է տեսել հայ երկիրը:

Մինչ հայն իր ցեղի մեջ մարդկայնություն, թուրքը դարերով իր հոգում գայ-
լություն մշակեց:

Այդ իսկ պատճառով թուրքի մոտ ատելությունն ավելի՝ հարուստ գինարան
ունի, հայոյ մոտ՝ սերը:

Մի հանցաներէ թուրքին, ասել է՝ երկու նորերն արտոնել կրաս: Թուրքը
«զորավոր» է մեր ժողովուրդի համար, դա արհամարելի է մեր ցեղի համար:

Թուրքը դեռ ծանուր է մեր ցեղի բազկի ուժին: Նա գործ է ունեցել մեր ժողովուրդի,
բայց ոչ ցեղի հետ: Նրա գենքի հաջողությունը սեփական ուժի լիությունից չէր,
այլ մեր ժողովուրդի դիմադրության պակասից:

Մեր ժողովուրդը իր տկարության մեջ կարող է և մոռանալ թթության մեջ
հասցրած չարիքները: Ցեղը չի ների:

Ցեղորեն, ցեղորեն ապրենք, որպեսզի սրտով մեծ և գորավոր Վարդաներն
ու Վահաններն անպակաս լինեն հայոց աշխարհում:

Գարեգին Նժայշ

◆ Պատմությունն օգնում է մարդուն, որպեսզի իր կյանքն ավելի իմաստալից ու գեղեցիկ դարձնի:

◆ Մոռանալ անցյալը՝ սեփական կենսագորու-
թյան կորուստ է նշանակում:

◆ Վյոն ազգը, որ մոռանում է իր կենսագորու-
թյունը, հեռու է քաղաքակիրք ինելուց:

◆ Պատմությունը կյանք է՝ հարափոփոխ և ոչ
երբեք քարացած:

◆ Պատմությունն էլ ժամանակի նման ան-
սպառ է:

Սերո ԽԱՆՉԱՐՅԱՆ

Սպեղծագործում են մեր ընթերցողները

***

Ազգ իմ, փառաբանված ու ճանաչված,
Դժվար պահին համախմբված բռունքը դարձած,
Դու, որ ունեցել ես մի Մեծ Տիգուն ու Սուրբ Վարդան,
Ահեղ Սմբատ, քաջ Անդրանիկ ու Արտաշես,
Ասա տեսնեմ, ի՞նչ եղավ քեզ:

Դու, որ տեսել ես մեծ կոտորած,
Բայց թշնամու աչքի առաջ
Անսանձելի վեր խոյացող նժույգ դարձած,
Վաղ չէ՝ արդյոք, որ քեզ զգաս հուսահատված:

Բացիր աչքեր, աղաչում են քեզ,
Քայրայող գինով արթեցրել են քեզ,
Ծվատում, պատռում, թալանում են քեզ
Ուսի թշնամուն գերի ես դու իեզ:

Ներիք է ապրել գայլի օրենքով,
Իրար հոշոտող ահեղի վարով,
Աղջում եմ քեզ ազգ իմ հարգանքով,
Դու ապրիր միայն Աստծո օրենքով:

Եթե չգիտես, արթնացիր կասեմ,
Քեզմից եր փախչում Մահարին վսեմ,
Եթե չգիտես, արթնացիր կասեմ,
«Մարդ էլ կա, մարդ էլ» Սևակն է ասել:

Իսկ Շիրազը... խոսելն անգամ
Ավելիոր է ու անպատճամ,
Ինք դատիր ու հասկացիր,
Որ մի անգին գանձ կորցրիր:

Աղաչում եմ քեզ ազգ իմ ողորմած,
Սեփակամ խելքից տանջված, բակտված,
Կոտորված, յուծված, աշխարհում ցրված,
Իսկ մերկա պահին սրի տակ կանգնած:

Մեզ հարկավոր է միաբանություն,
Խելք զավակիդ տուր ուշադրություն,
Ցոյց տուր մշակությօք քո ամբողջ աշխարհին,
Փայլեցրու միտքը ինչպես հայելին:

Չէ՞ որ կարող ես և անշուշտ գիտես,
Որ այս ամենը անհրաժեշտ է քեզ,
Թող որ աշխարհը պարծենա քեզնով,
Եվ առաջնորդվի քո խելոք մտքով:
27.11.1992 թ.

***

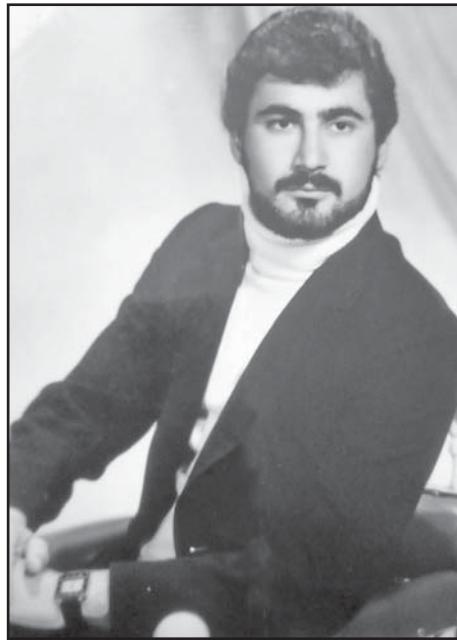
Ես շատ հաճախ եմ ինձ տալիս հարցեր.
Ինչի՞ց է մարդուն պատճառվում վշտեր,
Գուցե իր խելքի՞ց, գուցե իր բախտի՞ց,
Կամ գուցե նաև անօգնությունի՞ց:

Ես շատ եմ ուզում, բայց չեմ հասկանում,
Որ մեր կյանքում դիրքը խելամիտ՝
Լինել անողոք, լինել չարամիտ,
Թե լինել կյանքում խեղդ ու միամիտ:

Սա թե մյուսը դեռ ամհայտ է ինձ,
Քանի որ կյանքը դաժան է ու պիղտ,
Քանի որ մարդը գազան է, իրեշ,
Քանզի որ լինի բարեկամ ու իեզ:

Տե՛ր Աստված, միթե՞ սա կիր ուզում,
Միթե՞ չես տեսնում ինչ է կատարվում,
Որ քանի գնում կյանքը դարնանուն,
Մարդիկ ավելի գազան են դաշնում:

Մի փոքրիկ խոսքը մեծ վեճ են դառնում,
Ուսի տակ քանդում, կոկորդ են կրծում,
Անարժան քայլով առաջ պւանում,
Եվ միշտ անարժան գրոքեր կատարում:

Սարգիս Գրիգորյան

Ուզում եմ ցնցվել, դաշնամակ անողոք,
Ամեն անարժան մարդկանց դեմ բողոք,
Սակայն մի կողմից հոգիս է լալիս,
Զէ որ Աստվածը դա բոյլ չի տալիս:
03.01.1989 թ.

ԻՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Իմ Հայաստան,
Տանջված, ջարդված ու թալանված,
Յարադանից վերքը վզիդ սպիացած,
Խեղդ Հայաստան:

Ղեր չի եղել հարյուրամյակ,
Որ չտեսնես վիշտ ու բանակ,
Թափված արյուն քո դաշտերում,
Սարսափ ու ահ, սոսկալ մահ:

Միթե՞ չարը գլուխ հանեց,
Չափակմերիդ գուր կռվացրեց,
Միթե՞ ազճիկ մարդը ընդմիշտ
Պիտի տանցվի ու տեսմի վիշտ:

Միթե՞ երթեք էլ չեն ծնվի,
Մի Մեծ Դավիթ կամ քաջ Գևորգ,
Միթե՞ երթեք էլ չի հնչի,
Զի ռոշարի, եղօ ու նվազ:
Միթե՞ ազգս ընդմիշտ այսպես,
Պիտի տանցվի ու թալանվի,
Միթե՞ ազգս ընդմիշտ այսպես,
Պիտի ապրի թշվառի պես:

Զէ, հերիք է լինել քնած,
Սայր Հայաստան դու փառապան,
Չարն է եկել չոքել բլիդ,
Սասնատում է նա քեզ կրպիտ:

Ահա եկել ու հավաքվել,
Ու քո ներսում լուր ծվարել,
Ղավ է անում ու քայքայում,
Չափակմերիդ միշտ կռվացնում:

Ղե հերիք է լինել անմիտ,
Չափ է ձեռքուն ոնց խաղալիք,
Ներիք կունք մենք պարտություն,
Զէ՞ որ ունեմք մենք պատնություն:

Հաւ ազգեր են եկել փորձել,
Բայց արդյունքի դեռ չեն հասել,
Դեռ չենք կրել մենք պարտություն,
Եր չի եղել մեզ մատնություն:

Բարի մարդիկ, ազգ իմ փիրված,
Եկեք լինենք համաձայված,
Եկեք սիրենք իրար, պաշտենք,
Դաշն ու լավը արդար կիսենք:

Միայն այնժամ ազգ փառապան,
Ազատ կզգաս քեզ անկասկած,
Ներիք տանցվենք ու տառապահնենք,
Անհուսալի արցունք թափենք:

Փրկությունդ միայն դու ես,
Ժողովուրդ ջան, դա լավ գիտես,
Ել ի՞նչն է քեզ խորվացնում,
Կամ էլ, անհույս, հույս ներմուծում:
28.03.1993 թ.

***

Ամեն անգամ զրուցելիս,
Միշտ նոյն հարցն ես դու ինձ տալիս,
Թե ինչու չեմ ես քեզ համար,
Բայցակ գրում մի լավ, հարմար:

Հաւ եմ ուզում որ ես գրեմ,
Բայց ինչ խոսքով ես քեզ գրվեմ,
Զէ որ բացի գովասամրից,
Ես չեմ կարող ասել ոչինչ:

Ինչ խոսքերով ես քեզ գրվեմ,
Որ ք հոգին ես հարդարեն,
Որ ինանաս սրտիս խորքում,
Քեզ եմ, Ան ջան, ես միշտ սիրում:

Դու ինձ համար մի հրաշք ես,
Խաղաղումնուվ շահած գանձ ես,
Երջանկության ին ալբյուրն ես,
Դամեստ, սիրուն իմ գոհարն ես:

Ես անխնա դաժան կյանքում,
Արեգակ ես դու իմ կրծքում,
Ու հավատա դու իմ խոսքին,
Դու ինձ համար կյանք ես հոգիս:
20.01.2002 թ.

Սամվել Կարապետյան
Ծնված՝ 1961 թ.
անվանի հուշարձանագետ,
պարմաբան, բանահավաք

Այս հոդք ոչ միայն արյունով է ձեռք բերվել. այս եւ 25 տարի էլ արյունով պահպում է:

**Մեր հոդք՝ մեր պարիս է:
Եթե որեւէ մեկը ինարավոր է համարում պապսի մի մասը թշնամուն հանձնել, ապա դա ընդամենք վկայում է դրվագ անձի պիտի գրեսակի մասին...**

ՈԼԾՄ ԵՒՆ ՄԻ ԿԱՌՈՒ ԻՎԱ ՏՎԵԼ

Մայրուղով ստրում էր գերբանկարժեք մի մեքենա: Ուղեւորները չէին զգում դպրուփութերն ու ակնակիր խավարը: Մեքենան փափուկ էր, լուսարձակները հզոր: Երկու-սով էին հանրաճանաչ վարորդն ու նրա բարկածայթ կինը: Անուններ չուղեք: Գաղտնինք է... Կատառ արի: Հարկ չկա պատմությունը ծանրաբեռնել, հետև է օտարածին անուններով: Հազարավորների մեջ նրանց կճանաչեք: Տունը պոշը ոնց պտտի նմաններին կկացի: Նշովով է հեռախոսազանք. - «Բարազողություն: Էս ո լր ես: Անվտանգությունից են հարցունում»:

Սերենայից պատասխանում են. - Նոր չի ն մեզ մոտ: Ինչ ուզեցին տվինք: Ել ի ն են ուզում:

- Ուղղարքել են: Ասում են՝ ՞նց եք թողել քաղաքավետարանի մոտ ձխանց կառուցքն... Մեր շենքը հուշարձն է, 20 մետրից մտահիկ ոչինչ չի թույլատրվում կառուցք: Օքնութեալ:

Դուքսք է:
— Դուք եք ասել՝ «Օրենք է, որ օրենքը շղանցենք»: Դև, մենք կ սազացրել ենք: Դուք եւս հավանութուն տվիր, ինքնազուն չարի:

— Տեղյակ չեմ, կլյանովիկի մեկը : Արձակուրդում եմ եղել, ստրագուրդունս չկա; Նայեցներ քիչ է, բեզ կախել է պեսք... Տու, տու, տու :

Կարորդի սիրտն արազ բարձակեց, արյունը գլուխը տվեց, հայից «Ես քը հոր հոգին, ծառան քրին» ու արագության ուսնակին մեղավոր հանեց /հուա տվեց/: Մերենան մլնչաց... Ակնթարք անց պացնում էին անդունի վրապով: Վինը հասցեաց հարցնել՝ «Ես կե ուսն էր»: Ասունանի եզրին մերենան հանդիպեց մի բրի, որ զիտեն ինչու անշարժ ցցվել էր տեղուու: Հետո սկսեց գլորվելու զահավիժուումը: Յոթ շրջապտույտից հետո նրանց ատցել ծառացավ դարավոր կաղնին, որն իր կրծքին ընդունեց մի ծանր հարված եւ ճարտութերի ու ճարճաւոյնների ճիգով կանգնեցրեց մերենան: Հասատաց Աստծո մասոր խան էր: Այլապես, ինչու ու գլորվեց յոթ անզաւ: Որովհետու ուժերորդից հետո մի այլ անտրուն էր, որի հաստակով հետու է իրիքաց գտնոր: Որովհետու իմ հերոսներին այս կանքում դեռ այնքան կարեւոր արարութենք պիտի անեն: Որոշ ընթերցողներ գուցեց կարդալը դադարեցնեն մի պարզ բան կրահերով եթե ողջ են մասցեր, ուրեմն ձորից դուրս կգան, ի ինչու ու աչք բռուացնել: Բայց ասացարկում եմ մինչեւ վերջ կարդալ: Իմ հերոսներն արժանի են նման վերաբերունքի: Ամեն որ կարող է դասեն քատեւ թոփոշ ապրելու հնարի /հասկացեք ինընարի/ մասին, իմաստնանան ըմբռնելով, թե կարելի է առողք-փառոք, պատսկանիր բարձրության վրա ապրել մերկ ու թշվառ, խեղճ ու տկլր հայրենակիցների մեջ: Ես պատմում եմ մերօրյա կյանքի ոիթմին համահունչ ապրող ոիթմիկ մարդկանց մասին: Ոչինչ չեմ հնարում: Նրանց կյանքից դեպքերն ու եղերւթյունները, որ դուք կտեղեկանար մի քանի բռակի ընթացքու, տարիների նու դիմարկութենքր արդյունքն են: Դանք կկանանվեն նույն արագությամբ, ինչ արագությամբ մայր հողն է կլանում լճակից որուու ենած բարեկի կամոր ոնի և սաթինեու:

Ծանոթ մաս բախվելոց վարպետ կայուղապահը:
Ծանին բախվելոց հետո տիրեց լուսոյն: Մարդուկին շոկի մեջ էին: Վերջապես ուշքի եկան, սարսափած իրար նայեցին: Էս ինչ իրաց էր ողջ են մասցեւ: Հասկան մ եք կեն-դա-նի են հնացեւ և կյանքը կախված է մեկ ակնքարթից: Ամուսինը ծխախտ վա-

Եց: Կրակայիրիչի լուսի ներք նայեց կնազը: Նրա թքին է արյուն չկար: Ծիփ ամպերը հաճախակի հացրեց: Կինը հազկրտաց և թափ առավ «Մի վիթ... Ասա ի նշ ենք անելու»: Մարդը մի կերպ դրւու ենկապ մեքենայից, փորեց մայրուտի ելոտ մի արահետ գտնել: Սովորի հասաքար էր: Երկնքում միայն մի աստղ էր անորոշ ենովում փայլվում թթվածնիկի թեւերի պես: Անորոշից լավում էր խենք գտնի թշշողը: Մտածեց «Այ թե ձկների կեր ենք դառնալու»: «Խոշոր պատսով» հասկացավ անելանելի փիճակը: Ետ դարձավ փորուժվածնան: Կինը նրան էր նայում: Բայց ի նշ ասեր: «Հը, խոտի դեն եռ չես ի նշ ես պաշկվել: Պարոն, մի բան ասացեքք...»: Պարոնն ասաց «Ճանարակովի վիճակ: Սատանեն է պողերը ցցած դորւ զա բան չի կարա: Ճանախա լիս, ճարուիլաց լիս: Լուսանն մի բան կանենք»:

Կինը շխամբերեց «Այ տրեխավոր անձառակ, ձիասուժող ենթիքում է սրա-նրա կնկան մերկացնես, հա...»:

Մարդը, որ ուսումնասիրել էր համատեղ կյանքի նրբությունները, զգաց, որ կնոջ լեզվի ջրոն սկսվէ ց: Ես որպեսզի ակունքներում չգլուխ նրա մայրենի լեզվի ջրերը, համակերպությամբ «օ ֆ» արեց ու ինքնաստիքասման ճգույն սլաքրեց «Այ կնիկ, սապ հեծ, իս ու մի էինք մի կոտր հաց տվելու»:

Պառավ ծափն ծղրտով կիսաբեն ս: Կինը ողորքց շանթահանդաց աչքերն ու խարնալադակ վրա տվեց «Ասա, որ չես ուզում զիլիր զոր տաս, որ գլուխ է խեթիքի զոր տա: Էս ձորում ենք մասպո, հա»:

Ամեն հայ գիտի «Մի կտոր հաց տպլու» մողական երեւոյթի մասին մեր ժողովրդին հասուկ ակնածալից վերաբերունքը: Ով օգնության ձեռք է մեկնել մոտիկին, խեղճին ու տկարին, երկրի ու երկնի վրա անհետեւանք չի կորչում: Մի լավ ի փորձանքից քեզ անապայման ազատում է: Մի խոսք ինչպես ժողովրդին է ասում՝ լավությունն արա, ջուրո զգիր, մի տեղ դրւու կցիք: Մնում է միայն լինել կամեցող, նվիրածու, մի խորով «հաց տվորք»: Բայց արդյոք ք իր ամուսինն այդախիսն է: Նրա մոտքի ծանծառ հորիզոնում վեր հանդեցին ամուսնու եսակենտրոն, գծուծ էռեյունը: Խարույկը մեղմ հովից էր բորբռքվում է: Բորբռքվեց «Այ ողորմելի, մի կտոր հաց դրո ո աև տվել: Ես նաև բան չեմ իշխում: Ու զարմանում եմ, որ թեզ նաև ավազակը փորձանքից ազատվել է»:

Էստեղ ոչ մի տղամարդ չէր չղիմանա: Անմիջապես վրա բերեց «Զանաձեծցին վերջ: Մի կտոր հաց տվել-չենք տվել, իհարկէ տված կիմնենք, կարեւոր չէ: Կարեւոր փրկված ենք»: Ու երեսով տվեց, որ կնոց պատճառով «իրենք շան փայ» էին դառնալու: Նոյն օրվա առավոտյան կինն իրեն արթանացրել ու հայտնել էր, որ ընկերը մահացել է, թառմանը զնալ է պետք: Անկողնում պահացել էր «Երջ մի մահացել է, ի նչ ընկեր»: Կրնը համաձայնել էր մեռածն ի նչ ընկեր: Բայց իհիշեցրել էր, որ մեռածի կինը դեռ չի մեռել, իր վերաբան է նախարարությունում: Ճարահատ թաղման: Վերադարձին է «օդքաթ» պատահեց:

Ամուսինը պահետարանից վերցրեց կոնյակի շիջն ու դուրս եկավ մեքենայից: Խորհուրդ տվեց ընթի, հանգստացիք: Թթվառնիկի թեւերի պես փայլիռ աստի տակ բացեց կոնյակի շիջը. մի քանի ուսաց արեց, ծխախոտ վառեց և ընկավ նիրհուն երանության մեջ: Երբ շիջը էլի մոտեցրեց

բերանին, հիշեց կնոց ձաղկող խոսքը՝ «Դու
ու մ ես մի կտոր հաց տվել»: Ակաց մտորել,
ուզեց հիշել որևէ դեպք, թե ում է մի կտոր
հաց տվել: Երկար մտածեց: Չե, ոյնչ չի
ստացվում: Գոնե մի դեպք հիշեր: Մրտի
արվարձաններում ոչ մի աղքատ, հացի կա-
րուտ մարդ տեղ չի նույնեց: Սիա, հիշում է իր
կյանքի ամեն ամեն մի մանրորդ սկսած մ
նույն օրենքից: Դու 13 տարեկան կե: ԽԱՀՄ
երանելի օրենքն էն: Գյուղուն լուր տարած-
վեց, թե խանութում «վրոնփես» շոկոլադ/ են
ստացել: Սորք խանութ տարապ: Երբ հերթը
իրենց հասավ, վաճառողը հայստարեց
ապրանքը հատա վ: Բայց ուշին աշքերը
տեսել էն, թե ինչպես «խանութիք» մարդը
մի արկո շոկոլադ տակարի ետեւում

Ուղարկեցի Հայութ մազակու մասնաւու պատուակեց» /թաքցրեց: Սուրբ որ ընկավ, իրենց գոմից իշուկին հանեց, եկավ խանութիւն ետեւի փոքրիկ պատուհանիկի /մէջով մի կատու հազիկ անցներ/ տակ կանգնեցրեց, բարձրացավ մէջքին, նեղ անցրով «Ճպստալով» մտավ Ներս, հասավ տակարին, գտավ երազային քաղցրության «կանփետք». Նոյն ճանապարհով կ են իշուկի մեօքին հասավ: Ճարպիկն էր: Այս քան, որ մինչեւ սուն մի արկն շոկոպանը «ջիրից» հանեց փորդ լրեց: Կարդամանաւ առավոտը դեռ չդր բացվել, երբ մեղրանման քնից բորբեկով արթնացրին: Հոր ուսի վրայով տեսավ վաճառողի կարմիր դեմքը, միլիշտոնների կարմրերից զինարկը: Նրանք եկեւ էին իր փորում անհետացած շոկոպանի թղթերի հետքով, որ անփույր թափել էր սունապարձի ճանապարհին: Հոր ապտակը

նպատակային էր. հետազոտում կյանքից ստացվող պատահները հյու-հնապան էր ընդունում: Ի նշանութիւնում անելի պարունակած լավագութիւնները անհաջող էին առաջանալ: Ասած անունը անհաջող էր առաջանալ: Ասած անունը անհաջող էր առաջանալ:

օրը գրպանները լցրեց ձի վաճառտելու ցանկություն չունեցող հարեւան Աքանեսի խարտյաշ ձիու դիման ստացած փոլոր: Մի քանի օր անց մալեւին հասցեց թէու Ենթքի ձյունամերմակը քուրակի հետ: Մարդք քուրակը չէր ուզրու: Մէծահոգաբար սասաց «քուրակը լավ մարդուն նվեր»: Պատիժն ենկավ երրորդ փորձին: Ծաղկաշատ մարզագետնում Գափին բհուն պատկանող արածող ձին թոցնելիս ստրատեգիական սխալ թույլ տվեց: Ձիուն մոտեցավ ետևից: Ի՞նչ իմանար, թէ ձիերի աչքերը մայր բնությունը ստեղծել է այնպէս, որ տեսնում են իրենց գավակը: Տեսնում են, բայց չեն իմաստավորում: Այլապես մարդուն չէր շփորի զայլ հետ ու մի ծանր արաց չէր հասցի պետքնոտ դեմքին: Հարվածն «անքելանելի» էր ինչպէս նա կասի ետապայամ: Քաղաքի իիվանդանոցում բուժման ու դաստիարակչական երկար շրջան ապրեց, մինչեւ դպրոցական արձակուրդներն

Հայերեւո՞ առաջին գիտության լեզու

Տրոյան ուսումնասիրող հաւրահայտ Յեշիրիս Ծիխանը մի ուշագովազ միտք է հայութիւն։ «Եվրոպայի հժամանությունն այն էր, որ ևս որպես քաղաքակրթական իմբ ընդունեց Հուսաստանը, և ոչ Քայաստանը»։

Մեր օրերում գիտական նշանակության ցանկացած բար ստուգաբանելու համար մարդիկ դիմում են հունարենի օգնությանը, երբեմն ել լատիներենին։ Կյոր արդեն խոսվում է մարդկային քաղաքակրթության, գիտությունների ծագման շատ ավելի հին ժամանակների մասին, քան լատինախոս երկրների ու հունաստանի տարածքներում և հայտ կգային գիտական ինչ-ինչ նվաճումների վրա հիմնված այրելակերպն ու մտածողությունը։ Մինչդեռ հնագիտական, մարդաբանական, երկրագիտական բազմաթիվ ուսումնասիրություններ վկայում են, որ մեր արդի քաղաքակրթության հիմքերը դրվել են Մերձավոր Արևելքում, այսպես ասած

բարեբեր կիսալուսնի տարածագոտու
մերձակայքում:

Եվրասիայի տարբեր շրջանների տարածքի բրոնզեդարյան ժամանակաշրջանի գելետիկական նյութի 101 նմուշի նորագույն ուսումնասիրությունների հիման վրա հաստատվել է, որ արդի Յայաստակի տարածքում հիմն հազար տարի առաջ ապահ մարդու Նշթ-և անփոփոխ ընլուքագրում է նոյն տարածքում այսօր ապրող հային: Սա Նշանակում է՝ մեր գոյության ընթացքը այստեղ չի խաթարվել: Դեռ ավելին, Նվարդ Թոշարը պնդում է, որ 50-60 հազար տարի առաջ հայկական մարդաբանական տիպ արդեն գոյություն է ունեցել:

Ծովերագետ Արմեն Դավթյանը հիմնավոր փաստարկներ է բերում այն պնդման օգտին, թե Նախկինում Երևան փառ ընդունված գիտության լեզուն հայուն է եղել և հայերենի հիմքի վրա են ձևափորվել գիտական եղանակարերն ու հիմնավորումները: Այդ մասին պնդառու

300

ավարտվեցին: Գլխավոր դասը լավ ընկալեց, ոչ մի գործի չպետք է ետևից մնտենալ: Կոկորդից էրոնելի հարկավոր: Այս բանաձեւից հետազոտում երթեր չշեղվեց: Ճակատի ապի ին կ վերեւից ներքեւ, հետազոտում ընդմիշտ դաշտված մասը որպես հերոսական արարքի պարձանը եւ անմոռաց վկայություն:

Տեղի որոշեցին, որ քաղաքում պիտի դպրոց հաձախի: Գուցե մարդ դառնա: Նոր դպրոցում առաջին օրը մի վատ ու մի քանի լավ անակնյաներ էին սպասվում: Վատիկ վկեցնք: Դաստեղը տարավ ու մի բրոեջի կողքին նաև գործեց: Լավ այս էր, որ բրոեջի հայրը պաշտոն ուներ: Լավ էր նաև, որ այդ աղջկը չըեր էր: Դատկերացնու մեր, թե այլ պարագայում նրանից ի նշ բրոեջներ լրաց կընծայվէին: Այդ հիշարժան օրից վկան կանքը նրա համար թափ առաջ, սկզերս հույս: Աղջկա հայրը պետքենուին թերի տակ քաշեց, փայփայեց, դպրոցը, տէխնիկումը բարեհաջող ավարտեցրեց, «Քնառուս» խցկելուց մեկ օր հետո էլ տարավ, մի հղողակոտրի աջոտ կանգնեցրեց, ասաց վասն սկսում ենք ձեր պայլատի շնչարագությունը: Հարցեց ու մ պալատի: Ապագա աները դէս-դէն չցցեց «Քո ու իմ աղջկա: Իրաք կողքի մի նատարանի եք նստել, մի օր թատրոն եք զնացել սիրած կեց ք: Ցիկլը քթածակերով զգաց իրեն հասանելիք բարիքները, շխորասուզվեց այլակերպ մտքերի մեջ, երանդազին համաձայնություն տվեց: Օրեր անց պսակեցին, ու մեր պետքենուր սուզվեց կնօշական նոր, անձանոր իրապոյրների աշխարհը: Հետո կյանքը լինիքար տարամարեց իր ճոխ «դմակը»: Տոյ էր կոտր-կոտր ծվասում էր: Գործի նշանակեցին, հետո մի այլ գործի, բռեցին առաջ, գործերը տուշի տվեցին, փթթեցին, ինքն էլ փթթեց, փարթամացավ, ծանրացավ: Հակացավ փողը համ չունի, աղի ջուր է, չի հագեցնում: Ու փող «շինող» դարձավ: Շինեց ու շինեց: Տախի էլ էր, ավելի շատ շինում էր: Սահմանափակ մարդիկ, անսահման ախտրժակով, բարձունք են հասնում: Քանի դպրոց պաշտոնի հասավ: Թուրը աշ էլ, ձախ էլ պատում է: Իր պաշտոնավայրնեան օրոք թուս չի տվել ողութ շինառաջություն

Հայտարկի առանց «խարօշի» Եկել են մոտը, թե բոյլ տուր պահինչ փողոցում խանութը դնենք: Օ, դուքսն, դուքսն մեր ժողովրդին պետք է, անհրաժեշտ բան է, առանց դուքսնի երկիրը վարի կզնա, դեմ չէ, բոլորովին դեմ չէ, մանավանդ մեր ժողովրդի բարօրությանը լավ է, շատ լավ է, բայց այդ տեղը, օ, իր վարորդն է հատկացված, էն մյուս տեղուավանդն անրամատ Անդամանին, հարկավոր է նրանց հետ խոսել, ինքը կխոսի, կընդուռաջի գործարար մարդկանց ...: Այսպես տասնյակ տարիներ: Խոչ ո ա է մի կտոր հաց, մի քանի դրամ կուել: Ոչ մեկի: Խոչ ինչու պիտի տար: Տե՛ շու է փող սարքելը: Հազար շատուկորձանք կա մեջը: Որ բօնվեց, ո վ կրերի մի քանի դրամ կտա, որ ազատվի: Ո վ կզառի իր ետև բան կխսի, դարդը կացի: Ու ոչ ոք հջու է, փողի մեջ հոգեկան անդրդրություն մարդկային խոր զաղափառներ չկան, բայց դե միայն փող ունենալու դեպքում է, որ թե իր, թե մարդկանց ապրելը զայխի է: Մի խոսքով ինչպես ապրել է լավ է ու լավ: Եղանակ էլ պետք է ապրել: Միայն թե... Աստված էսպիսի կոնց է իրեն դեմ արել փողասեր, քինախնդիր, իիջաչար, կատաղի, եւ որ ամենից ահավորն է միալար տգեղ ու տգեղ: Հիշեց մի դեպք ու ինքնիրեն ժամատաց: 10 տարուց ավելի է, որ քում են առանձին սենյակներում: Կինը հաճախ է ներս մննում իր մոտ ու քաղցրանկաղ հարցնում դուռս որ և թակեցիր: Ոչ, ինքը չի, քամին է եղել: Մի օր էլ ասաց ես եմ, առաջ արի: Կոնց ուրախությանը չափ չկար, թուալ ամուսնու զիրկը: «Նե, դե, - մնչսաց, - առ, նայիր»: Ու կոնց թի տակ պահեց իր տղամարդկային անկարությանակությունը փաստող բժշկական տեղեկանքը: Մեկ ամիս անց կոնց աչքի տակ պահեց դպրոցի տնօրեն նրա նշանակվելու մասին հրամանը: Մի կրակոցով երկու նապաստակ դրաաց սիրաշահեց կնոշը, իրեն էլ պաստեց նրան փող տպու ծանրածանը պարտականությունից: Նե, այլեւ տնօրեն է, թող ուսար քաշի, ինքն իր համար փող «տսաշի»:

Անաղմուկ մտավ մերենա: Կնոջ ազերը փակ էին: Մրտածեց քննկ է: Բայց ոչ նա է մսդրութեարի մեջ էր: Ուզում ը լսարերեւթե էր իր բարեկարգ հայ առաջարկի պահին: Չե՛ օպնում: Բայց մենարշմեն հի-

շում էր, թե ինչպես է իր դպրոցում անհնազանդ ուսուցիչներից ազատվել ու գումարով նոր աշխատողներ բնորունել: Ոչ վի բացառություն չի հիշում: Վաղը մյուս օրը քննություններ են, ուսկէ մեղավի երկու թեկնածու ունեն, եենց կնպես են չի կարեի կանաչ ձևանապարհ տալ: Եկ ու լուսանկարիչն ստու. աշակերտության ուզում է նկարել, գումար վաստակել... հին նվիրատվագումարով: Հարկավոր է ուրիշին գոյնել ...Օֆ, Աստված, ես ինչքան հոգեւր ունի քա աս կա նոր է, որ քաշում է:

Ծրբմահանդերձ ապաց քաղցկեց, արեւի ոսկե մասները շղեցին կանց թափամազ այտերը: Տեղից վեր թռավ, մարդուն բռեց, արօնացրեց: Իշխան ավտոմեքենայից, փառուցին, վեր տանող մի շավլի գտան, մայրուղուն հասան: Հեռախոսները սկսեցին աշխատել: Ամուսինը հանձնարարեց ինչ-որ մեկին, որ սա զան ֆիրմային մեքենաների օֆիսու ու մի նոր մեծաց դրորս գործ իր անունով: Դեռ չեխի քացել ճանապարհից ոչ հեռու ռեստորանի դրույժ, ձորց նրանց հասավ կեռավոր ու խուզ մի աղմուկ: Կապնին ողջ զիշեր պահել էր մեքենան, եւ չփառացավ, գրիկից քաց թռեց, ու անակտորությունը ձոռն ընկնի:

— Ում էինք մի կտոր հաց տվել, — այս նոր դիպվածի առիթով էի մոշմոժաց ամուսինը:

— Որ ինձ հարցնես, ոչ մեկս է չպետք է պրօնեինք, — ատամեւրի արանքից նետեց անկեղծացման հազվագյուտ ակնթարթներ սասրու լինել:

Ամուսինը շասաց: Օրվա երկրորդ կեսին ռէսպոնզանին մնտեցավ ձռն ընկած մէքենայի նմանալը՝ «Թափ-թազա, յուղը վիան»: Հանձնարարությունը կատարված էր: Նստեցին եւ քշեցին իրենց քաղաքը: Հնչեց հերսիոնապան: Կիսալսանար ու Է-

- Բարագողովս, արա : - Տե՛ս սա զ ես: Ես
ինչի չեմ երեւում: Թե՞ ինքարկուից, բանից
ես ստացել: Այ թիրից զօդուաստակը հուրոց
չէ ն ընդունել: Այս երեկ ապրիլի մեկն եր,
չէ ... Հա , հա , հա : Տու , տու , տու ...

Սարդուկին շանթազվարձ նայեցին իրար է պայծառացած, հաշոտի հասղաղ արշավասույր փորթացին քաղաք: Այս անգամ բարեկաջող հասան մեզ եւ դարձայ առվզեցին «արարաշագրք» կյանքի քաղցրանվաղ վայելումների մեջ:

Գագիկ ԱՆՏՈՆՅԱՆ

Հայերեւող՝ առաջին գիտության լեզու

Վկայություններ են պահպանել և այս այսօրվա Հայաստանի տարածքում առատորեն սփռված ժայռապատճենները, ապա շումերական և արադական արձանագրությունները, միևնույն այսօր մեր բերանում հնչող հայետենք...

Գալափարագրերը, որոնցով հնագույն մարդը իր պատկերացումներն ու գիտելիքներն է հաղործել, կազմված են ռեբուսի ձևով։ Յանրահայտ փաստ Է՝ որում ռեբուսի հիմքում կարող է միայն ինչ-որ լեզու ընկած լինել, մի լեզվով ստեղծված ռեբուսը թեկուզ նրան ամենամոտ լեզվով կարդալ հնարավոր չէ։ Որովհետև ռեբուսները կազմվում են համանունների հիմքի վրա, ինչ դրանք տարբեր լեզուներում երևս չեն կրկնվում։ Ժայռապատկերները, շումերական ու աքադական գալափարագրերը շատ հայ գիտականներ են այսօր մեծ հաշողությամբ վերծանում հայերենով։ Որքան էլ հազարամյակներ են անցել, ու հայերենը փոփոխվել է, բառարմատների և շախակորդունը պահպանվել է գրաբում, գրական տարբերակներում, կամ թեկուզ բազմաթիվ բարբառներից որոշերում։

Այսպես՝ Յամելտ Մարտիրոսյանը մեկնարանում է, թէ ինչու մայր աստվածուհուն խորհրդանշող գաղափարագիր են դարձել ցիկի նման մի անճոռնի ու գիշատիչ թօքնուն կամ թօւնավոր կարիքը։ Պատասխանաը շատ պարզ է՝ այս լեզվով, որի հիմքի վրա կազմվել են գրությունները, ցիս բառը շատ նման է հէջում ծին իմաստին՝ որպես ծննդաբերությամբ կյանք ապրանող ու ծնունդները հովանավորող ենթյան։ Վերացական այդ միտքը նկարով պատահայտելու ամենաակնառու ու նմանահունց անուն ունեցող առարկան ցիս թօքնի պատկերն է։ Իսկ կարիքն էլ մեծ մոր խորհրդանշից է դարձել շնորհիվ հայերենի բարբառներում պահանջական մի հիմնակիշ, որը ուղղակի «տառ» է հէջում։ «Տառ» հէջու այս միջատի նկարով արձանագրություն կազմողն արտահայտել է հայերեն տառ՝ մեծ մայր գաղափարի հմաստը։ Այսպիսի օրինակները բազմաթիվ են։

ՍԵՐ հայած առաջին գրության լեզուն
համարվում է շումերենը: Սակայն արդեւ
գիտնականների համար ակնհայտ է,
որ հևագույնը համարվող շումերական
քաղաքակրթությունը ներմուծվել է այլ
երկիր, ու այմ աշխարհի շատ գիտնա-
կաններ են «Ծվեր» շումերների նախա-
հայրենիքը բացահայտելու սայիլն, միայն
թե ակնհայտ է՝ այդ սայլն ավելի շատ
քաղաքականությամբ ու կենջիքով, քան
թե ճշմարտությամբ ու գիտական բարե-
խոնությամբ է ծանրաբերել:

«Ճանաչելի իմաստություն» ծրագրի շրջանակներում հանդես գալով՝ Արմեն Դավթյանը խոսում էր այդ նախահայրենիքի որոնման գործում գիտնականների մուտքումների մասին։ Յայտնի է, որ շումերները աստղագիտության մեջ մեծ հաջողությունների են հասել, այս աստիճանի, որ մինչև մ. թ. ա. VI-V դդ. շումերները աստղագիտական եզրաքածող քարացած ձևով օգտագործվել և ավանդվել են, ճիշտ այնպես, ինչպես արդի գիտությունն է լատիներեն բաշեն օգտագործում որպես գիտական եզրաքածող։ Վյժիկը աստղագիտական տվյալներո կարող են

ամուր հենարան լինել շումերական քաղաքակրթության ակունքները գտնելու ճանապարհին: Միևնույն հենց այս հանգամանքն է, որ շատ զիտնականներ անտեսում են, ուղղակի լրության մատուցմ:

Ծովերների և հայերի առևտությունների մասին առավելապես հայ գիտնականներն են խոսում: Խոսում են ու փաստում: Վրմեն Դավթյանը շեշտը դնում է հետոց աստղագիտության վրա, իսկը էլ շարութել է իր «Հայոց աստղային դիցարանությունը» գրքում: Բանահյուսը նշում է՝ այս, որ շուրջընթաց մարդաբանական նույն տիպին են պատկանում, ինչ հայերը (արմենինի), որ թաղումների ընդիմակրություն կա, ինարկե, հզոր փաստարկներ են: Սակայն միայն աստղային գիտելիքների ընդիմակրությունը բավական կիխեր հայաստանից եկած լինելու վարկածը առաջին համարելու համար: Ծովերների նախահայրելեկիքի որոնման ուժին, ըստ Նրա, ռասայական ու լեզվաբանական ընդիմակրությունների միջով չի անցնում, այլ աստղագիտական տվյալների:

Արմեն Դավթյանը, խոսելով հայոց աստղային դիցաբանության մասին, հատուկ շեշոռմ է, որ աստղերը հայերի համար միշտ ել կարենու խորհուրդ են ունեցել: Չատ աստղանուններ ել, այսինքն աստղագիտական գիտելիք պարունակող շատ տվյալներ, նոյնն են միայն շումերենում և հայերենով: Օդինակ միայն հայերն ու շումերեներն են Ասդրի համաստեղությունը այդպես կոչում, իսկ աշխարհին այն հայտնի է Կարապի համաստեղություն անունով: Այս անցման ճանապարհը գիտնականն այսպես է պատկերում: Երբ համաստեղության մասին պատկերացումները թափանցել են Եվրոպա, մարդու միայն հիշել են, որ այն ինչ-որ թռչնի անոն է կուր, ապա արդեն իդենք են որոշակիացրել և կոչել Կարապի համաստեղություն: Կամ հայերենում Սայիլի համաստեղության Կայան աստղի անվան դիմաց շումերենում կա Կա-ա վանկագիրը, որը կարդացվում է Կայա: Աստղի ծագումը շումերական արձանագրություններում նշվում է կուր կշանով, որ լեռ է նշանակում, իսկ հարթավայրային Շումերում լեռան հետևից ծագող աստղի պատկերը, այլ գիտությունից փոխառված լինելոց բացի, ուրիշ բացադրություն չունի: Կուր բարձ հայերենում իր հետքրեն է թողել, օդինակ, կրակ բարձ մեջ՝ որպես լեռան ընկերոց ժայթռող իրի հետեղ: Այս սորոգաբանությունը լսել եմ Վլեքսանդր Վարպետյանից:

Այսօրվա գիտությունը, սակայն, Վրմեն Դավթյանի խոսքերով ասած, հայերին ու շումերներին կապող փաստերի մասին «հերոսական լրություն է պահպանում»:

Ըստ գիտնականի՝ հայագիտությունն այսօր նոր փուլ է մտնում: Այժմ հարկավոր է գործել ավելի զգուշորեն, սակայն զերծ մնալ վահկութությունից և գործել հաստատակամրդեն: Գիտնականը նկատել է, որ վերջին մեկ տարում պատմության կենքարանները շատ են աշխատացել և լայն ճակատով գրոն են սկսել: «Քննի մեր բուհերում, ակադեմիայում», – ավելացնում է նա: Ինչ դա նշանակում է, որ հայագիտության մեջ «շատ դիպուկ թիրախներ են խիսվել», որոնք հերթե հնարավոր են միայն լուսավաճ կամ ապա-

տեղեկատվությամբ: Նրանց «քարե կացինսերի», ասել է թե հնացած տեղեկությունների ու Մեկնաբանությունների դեմ այմի ի հայտ եկող նորանոր փաստերն ու գտածները օրեցօր ավելի հստակ են դարձնում հայրենի ու Հայաստանի դեռ տարածաշրջանի, ամբողջ մարդկային քաղաքակրթության մեջ: Ուրեմն ի՞նչ է հարկավոր ասել:

– Համբերությամբ, կետ առ կետ մերկացնել կեղծարարներին: Նրանք շատ հինգենքով են կրպում, մինչդեռ այսօրվա գիտությունը ամեն ինչ մեր տեսության օգտին է բերում: Մեր ճանապարհը լինելու է դժվար, կարծ գրինդ հարցը չի լուծվելու:

Պատմական ճշմարտությունը պարտակելու, ի հայտ եկող փաստերն անտեսելու կամ սխալ մեկնաբանելու գլխավոր «մեղավորք», ըստ Վրմեն Դավթյանի, հենց դրոշ հայ գիտևականներ են, ինչն ել դրսի գիտական աշխարհին հիմք է տալիս հնագույն քաղաքակրթության շերտերն ուսումնասիրելիս գերծ մնալ հայերի մասին խոսելուց:

— Մաշտոցից այս կողմ ինչ ասում են, մեզ համար օգտակար է: Յենց հնագույն շրջանի մասին է խոսվում, քաղաքական հիստերիա է սկսվում, սարտած: Յայ գիտևականների սաբուտած կա, և դրսի վայ-գիտևականները դա են մատևանշում: Եթե հայ գիտևականները Միաբան լինեն և պատմական ճշմարտությունն ասեն, դա լուրջում է... Եզրավագում է ուսմահուր:

Արդյոյ հայերենի՝ գիտության լեզու լինելու օգտին չի խոսվ նաև այն փաստը, որ աշխարհով մեկ ցոված ասուղափտական Նշանակության մեզավիթյան հուշարձանների անոններում անպայման առկա է քար բարձ կամ նրա թարգմանությունը. Անգլիայում՝ Սթոուն հենջը (stone՝ քար բարձ հոմանիշը) և անգլերենում անքացատրելի հենչ մասնիկը), Իրլանդիայում՝ Թալենիշը (թերևս՝ քարից նշանը), Ֆրանսիայում՝ Քարնակը («քար» արմատ և «նաև» ածանց), Հարավային Աստերիկայում՝ Թալասասայան (քալ-ը քարն է, ինչ երկրորդ քաղաքիցի առնչությամբ հիշենք Սատունը և սասանել բայի «սաս» արմատո՞):

Մենք մեր լեզվից ուրիշներին անցած շատ բաներ չենք ճանաչում, որովհետև պակաս հնչյուններ ունեցող լեզուներում փոխառվելով՝ տեսքը կորցրել են, կամ ել չենք նկատում հայերեն բաղադրիչների առկայությունը, ինչպես օրինակ զոյփակ բառում։ Յեթու չգնասք՝ նորագոյն փոխառություն համարվո՞ւ յոգուրդը։ Յականա յուրողոր մթերատսակի հետ միասին Վերցրել են ու յոգուրի տեսքը մեր հրամցրել։ Անշուշտ՝ այսօր հունարենով կամ լատիներենով բացատրվո՞ւ շատ եղորաքեր նույնական հայերենից են ծագում։ Օրինակ ագրար բառը մենք հոդատեր ենք թարգմանում մոռանալով, որ միայն մենք ենք ագրարակում հողագործությամբ զբաղվում։

Ու քանի դեռ մեր լեզվի բառերը մեր ականջին նորից չեն հմաստավորվել, քանի չենք գիտակցել, որ տաճարը ճար տալու առաքելություն ունի, մեր լեզվի աստվածային տաճարում մոլորականի կարգավիճակում ենք մնալու:

Արմենուհի ՓԱԼԱՆԴՐԻՉԱՆ

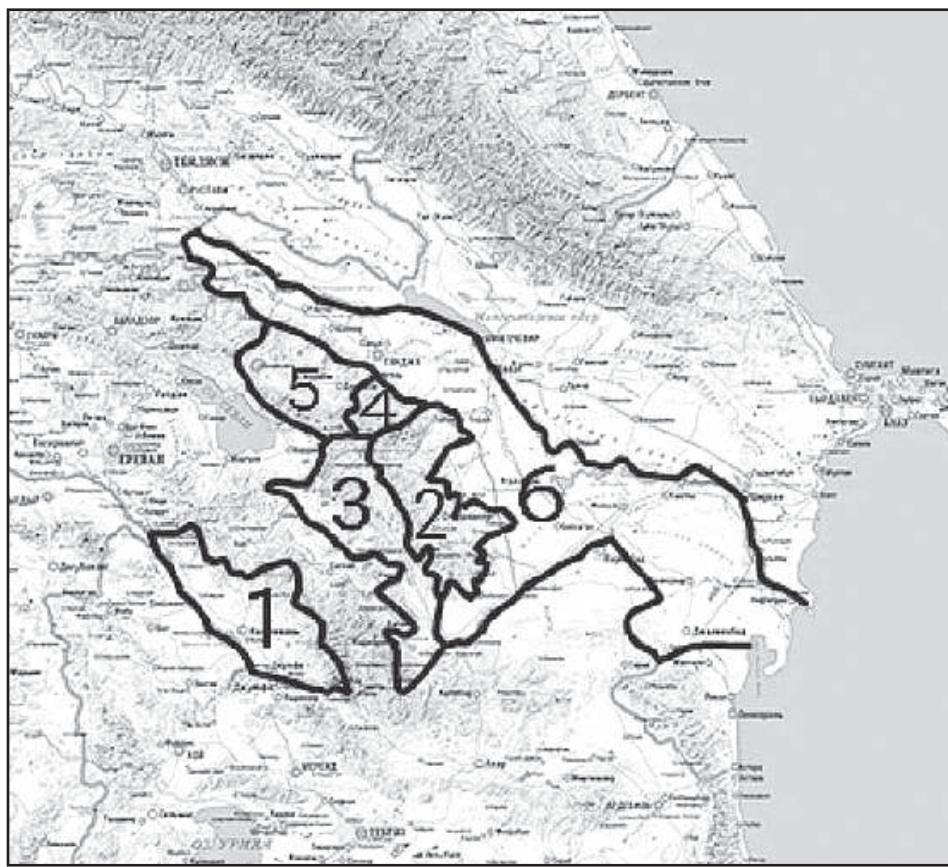
ԱԴՐԵԶԱՆԻ ԲՈՆԱՉԱՎԹԱՅ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀՈՂԵՐԸ

1) ՍԱԽԻՖԵՎԱՆ:

Դաշտոնապես ճանաչվել է որպես Հայաստանի Առաջին Հանրապետության մաս: 1920 թվականին ուներ 75.000 հայ բնակչություն (ընդհանուր թվի 41 % -ը): Հայերի նման համեմատաբար ցածր տոկոսը մեծ զարգի հետևանքն էր, երբ հայերը Նախիշևանից աքտրվեցին Պարսկաստան: Նրա տարածքում, Հայաստանը թուրք-բայցիլյան բնագավթումից հետո, Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև ստորագրված Մոսկվայի պայմանագրի համաձայն, ստեղծվեց Նախիշևանի ԻնՍՀ-ը՝ հայկական ինքնակարություն Ադրբեջանի հովանավորության ներքո, ԽՍՀՄ կազմում՝ առանց երրորդ կողմին փոխանցելու իրավունք: Խորհրդային տարիներին ամբողջ բնիկ հայ բնակչությունը վտարվեց: ԽՍՀՄ վիլոգումից հետո, որն արդեն ամբողջությամբ զրկված էր բնիկ բնակչությունից, Նախիշևանը մնաց Ադրբեջանի տիրապետության տակ: Մինչև 2008 թվականը, Եղիսակ Ալիկի հրամանով, Զուլյայի և այլ վայրերի հայկական հնագույն 127 եկեղեցիներ և ավելի քան 15 հազար խաչքարեր ավերվեցին ինքնավարության տարածքում: Խոկ Օրդուրադի 6-րդ դարի հայկական եկեղեցին վերածնվեց մզկիթի: Ինչպես ասաց պրֆեսոր Շնիրելմանը, «այս ամենն արվել է, որպեսզի այս հողի վրա չլինեն պատմական հայկական ներկայության փաստեր»: Միակ հիշողությունը, որ Նախիշևանը հայկական հող է, մնացել է նրա անվան մեջ: «Նախիշևան» բառը ոչ մի կերպ չի թարգմանվում թյուրքերնից, քանի որ հայերնից թարգմանարար նշանակում է «նախ/սահման» համգրվան/կայարան». ոահ-ը «նախ»-ը (առաջին) նախածանցն է, իսկ «իջ(=շ)նախ»-ը հանգրվան, կայարան իմաստն ունի:

2) ԱՐՅԱՆ – Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար մարզ:

Դաշտոնապես ճանաչվել է որպես Հայաստանի Առաջին Հանրապետության մաս: 1920 թվականին թուրքերն ու ադրբեջանցիները ապահա ԼՂՄ-ի մայրաքաղաք Շուշիում կոստուցին ողոյ հայության՝ ավելի քան 30 հազար մարդ: Թուրքերի և ադրբեջանցիների տրամարանությունը պարզ էր. հայկական հողերին հավակնելու համար ամրող հայ ազգը, փոքրից մինչև ծեր, պեսք է արմատախիլ արվեր, ինչն էլ հենց արեցին: Թուրք-բայցիլյան բնագավթումից հետո այն փոխանցվեց Ադրբեջանական ԽՍՀ-ին որպես հայկական ինքնավարություն: 1923 թ. Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավարությունը կար 149.600 հայ, որը կազմում էր բնակչության 94.6 % -ը: Այսօր, շուրջ 100 տարի անց, նրանց սերուներից 700.000-ը փախատականներ են՝ հակահայկական քաղաքականության հետևանքով սկզբում Ադրբեջանի ԽՍՀ-ից, իսկ հետո արդեն անկախ Ադրբեջանից: 1987 թ. ԼՂՄ-ը հրչակեց Հայկական ԽՍՀ-ին, իր վերափակրման մասին, իսկ 1991 թ. իր անկախությունը և ԼՂՀ-ի (Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության) ստեղծման մասին: Բայց Ադրբեջանը ազգային զուտմանը և քիմիական գենքի, կասետային ռումբերի և

տարբեր գեներերի միջոցով արդեն 30 տարի փորձում է ոչխացնել ԼՂՀ-ն: Այժմ ԼՂՀ-ի կենտրոնական բնագավթված է Ադրբեջանի կրողմից, իսկ մյուս կեսը գտնվում է Ռուսաստանի մանդատի ներքո:

3) Հայկական երկու պատմական իշխանությունների՝ ՋՐԱԲԵՐԴԻ և ՔԱԾԱԹՄԱՆ տարածքը:

Այս իշխանությունները լուծարվեցին 18-րդ դարում: Տեղի բնիկ հայ բնակչությունը մեծ մասամբ այն ժամանակ վտարվեց, և նրանց փոխարևու հաստատվեցին քրոյք: Ազգերի լիզան այդ հողերը ճանաչեց որպես Հայաստանի Առաջին Հանրապետության անբաժանելի մաս: Սակայն Հայաստանի թուրք-բայցիլյան բնագավթումից հետո Զրաբերդը և Քաջարանը փոխանցվեցին Ադրբեջանի ԽՍՀ-ին: Այստեղ մնացած հայերը վերջնականապես վտարվեցին, իսկ նրանց փոխարևու կազմակորչեց Քրդստանի շրջանը: 1936 թվականին քրդերն արտաքսվեցին Միջին Ասիա, Քրդստանի շրջանը լուծարվեց, և դրա փոխարևու ստեղծվեցին Քելբաշարի, Լաշինի, Զանգելիանի և Կուբարլուի շրջանները: 1936-1952 թվականներին ամայի տարածքները բնակեցված էին ադրբեջանցիներով, որոնք հաստուկ այդ նպատակով բերվել էին այլ շրջաններից: 1992-1993 թվականներին Հայաստանի Առաջին Հանրապետության կազմի մեջ: Հայաստանի թուրք-բայցիլյան բնագավթումից հետո փոխանցվեց Ադրբեջանի ԽՍՀ-ին: 1923 թվականին այստեղ ապրում էր 100.000 հայ, որոնք կազմում էին ընդհանուր բնակչության 90 %-ը: Նրանք այսօր ունեն 500.000-600.000 սերունդ: Եղուրք փախատականները: Խորհրդային իշխանության 70 տարիների ընթացքում ադրբեջանցիները ակտիվություն տեղափոխվեցին Գարդմանք, իսկ հայերը

են իրենց տները և հեռացել՝ իրենց հետ տանելով նույնիսկ իրենց հարազատների աճյունները:

4) ԾԱՐՈՒՅՑԱՆ շրջան:

Մանուկ էր Հայաստանի Առաջին Հանրապետության կազմի մեջ: Հայաստանի թուրք-բայցիլյան բնագավթումից հետո տարածքը փոխանցվեց Ադրբեջանական ԽՍՀ-ին: 1923 թվականին հայ բնակչությունը 98 % էր կազմում: 1987-ին շրջանի հայտարարեց ԼՂՄ-ի, իսկ 1991-ին՝ ԼՂՀ-ի կազմի մեջ մտնելու մասին: 1992 թվականին, «Օղակ» գրոծողության ազգային գուման ժամանակ, ռուսական գործերը արտաքսեցին Շահումյանի շրջանի բոլոր բնակչներին և շրջանը փոխանցվեցին Ադրբեջանին: Ադրբեջանցիները կողողատել ու այրել են Շահումյանի շրջանի քաղաքներն ու գյուղերը:

5) ԳԱՐՄԱՆ:

Ներառում է 4 շրջան՝ Խանլար (Էլենդրք), Դաշտավան (Քարիատ), Գետաբեկի (Գետաբակ) և Շամփորի լիոնային հատվածը: Մտնում էր Հայաստանի Առաջին Հանրապետության կազմի մեջ: Հայաստանի թուրք-բայցիլյան բնագավթումից հետո փոխանցվեց Ադրբեջանի ԽՍՀ-ին: 1923 թվականին այստեղ ապրում էր 100.000 հայ, որոնք կազմում էին ընդհանուր բնակչության 90 %-ը: Նրանք այսօր ունեն 500.000-600.000 սերունդ: Եղուրք փախատականները: Խորհրդային իշխանության 70 տարիների ընթացքում ադրբեջանցիները ակտիվություն տեղափոխվեցին Գարդմանք, իսկ հայերը

Կուտան ԶԱՐԵԱՆ ԴԱՅԱՍՏԱՆ

Ինչ էլ գրի կյանքը գրքում,
Սրտով կանգուն մեր օրերի,
Մեկ լուսավոր կետ է մնում,
փարոսը վառ Դայաստանի:

Կը պարտադրես երազդ մեծ,
Վերածնունդ նօր պատմության,
և քո կամքով դարձեմ հրածեծ,
Ողջ կը պահես լույսը մեր տան:

Լինել Դայաստանում ու չլինել Լոռիում, լինել Լոռիում՝ չլինել Օձունի վանքում, այցելել վանք ու չհանդիպել Տեր Վրթանես Բաղալյանին, նշանակում է չլինել Դայաստանում:

Օգոստոսի 20-ին, Օձունում, Տեր Դայրը ծանոթացրեց անվանի Վերականգնող ճարտարապետ Արա Զարյանի հետ: Որքան մեծ էր ուրախությունս, եթե տեղեկացա, որ նա ՀՀ վաստակավոր ճարտարապետ Արմեն Զարյանի որդին է և իմ շատ սիրած արձակագրի՝ Կոստան Զարյանի թոռը... Մեր հանդիպումը շատ կարծ տևեց, կես գավաթ սուրճ խմելու չափ, բայց հասցեցինք, թեկուզ հպանցիկ, հիշել շատ հոգեհարազատ ընդհանուր ծանոթների՝ Կոստան Զարյանից մինչևս փայլուն գրականագետներ Սերգեյ Խաչիկովյանին ու Երվանդ Տեր-Խաչատրյանին, Արքազան Շովան Ճակոբյանին, Տեր Վահանին, Տեր Միքայելին, Տեր Ջեղոմին, Օձունի և Հաղպատի Վանքերի որման կարներից... և, նույնիսկ, տարիներ առաջ, Տեր Վրթանեսի թողտվությամբ Վերանորոգման ընթացքում գտնվող վասքի գմբեթին բարձրանալը... Մի քիչ վատառողջ էի և մեր խոսակցությունը թեև կցկուուր, բայց բովանդակալից էր: Ոչինչ, իմ տվյալներով աշխարհի վերջը դեռ շուտ չի լինելու...

Սամվել ԽԱԼԱԹՅԱՆ

Ես աշխարհը մարդակերի աշխարի է, զավակս, չափազանց բարի լինել՝ կնշանակի հանձնվել: Չպիտի հանձնվես, զավակս, ծաղիկը, որ ծաղիկ է, խոտը, որ խոտ է, ելի պաշտպանություն ունի, դառնություն ունի, փուշ ունի:

Տանջանքը մարդու համար է, զավակս, սկզբում տանջվում են վերջի համար: Եռ մեջ կա տանջանքին դիմակայելու ընդունակություն ու որքան ուժեղ է «Ես»-ը, այնքան ուժեղ է «Մենք»-ը:

Քոն ուրիշին չտա՞ս: Ինչքան տվեցիր՝ տանելու են, ինչքան տարան՝ խփելու են, ինչքան խփեցին՝ ուժեղանալու են, ուժեղացան՝ քամահելու են...

Դրանու ՄԱԹԵՎՈՅԱՆ

ԱՐՐԵԶԱՆԻ ԲՈՆԱՉՎԹԱԾ ԴԱՅԱԿԱԿԱՆ ՑՈՂԵՐԸ

Վտարվեցին: 1950-ին հայերի թիվը նվազել էր՝ մինչև 65 %, 1970-ին՝ մինչև 40 %, 1990-ին՝ 25 %: Մնացած հայերը տեղահանվեցին 1990-1991 թվականներին:

6) ԴԱՅԱՍՏԻՆ ԴԱՐԱԲԱՐ ԵՎ ՓԱՅՏԱԿԱՐԱԾ:

Դաշտային Դարաբարը համապատաս-

խանում է պատմական հայկական Ուսիր նահանգին, որը ավելի քան 1000 տարի եղել է հայկական թագավորության կազմում:

Ասահիտ ՎԱՐԴԱՍԱՆՆ

7. Գ. Փայտակարանը մի քիչ էլ է ներքեւ իշտու:

«ԳՈՐԾԱՐ» Издается с июля 1999 г.

**Автор проекта и учредитель –
Ваграм БЕКЧЯН**

Главный редактор –
В. В. БЕКЧЯН
Генеральный директор
Ч. Ч. ԲԵԿՉՅԱՆ

ИЗДАТЕЛЬ

Издательский Дом

«ШАГАНЭ»

Лицензия серия ИД № 02313

Журнал зарегистрирован
в Министерстве Российской Федерации
по делам печати, телерадиовещания
и средств массовых коммуникаций
Регистрационный номер
ПИ № 77-5015

Авторские материалы
не рецензируются и не возвращаются.
Переписку с читателями редакция
не ведет. Мнение авторов может
не совпадать с мнением редакции.
Материалы со знаком ♦ публикуются
на правах рекламы.
Редакция не несет ответственности
за содержание рекламных объявлений.

Отпечатано

Типография «Наша Полиграфия» Калужская обл., г. Калуга, ул. Грабцевское шоссе 126.

Тираж 300 экз. Зак. № 173.

Территория распространения:
Российская Федерация, страны СНГ,
зарубежные страны.

Выход в свет: 12.10.2021

12+

Цена свободная.

Адрес издательства и редакции:
248001, Калужская область, г. Калуга,
ул. Суворова, 160.

Тел.: (4842) 56-59-29.

E-Mail: gortsarar@list.ru
факс (4842) 565-929,
www.gortsarar.ru

E-Mail: gortsarar@list.ru